

Statarnas förfackliga kamp

– En studie av förfackliga konflikter på jordbrukets
arbetsmarknad i Stockholms län år 1890.

Datum: 2014-05-27

Abstract

The aim of this study is to investigate the pre-union struggle of contract-workers (*statare*) in the year 1890 in the county of Stockholm, and their goals and strategies for attaining better working conditions. A contract-worker was a married farmworker who was employed on a yearly basis and received a wage consisting of money, food and housing. The task is to illuminate why and in what way contract-workers acted in order to achieve their goals and how the agricultural estate owners responded to their demands and actions. As such my essay becomes history from both below and above, where I establish a class-perspective.

An important theoretical starting point is the concept of *class struggle* where I have been inspired by E.P. Thompson's way of prioritizing and using the concept in his different works. The definition of class struggle which this study relates to is conscious actions in the interest of the class. The overall theoretical frame of interpretation is therefore marxist in character, where Karl Marx's distinction between class in itself and class for itself is of importance.

In the study we could conclude that the large agricultural estates in the county of Stockholm were often organized as capitalist units with a labour force of wage workers such as contract-workers and sometimes crofters (*torpare*) and their subordinates (*torpardrängar*). The wives of the contract-workers were, in the end of the nineteenth century, often bound to the production of milk through their husbands employment, which was a step in the agrarian capitalist development when the demand for dairy products increased near the capital.

The Social Democrats attempted to organize the different kinds of farmworkers around Stockholm, but were not involved to any greater extent in the pre-union struggle. The reason for this was that the strategy of the party consisted of organizing the farmworkers first and challenge the employers second. In addition to this, they did not have the means to support a larger strike movement because the party was newly formed in the year 1889 in Sweden.

The causes for the pre-union struggle were diverse in many respects and one of these were poor working conditions, which are important but necessary to put in a historical and political context, where the socialist movement and its increased agitation on the countryside, in combination with disapproval of the Swedish government's protectionist politics played a large part. These circumstances gave rise to strikes and other types of conflicts in 1890.

There was never a homogeneous strike movement where all assumed the same strategy against the employers, but the demands behind the conflicts were the same, that is, ten hours work day, and they all occurred during the hay harvest. The employers at the estates and the local police tried to prevent these often purposeful actions with different kinds of repressive methods, that yielded varied results.

Innehållsförteckning:

I. INLEDNING	5
1. Bakgrund.....	5
2. Forskningsläge.....	6
3. Syfte och frågeställningar.....	15
II. TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER, KÄLLMATERIAL OCH METOD	17
1. Klass- och klasskampsbegreppet.....	17
2. Klassrelationer i en agrar kontext.....	20
3. Förändringar i jordbrukets arbetsprocess under 1800-talet.....	22
4. Patriarkalismbegreppet och klasskampen i forskningen.....	24
5. Legostadgan och statlönesystemet.....	27
6. Källmaterial och metod.....	29
7. Disposition.....	31
III. JORDBRUKS – OCH KLASSTRUKTUR	32
1. Statarna och det kapitalistiska jordbruket.....	32
2. Jordbrukets struktur i Stockholms län.....	34
3. Klasstrukturen och anställningsförhållanden i Stockholms län.....	37
IV. SOCIALDEMOKRATERNA OCH JORDBRUKETS ARBETARE	43
1. Agitation och försök till organisering av jordbruksarbetare.....	43
2. SAP:s syn på jordbrukets förfackliga konflikter.....	51
3. Rylander och yttrandefriheten.....	55
V. SKÖRDESTREJKERNA OCH ARBETSGIVARNA	60
1. Bidragande orsaker till skördestrejkerna i Stockholms län.....	60
2. Målsättningar och agerande bakom strejkerna.....	68
3. Arbetsgivarna, länsmännen och den förfackliga kampen.....	79
VI. AVSLUTANDE DISKUSSION	92
KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	102

Tabeller

1. Antalet statare i Sverige 1870-1943	33
2. Brukningsdelar, jordtorp och åkerjordens arealstorlek i Stockholms län år 1890	36
3. Kreaturens fördelning i Stockholms län år 1890.....	37
4. Den totala folkmängden i tolv socknar i Stockholms län	37
5. Antalet statare i tolv socknar i Stockholms län under åren 1880, 1885 och 1890	39
6. Ägare av herrgårdar och antalet statare på dessa i Stockholms län år 1890	41

I. INLEDNING

1. Bakgrund

Forskning om arbetares arbetsvillkor och strejker har alltsedan 1970-talet varit framträdande teman inom historieforskningen.¹ För denna uppsats är det den agrarproletära gruppen *statare* och deras förfackliga kamp år 1890 som står i centrum. Till skillnad från arbetare i lantliga och urbana industrimiljöer, där fackliga organisationer redan var etablerade, framstod statarnas arbetsvillkor vara utformade efter traditionellt patriarkala arbetsmarknadsrelationer. Legostadgan och statlönesystemet var två inslag i detta relationsmönster som försatte statarna i en personlig beroendeställning till arbetsgivarna på herrgårdarna.² Framför allt legostadgan fungerade länge som ett avgörande hinder för statarnas fackliga organisering. Legostadgan begränsade i olika sammanhang handlingsutrymmet för statarna vid de kapitalistiska storjordbruken, vilket den socialdemokratiska arbetarrörelsen var medveten om. Det var här fråga om en agrarpatriarkalism med rötter i det förindustriella samhället. Avvecklingen av legostadgan var av högsta prioritet om statarna överhuvudtaget skulle bli fria från husbondeväldet, men det skulle dröja fram till år 1926 innan stadgan avskaffades i riksdagen.³

Termen ”statare” har annars kommit att bli en form av identitetsmarkör som signalerar maktlöshet, undergivenhet och inaktivitet i både den vetenskapliga och politiska debatten.⁴ Den bild som emellanåt framkommer av statare i skönlitterära verk och en del tidigare forskning, såsom en passiv grupp av jordbruksarbetare på arbetsmarknaden innan den fackliga lantarbetarrörelsen vunnit mark, kom efter hand att bli alltmer ifrågasatt av mig.⁵ Denna studie gör anspråk på att ge förnyad kunskap om arbetsmarknadsrelationerna inom jordbruket i slutet av 1800-talet med statarna som levde vid herrgårdarna nära Stockholm i centrum.

Uppgiften med denna uppsats är att belysa 1890 års förfackliga kamp i Stockholms län med utgångspunkt i hur statare och andra jordbruksarbetargrupper agerade. En annan målsättning är att redogöra för hur arbetsgivarna valde hantera eller förhindra aktioner från sina underlydande statare och torpare på herrgårdarna. Den övergripande ambitionen med uppsatsen är att göra en studie på gräsrotsnivå, där det är statarna och deras strejkansatser år

---

¹ Se exempelvis Cederqvist, Jane, 1980, *Arbetare i strejk: studier rörande arbetarnas politiska mobilisering under industrialismens genombrott: Stockholm 1850-1909*, Stockholm: Universitet. Johansson, Ingemar, 1982, *Strejken som vapen: fackföreningar och strejker i Norrköping 1870-1910*, Stockholm: Universitet.

² Thörnquist, Annette, 1989, *Lönearbete eller egen jord? Den svenska lantarbetarrörelsen och jordfrågan 1908-1936*, Uppsala: Studia historica Upsaliensia, s. 46ff.

³ Johansson, Mats, 2008, *Mörekonflikten: Klassformering, agrar kapitalism och klasskonflikt i Södra och Norra Møre härad 1929-1931*, Växjö: Universitet, s. 54ff; Eklund, Per, 1974, *Rätten i klasskampen: en studie i rättens funktioner*, Uppsala: Universitet, s. 230ff.

⁴ Furuland, Lars, 1962, *Statarna i litteraturen. En studie i svensk dikt och samhällsdebatt*, Tiden, Uppsala: Universitet, s. 46ff.

⁵ Se exempelvis Lo-Johansson, Ivar, 1933, *Godnatt, jord: roman*, Stockholm: Bonnier.

1890 som står i fokus för undersökningen, men också hur arbetsgivarna valde att hantera dessa aktioner på herrgårdarna. Sådillvida blir det historia underifrån och ovanifrån, där jag anlägger ett klassperspektiv. För att närma mig mitt syfte och mina frågeställningar inleder jag uppsatsen med att presentera den tidigare forskningen på området.

2. Forskningsläge

Forskningen kring statare och jordbruksarbetskonflikter är betydligt mindre omfattande än den om olika industriarbetarkategorier. Avsaknaden av studier som behandlar 1890-talets förfackliga strejker är tillika påfallande och gäller inte endast jordbruket, utan det är även fråga om åtskilliga andra näringsgrenar. Ett av undantagen är historikern Alf Johansson som har fördjupat sig i strejker vid sågverken längs södra norrlandskusten, där Stocka sågverk står i centrum. I artikeln ”Förfacklig kamp och kontrollen över arbetet” konstaterar Johansson att en allmän radikaliseringsägde rum i början av 1890-talet utmed hela kusten samtidigt som de protektionistiska livsmedelstullarna blev symboler för arbetarrörelsens agitation mot den arbetarfientliga politiken. De förfackliga strejkerna vid Stocka sågverk handlade framför allt om reaktioner mot lönesänkningar i samband med att priserna på trävaror föll.⁶

Nedsättningen av lönerna tycks från arbetsgivarnas sida ha blivit något av reflexmässiga handlingar vid konjunkturella nedgångar. Strejkernas huvudaktörer var de säsongarbetande vandringsarbetarna och inte de bofasta arbetarna på sågverket. En sannolik förklaring till detta strejkmönster är att de rörliga och icke-yrkesskolade säsongarbetarna hade en relativt oberoende ställning till arbetsgivarna, vilket inte lika ofta var fallet när det gällde de årsanställda sågverksarbetarna.⁷ Till skillnad från tidigare forskning vill Johansson se konflikterna längs efter södra norrlandskusten som en sammanhängande strejkrörelse från och med 1870-talet fram till 1890-talets början, men han framhåller samtidigt att det vore en överdrift att påstå att strejkerna alltid var organisatoriskt samordnade. Det var först mot slutet av 1890-talet som varaktiga fackföreningar bildades vid sågverken, men strejkerna kunde vara planmässigt planerade innan fackföreningarna blivit etablerade.⁸ Styrkan i Johanssons studie av sågverksarbetarnas förfackliga kamp är att han påvisar att en mer omfattande och sammanhängande strejkrörelse uppstod i södra Norrlands sågverksdistrikt under perioden från 1870-talet till början av 1890-talet. Undersökningen visar även att arbetarna kunde agera enat och kollektivt innan fackföreningar existerade eller uppnått en viss grad av organisation.

---

⁶ Johansson, Alf, 1988, Förfacklig kamp, kontroll och arbetsprestationer. *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia*, (Nr 39), s. 26-27. Se också Johansson, Alf, 1988, *Arbetets delning: Stocka sågverk under omvandling 1856-1900*. Lund, s. 401ff.

⁷ Ibid, s. 49-50.

⁸ Ibid, s. 26ff.

Att strejkerna skulle bli fler på grund av ökad organisering, som tidigare forskning ibland låtit påskina, är inte en rimlig slutsats enligt Christer Thörnqvist.⁹ I det avseendet är det också relevant att i linje med Thörnqvists resonemang ställa frågan om en strejk nödvändigtvis behöver vara mer framgångsrik bara för att den är representerad av en fackförening? Kan det inte efter omständigheterna bero på fackföreningens förmåga att mobilisera sina medlemmar och om den har strategier för att utmana motparten under en strejk? Dessa frågor är betydelsefulla för denna uppsats i ett större sammanhang, eftersom det finns en tendens inom den historiska forskningen att sätta likhetstecken mellan fackföreningar och resultatrika strejker, medan förfackliga konflikter under 1800-talet i regel framstår som spontana och primitiva reaktionsformer.¹⁰ Dessutom menar Thörnqvist att en del tidigare forskning om arbetsmarknadskonflikter i Sverige visar på självklarheter i och med att den konstaterar att det är fler strejker inom en organisation när den har många medlemmar än när den har få.¹¹

Samtidigt hävdar han att det är svårt att avgöra ifall militansen ökade inom arbetarklassen som helhet i slutet av 1800-talet och under 1900-talets början, eftersom det nästintill är omöjligt att få tag i uppgifter om strejker bland oorganiserade arbetargrupper, men att strejkbevakningen blir alltmer omfattande när fackförbunden tilltar i antal och organisatorisk styrka.¹² Det finns inget att invända mot när Thörnqvist i sin avhandling påpekar att bevakningen av strejker ökar då förbundstidningarna får större resurser, men att det inte skulle vara möjligt att skaffa uppgifter om strejker bland oorganiserade arbetare är en slutsats som föreliggande uppsats fortsättningsvis kommer sätta frågetecknen kring och sedermera vill bringa klarhet i utifrån förhållandena inom jordbruket under 1890-talet i Stockholms län.

Lars Ekdahl ställer sig frågan i artikeln ”Makten över produktionen” om typografernas erfarenheter från den förfackliga kampen kan ha spelat någon roll för deras tidiga fackliga organisering i slutet av 1800-talet. Det arbetarmotstånd som är föremål för Ekdahls studie var huvudsakligen riktat mot förhållandena i själva produktionen och han vill hävda att denna form av motstånd kunde utgöra en inspirationskälla till den efterföljande fackliga kampen under 1800-talets sista årtionden.¹³ I artikeln är det klasskonflikternas karaktär inom

---

⁹ Thörnqvist, Christer, 1994, *Arbetarna lämnar fabriken: strejkrörelser i Sverige under efterkrigstiden, deras bakgrund, förlopp och följder*, Göteborg: Universitet, s. 90.

¹⁰ Se exempelvis Cederqvist, Jane, 1980, *Arbetare i strejk: studier rörande arbetarnas politiska mobilisering under industrialismens genombrott: Stockholm 1850-1909*, Stockholm: Universitet, s. 46ff och 115.

¹¹ Thörnqvist, Christer, 1994, *Arbetarna lämnar fabriken: strejkrörelser i Sverige under efterkrigstiden, deras bakgrund, förlopp och följder*, Göteborg: Universitet, s. 90.

¹² Ibid.

¹³ Ekdahl, Lars, 1986, Makten över produktionen, *Häftet för kritiska studier*, (19:4), s. 14-15. För en artikel med liknande utgångspunkter se Florén, Anders, 1990, Klasskamp utan fackförening: om förindustriella arbetskonflikter. *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia*, (45), s. 1-25. Liksom Ekdahl studerar Florén arbetarmotståndet innan arbetarrörelsen och fackföreningar konsoliderats i Sverige. Florén behandlar Jäders bruk

tryckeriindustrin som står i centrum, där han bland annat visar att arbetarmotståndet kunde vara intensivt under 1700-talet och början av 1800-talet. Enligt Ekdahl finns det inget som talar emot att arbetarnas motstånd utgjorde ett allvarligt hinder för kapitalets rationaliseringssträvanden. Kampen som typograferna förde i frågor om arbetsdisciplin och arbetsintensitet begränsade kapitalets ansträngningar och möjligheter att omorganisera arbetet under det sena 1700-talet. Kontentan av Ekdahls artikel är att de fackligt organiserade konflikterna under slutet av 1800-talet hade sin grund i och hämtade inspiration från det förfackliga arbetarmotståndet.¹⁴ Inom ramen för min uppsats och dess syfte, kommer jag till skillnad från Ekdahls studie, inte kunna ge svar på huruvida statarnas förfackliga strejker år 1890 fungerade som inspirationskällor till den efterkommande fackliga kampen under mellankrigstiden i Stockholms län. Däremot är det min avsikt att i slutdiskussionen reflektera kring och öppna för frågor som berör i vilken mån den förfackliga kampen inom jordbruket kan tänkas ha varit förebild för lantarbetarstrejker under 1900-talets första hälft.

I Ulf Magnussons avhandling studeras klassformering och klassrelationer i det mellansvenska brukssamhället Fagersta under perioden 1870-1909. Trots att Magnusson betonar att strejker är ett osäkert kriterium för en klassformering gör han gällande att det ofta är i samband med öppna konflikter som tidigare bakomliggande och undertryckta motsättningar blir uppenbara. Det är vanligtvis under sådana omständigheter som de människor det berör blir medvetna om klassmotsättningarnas reella existens. Att arbetskonflikter och andra former av motsättningar delvis står i centrum för undersökningen motiverar Magnusson med att dessa som regel efterlämnar ett betydligt större källmaterial.¹⁵

En annan relevant aspekt i Magnussons avhandling är hans resonemang om patriarkalismen som analytiskt och historiskt begrepp. I sammanhanget menar han att järnbruken vanligtvis fått stå som modell för patriarkala samhällsrelationer, där patriarkalism och klasskamp är i ett motsatsförhållande. Om en arbetsmiljö betecknas i termer av patriarkalism tas det ofta som en indikator på att några öppna klassmotsättningar inte förekommer och att arbetarna i allmänhet är medgörliga i sin relation till arbetsgivaren.¹⁶ Magnusson avfärdar uppfattningen att klassrelationerna vid järnbruken skulle utgöra själva innebilden för ett patriarkalt samhällssystem. Beträffande legostadgan, menar han att denna slutade tillämpas på bruksarbetarna relativt tidigt och att bestämmelserna i stadgan

---

i sin studie och går ända tillbaka till 1600-talet för att identifiera det vardagliga motståndet såväl som de mer organiserade konflikterna mellan brukspatronen och smederna på ett mellansvenskt järnbruk.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Magnusson, Ulf, 1996, *Från arbetare till arbetarklass. Klassformering och klassrelationer i Fagersta – ett mellansvenskt brukssamhälle ca 1870-1909*, Diss. Uppsala: Universitet, s. 30-31.

¹⁶ Ibid, s. 58-59.

begränsades till såväl jordbruksarbete som husligt arbete.¹⁷ I uppsatsen kommer jag ha anledning att återkomma till patriarkalismen som begrepp i den teoretiska diskussionen.

I samlingsverket *Svenska allmogens frihetsstrider från äldsta tider till våra dagar* skildrar Alfred Kämpe det tidiga 1890-talets jordbruksarbetarstrejker i heroiska och romantiserade ordalag. Utifrån Kämpes resonemang framstår jordbruksarbetarnas förfackliga strejker nästan vid varje tillfälle som framgångsrika, där godsägarna praktiskt taget villigt gav vika för kraven på nedsatta arbetstider. Han påstår dessutom att innan industriarbetarna vunnit en enda minut i kampen för normalarbetsdagen i början av 1890-talet, hade lantproletariatet genom offensiva skördestrejker lyckats tillkämpa sig betydande fördelar när det gällde arbetstidsförkortning, vilket han verkar grunda på landshövdingarnas berättelser och notiser från olika dagstidningar.¹⁸ Vid flera tillfällen framstår Kämpes påståenden som empiriskt tvivelaktiga och hans publikationer om det svenska jordbruksproletariatets historia kan emellanåt liknas vid tendentiösa framgångsberättelser, vilka rimligtvis inte överensstämde med statarnas verklighet när de gick ut i skördestrejker på herrgårdarna under 1890-talets första hälft. Trots att Kämpe stundvis ger oss en orealistisk bild av de förfackliga konflikternas bakgrund, förlopp och konsekvenser år 1890, erkänner han strejkernas politiska betydelse för de inblandade statarna och torpardrängarna på jordbrukets arbetsmarknad.¹⁹ I första hand för att han noterar att jordbruksarbetarna influerades av andra internationalens demonstrationsbeslut i Paris år 1889 för åtta timmars arbetsdag, vilket gav till följd att kraven bakom 1890-års strejker särskilt kom att handla om nedsatta arbetstider.²⁰

Genom landshövdingarnas femårsberättelser drar Kämpe den slutsatsen att statarnas och torpardrängarnas strejker uppträdde som ett allvarligt hot för godsägarna, vilka inte alls var beredda på att deras underlydande skulle nedlägga arbetet lagom till slåttern.²¹ Även om Kämpes olika verk inte kan klassas som vetenskapliga är vissa av hans tolkningar relevanta i fråga om varför statarna strejkade för nedsatta arbetstider och vilka orsaker som låg bakom det ökade missnöjet. Kämpes krönikor av den förfackliga kampen inom jordbruket under 1890-talets början bör inte ses som pålitliga källor till kunskap om statarnas ekonomiska och sociala förhållanden, utan det min uppsats knyter an till är hans sätt att analysera och uppmärksamma ett reaktionsmönster, där landshövdingarnas redogörelser om befolkningsförhållandena i länen utgör ett innehållsrikt källmaterial om strejkerna.

---

¹⁷ Ibid, s. 53-54.

¹⁸ Kämpe, Alfred, 1918, *Svenska allmogens frihetsstrider från äldsta tider till våra dagar: en krönika*, Fram: Stockholm, s. 235ff. Se även Kämpe, Alfred, 1932, *Lantarbetarrörelsen*, Stockholm: Tiden, s. 37-38.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Kämpe, Alfred, 1929, *Lantarbetarfrågan och lantarbetarrörelsen: historik och kritik*. Stockholm: Svenska Lantarbetareförbundet, s. 21-22.

²¹ Ibid.

Statsvetaren G Hilding Nordström har i sin avhandling *Sveriges socialdemokratiska arbetareparti under genombrottsåren* studerat den politiska arbetarrörelsens utveckling från och med tillkomsten av det socialdemokratiska partiet i slutet av 1880-talet fram till 1890-talets förra hälft. Nordström är av allt att döma den enda forskaren som på ett utförligt sätt fördjupat sig i lantarbetarstrejkerna under 1890-talets början. Han framhåller att det i 1880- och 1890-talets svenska samhälle fanns andra grupper av proletära element än industriarbetarna, som befann sig i ett ofördelaktigt läge på arbetsmarkanden. Till dessa grupper hörde särskilt olika jordbruksarbetarkategorier, vilka såväl saknade facklig sammanslutning som politisk ledning, trots sin svaga ekonomiska och sociala ställning i de herrgårdstäta landskapen.²² Agrarfrågan intog från början en underordnad roll i det socialdemokratiska partiet, men i och med att jordbruksarbetarnas arbetsvillkor aktualiserades i den socialpolitiska debatten i slutet av 1880-talet, kom även arbetarpartiet att börja prioritera agrarproletära grupper som statare, småbrukare och torpare.²³ Röster höjdes alltmer från de södra, mellersta och norra distrikten om vilka möjligheter partiet hade att nå ut med sin agitation till jordbruksarbetarna och hur denna i praktiken skulle bedrivas. I slutet av 1880-talet hade missnöjet bland jordbruksarbetarna varit lokaliserat till Skåne och angränsande landskap, men under sommaren år 1890 kom även missnöjesyttringar att uppstå i östra Mellansverige, där skördestrejker på sina håll tog mer eller mindre planmässiga uttryck.²⁴

Inte minst i länen omkring Mälaren kom en omfattande strejkrörelse till stånd som fick arrendatorer, godsägare och länsmän att vidta stränga åtgärder mot jordbruksarbetarna på herrgårdarna. Vid flera tillfällen åberopades bestämmelserna i legostadgan för att tvinga statare och torpardrängar att återgå till sina arbetsuppgifter. I enstaka fall ska jordbruksarbetare blivit ställda inför rätta på grund av att de brutit mot stadgans paragrafer och dessa uppgifter som Nordström hänvisar till är tagna från den dåtida dagspressen.²⁵

På en övergripande nivå uppmärksammar Nordström jordbruksarbetarnas strejker under 1890-talets början och är inte sen med att framhålla vad arbetskonflikterna i själva verket betydde för de inblandade statarna och godsägarna. Faktum är att Nordström hävdar att de i anseende till effekten viktigaste av 1890 års arbetsinställelser var de som berörde jordbruksarbetarna, fastän de endast i undantagsfall mynnade ut i öppna strejker.²⁶ Naturligtvis kan tillförlitligheten i den slutsatsen ifrågasättas, då det är oklart vilket källmaterial han refererar till, men det råder inga tvivel om att de proportioner som de

---

²² Nordström, G Hilding, 1937, *Sveriges socialdemokratiska arbetareparti under genombrottsåren 1889-1894: bidrag till det svenska partiväsens historia*, Stockholm, s. 613ff.

²³ Ibid, s. 613.

²⁴ Ibid, s. 614ff.

²⁵ Ibid, s. 622.

²⁶ Ibid, s. 652.

förfackliga jordbruksarbetarstrejkerna tog, kom att inverka oroande på det svenska storgodsväldet, vilket började motarbeta den socialistiska agitationen på landsbygden.²⁷ I uppsatsens empiriska kapitel kommer jag återvända till både Kämpes och Nordströms forskning för en vidare diskussion om de förfackliga jordbruksarbetarstrejkerna.

Den forskning vi har att stödja oss på är i överlag inte särskilt omfattande, vilket Kämpes och Nordströms korta bidrag vittnar om. Det är samtidigt anmärkningsvärt att det råder en sådan brist på undersökningar som omfattar de två sista årtiondena av 1800-talet, vilket gäller de flesta arbetarkategorier, men i synnerhet olika jordbruksarbetargrupper. I det avseendet finns en tidsmässig lucka i forskningen, vilken i viss mån kan förklaras med arbetarhistorikers intresse för fackföreningar som redan utvecklats till klassmedvetna organisationer. En konsekvens av denna brist på forskning är, enligt Ulf Magnusson, att för- och utomorganisatoriska aspekter på arbetarklassens historia tenderar att hamna i skymundan.²⁸

Till skillnad från Nordströms avhandling ska min uppsats inrikta sig på skördestrejkerna i Stockholms län år 1890, där särskild tonvikt läggs på statarna som strejkaktörer och vilken respons de fick från godsägarna. Förfackliga strejker på jordbrukets arbetsmarknad är dessutom föga studerade i historieforskningen och särskilt i fråga om socknarna nära Stockholm. Anledningen till uppsatsens regionala avgränsning är att socknarna i närheten av huvudstaden, ofta medvetet förbigåtts i tidigare historisk forskning, vilket Ulf Jonsson menar beror på att befolkningsförhållandena där var extrema med hög dödsfrekvens och en extensiv inflyttning.²⁹ I motsats till Nordströms avhandling är den övergripande ambitionen med denna uppsats att på nära håll följa en process och därmed fånga orsakssamband som inte får något verkligt utrymme i hans mer generella studie av lantarbetarstrejkerna under 1890-talets början.

Litteraturvetaren Lars Furuland redogör till skillnad från såväl Kämpe som Nordström för en annan och enligt min uppfattning onyanserad tolkning av dessa konflikter i sin avhandling:

De allra första åren på 1890-talet kan man även utanför Skåne spåra en ökad aktivitet på landsbygden från det socialdemokratiska partiet och den socialistiska fackföreningsrörelsen, vilket bidrog till att lantarbetare på sina håll reste krav om kortare arbetstid. Men styrkan i sådana sporadiska framstötningar som Thorssons första försök att organisera de skånska godsarbetarna, de spridda lokala arbetsnedläggelserna med syfte att

---

²⁷ Ibid, s. 624.

²⁸ Magnusson, Ulf, 1996, *Från arbetare till arbetarklass. Klassformering och klassrelationer i Fagersta – ett mellansvenskt brukssamhälle ca 1870-1909*, Uppsala: Universitet, s. 25.

²⁹ Jonsson, Ulf, 1980, *Jordmagnater, landbönder och torpare i sydöstra Södermanland 1800-1880*, Stockholm: Universitet, s. 22.

genomdriva en kortare arbetsdag (1890-1891) eller ett par små partibroschyrer på 90-talet till jordbruksarbetare, får inte överskattas.³⁰

Oklarheterna i ovanstående citat, där Furuland inte tydliggör vad han egentligen menar när han hävdar att styrkan i jordbruksarbetarnas strejker inte får överskattas, reser genast frågan hur han har kommit fram till denna slutsats. I relation till vad får styrkan i jordbruksarbetarstrejkerna år 1890 inte överskattas? Furuland verkar förbise de möjliga konsekvenser som arbetskonflikterna år 1890 fick för statarna i Stockholmstrakten och att dessa kortvariga arbetsnedläggelser kunde tyda på en vilja för förändring. De talrika och stundtals informationsrika avtryck som skördestrejkerna fick i 1890-års dagspress har Furuland inte heller tagit någon hänsyn till. Alltför lättvindigt tycks han avfärda konflikternas betydelse för statarna på jordbrukets arbetsmarknad och att det kunde vara en viktig erfarenhet i den ofta utdragna och växlande klassformeringsprocessen. Samtidigt förefaller det mer eller mindre som att Furuland inte ägnat dessa förfackliga skördestrejker någon ingående empirisk forskning och att han inte relaterar denna oorganiserade form av klasskamp till ett historiematerialistiskt eller andra alternativa samhällsteoretiska perspektiv.³¹

Avsaknaden av empiriska exempel och teoretisk förankring är det som får Furulands konstateranden att inte övertyga när han i korthet berör lantarbetarstrejkerna under de första åren av 1890-talet i sin avhandling. Efter vad det verkar utgår Furuland från Pär-Erik Backs monografi om den fackliga lantarbetarrörelsens uppkomst och utveckling, som endast i förbigående omnämner 1890-talets förfackliga strejker.³² För liksom Back, bedömer Furuland dessa tidiga konflikter och första organisationsförsök av jordbruksarbetare som mer eller mindre på förhand dömda att misslyckas. Följderna av detta synsätt på förfackliga konflikter är att såväl för- som utomorganisatoriska aspekter av statarnas historia får en undanskymd roll i forskningen. De omnämnda forskarna bortser även från det faktum att jordbruksarbetarstrejker inte bara uppstod i Skåne och Östergötland, där några kortvariga lantarbetarföreningar hade bildats under 1890-talet, utan också på ett flertal herrgårdar i Stockholms län.³³ Å andra sidan är det värt att påpeka att dessa forskares syften aldrig varit att undersöka förfackliga strejker i jordbruket, utan Back lägger huvudpunkten på lantarbetarrörelsens organisatoriska och ideologiska utveckling under mellankrigstiden,

---

³⁰ Furuland, Lars, 1962, *Statarna i litteraturen. En studie i svensk dikt och samhällsdebatt*, Uppsala: Universitet, s. 264.

³¹ Ibid, s. 264.

³² Back, Pär-Erik, 1961, *En klass i uppbrott. Den fackliga lantarbetarrörelsens uppkomst och utveckling*, s. 15ff.

³³ Ibid; Furuland, Lars, 1962, *Statarna i litteraturen. En studie i svensk dikt och samhällsdebatt*, Uppsala: Universitet, s. 264. Mats Hellspång bedömer i likhet med Back och Furuland statarnas förfackliga strejker i början av 1890-talet som praktiskt taget resultatlösa. Se exempelvis Hellspång, Mats, 2000, *En strejks koreografi: några perspektiv på lantarbetarkonflikten i Södra Möre 1929-1931*, Rig. 2000, s. 193.

medan Furuland gör en ingående litteraturhistorisk analys av statarna i skönlitteraturen och samhällsdebatten. Det min undersökning ska bidra med är både att komplettera och sätta ifråga vad denna tidigare forskning har kommit fram till. Uppsatsen ska likaså behandla ett annat geografiskt område, som möjliggör jämförelser med andra regioner i landet.

Lars Nyströms avhandling *Potatisriket. Stora Bjurum 1857-1917 Jorden, makten, samhället* är ett för svenska förhållanden illustrativt exempel på senare års forskning om olika jordbruksarbetarkategorier. På västgötaherrgården Stora Bjurum inträffade åren 1907 respektive 1917 två förfackliga strejker, där statare, torpare och torpardrängar valde att gemensamt nedlägga arbetet lagom till potatisskörden. Kraven bakom strejkerna gällde framför allt nedsatta arbetstider och höjda löner. De underlydande på Stora Bjurum visade prov på en stark kollektiv förmåga under båda strejktillfällena, men det var under konfliktåret 1917 som arbetarna på allvar utmanade godsledningens maktmonopol. Genom att uppträda som ett självmedvetet arbetarkollektiv gentemot arbetsgivarparten lyckades jordbruksarbetarna uppnå flera av sina krav under strejkerna. I samband härmed fick arbetarna ett allt större maktinflytande på herrgården, där torparna utgjorde huvuddelen av arbetskraften.³⁴ Arbetskonflikterna på Stora Bjurum i Västergötland ägde rum ett flertal år efter skördestrejken i Stockholmstrakten, som denna uppsats avser att belysa, men den gemensamma nämnaren är att alla strejkerna i fråga var förfackliga. Jämförelser mellan de olika regionerna vad exempelvis beträffar relationerna till arbetsgivarna och strejkstrategier kan ytterligare bredda vår bild av konfliktmönstret på jordbrukets arbetsmarknad i Sverige.

Att bristen på fackföreningar vare sig är ett kriterium för jordbruksarbetarnas passivitet eller deras oförmåga att utmana arbetsgivarnas auktoritet framgår även av den brittiska forskningen om agrara protester och strejker. Swing-upproren under åren 1830-1831 i södra och östra England är ett exempel som har fångat en del historikers uppmärksamhet. E.J. Hobsbawm påstår att orsakerna till upproren delvis bör härledas till jordbruksarbetarnas bittra erfarenheter av ökad proletarisering, repressiv fattigvårdslagstiftning och förändringar i arbetsprocessen från 1700-talets slut till 1830-talets början på den engelska landsbygden.³⁵

Andrew Charlesworth tillägger att förklaringen till Swing-upproren inte endast ska sökas i huruvida jordbruksarbetarna upplevde försämrade ekonomiska och sociala villkor i olika regioner innan 1830-talet. Den omfattande mobiliseringen av jordbruksproletariatet år 1830 ska framför allt sättas i samband med de historiska händelseförloppen under perioden. Till

---

³⁴ Nyström, Lars, 2003, *Potatisriket: Stora Bjurum 1857-1917: jorden, makten, samhället*, Göteborg: Universitet, s. 254-255. Ett annat exempel på senare års svensk forskning om jordbruksarbetarstrejker är Johansson, Mats, 2008, *Mörekonflikten: klassformering, agrar kapitalism och klasskonflikt i Södra och Norra Möre härad 1929-1931*, Licentiatavhandling, Växjö: Universitet.

³⁵ Hobsbawm, E.J., 1970, "The Village World" i Hobsbawm, E. J. & Rudé, George, *Captain Swing*, London: Readers Union, Lawrence and Wishart, s. 66ff.

skillnad från tidigare agrara protester i början av 1820-talet, menar Charlesworth att Swing-upproren fick en tydligare politisk framtoning, med ett ökat antal agitatorer och radikala personer i byarna på landsbygden, vilka uppmanade jordbruksarbetarna till kamp samtidigt som de propagerade för parlamentsreformer.³⁶ Efter Swing-upproren konstaterar Hobsbawm att den organiserade och offentliga aktiviteten bland jordbruksarbetarna så gott som avstannade på Englands landsbygd. Det var först i början av 1870-talet som arbetarna återupptog kampen mot storjordägarna och samtidigt i stor skala påbörjade den fackliga organiseringen.³⁷ Anne Digby hävdar att detta inte är en hållbar slutsats och visar att olika former av jordbruksarbetarprotester förekom även efter 1830-talets början, fastän de inte i likhet med Swing-upproren blev lika omfattande som kollektiva protestaktioner. Efter 1830-talets lantarbetaruppror kom dessutom den medvetna skadegörelsen på godsägarnas tröskverk och ekonomibyggnader att bli sällsyntare under konflikter i sydöstra Englands jordbruksdistrikt. Emellertid var det först under 1860-talet som jordbruksarbetarna hade uppnått adekvat kunskap om reglerna för det agrarkapitaliska samhällets sociala relationer.

Konflikterna utkämpades alltmer effektivt och öppet på jordbrukets arbetsmarknad under tiden som arbetarna krävde sin del av välståndet.³⁸ Howard Newby framhåller att 1870-talets engelska jordbruksarbetarkonflikter i flera avseenden var en kombination mellan den fackliga lantarbetarrörelsens organiserade strejker och primitiva typer av protester från 1800-talets första hälft. De primitiva inslagen i 1870-talets jordbruksarbetarrörelse kunde ta uttryck i en stark tilltro till religiösa traditioner och förväntningar på snabb framgång, samtidigt som strejkerna företrädde av en alltmer centraliserad facklig organisation. Gränsdragningen mellan de fackföreningsledda strejkerna och de förfackliga arbetskonflikterna uppträdde på så sätt många gånger som flytande under lantarbetarrörelsens barndom i England.³⁹

Sandra Halperin har när det gäller italienska förhållanden illustrerat hur våldsamma jordbruksarbetarstrejker i slutet av 1880-talet och under 1890-talets början inträffade, vilket ofta kunde få dramatiska konsekvenser för de inblandade jordbruksarbetarna.⁴⁰ John A. Davis ger liksom Halperin exempel på mycket brutala inslag i samband med

---

³⁶ Charlesworth, Andrew, 1983, "The Captain Swing Protests Of 1830-31", i Charlesworth, Andrew, *An Atlas of Rural Protest in Britain 1548-1900*, London: Croom Helm, s. 151ff.

³⁷ Hobsbawm, E.J., 1970, "Aftermath" i Hobsbawm, E. J. & Rudé, George, *Captain Swing*, London: Readers Union, Lawrence and Wishart, s. 282ff.

³⁸ Digby, Anne, 1983, The Agricultural Labourers' protests In East Anglia In The 1840s, i Charlesworth, Andrew, *An Atlas of Rural Protest in Britain 1548-1900*, London: Croom Helm, s. 162-163.

³⁹ Newby, Howard, 1977, *The deferential worker: a study of farm workers in East Anglia*, London: Lane, s. 64ff.

⁴⁰ Halperin, Sandra, 2004, *War and social change in modern Europe: the great transformation revisited*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 129-130.

jordbruksarbetarkonflikter i Italien i slutet av 1880-talet, där dödsoffer bland jordbruksarbetare skulle ha förekommit under strejker vid Conselice nära Ravenna.⁴¹

Ovanstående genomgång har i första hand visat att förfackliga jordbruksarbetarstrejker är ett eftersatt forskningsområde när det gäller svenska förhållanden. Det finns en tendens att bortse från utomorganisatoriska aktiviteter och tänkbara konsekvenser av förfackliga strejker i den agrara näringen. Forskningen har på samma sätt en benägenhet till att antingen idealisera eller avfärda konflikterna som spontana uttrycksformer. Därmed är vetenskapen om konfliktmönstret på jordbrukets arbetsmarknad, innan lantarbetarrörelsens genombrottskede under mellankrigstiden, i många fall otillräcklig och schematisk. Statarna ger intryck av att vara en ovanligt eftergiven och passiv jordbruksarbetargrupp i förhållande till arbetsgivarna under 1890-talets början, där kraften i deras sporadiska framryckningar på herrgårdarna i olika landsdelar inte får tas som intäkt för ett kollektivt och medvetet agerande. Den brittiska agrarhistoriska forskningen understryker att bristen på och luckan i vår kunskap om arbetskonflikter på landsbygden under tidsperioden 1830-1870 i England inte har sin grund i jordbruksarbetarnas inaktivitet, utan snarare i avsaknaden av vetenskapliga studier.⁴²

Forskningen om lantarbetarrörelsen och statarna i Sverige kan utsättas för en liknande kritik, men här råder en uppenbar brist på forskning om förfackliga konflikter inom jordbruket under tiden från 1890-talets början till första världskrigets slut. Min uppsats ska förhoppningsvis medverka till att komplettera och nyansera den fragmentariska bild som forskning ger av statarnas förfackliga strejker, vilket kanske även kan utöka vår förståelse för senare tiders lantarbetarkonflikter under 1900-talets första hälft. Den omfattande brittiska forskningen om förfackliga arbetskonflikter i agrara miljöer gör det också möjligt att dra paralleller med svenska förhållanden under 1890-talet. En annan målsättning med undersökningen är att ge exempel på hur vi kan nå kunskap om icke-fackföreningsledda strejker genom att referera till olika typer av källmaterial. Statarnas arbetsvillkor och förfackliga konflikter i Stockholms län har därutöver hittills utelämnats i historieforskningen. Därför är det på landsbygden i närheten av Stockholm som denna undersökning tar vid.

3. Syfte och frågeställningar

Det övergripande syftet med följande uppsats är att undersöka varför arbetskonflikter inträffade på ett flertal herrgårdar i Stockholms län år 1890, samt hur statarna agerade i relation till arbetsgivarna/husbönderna för att få igenom sina krav utifrån de rådande

---

⁴¹ Davis, John Anthony, 1988, *Conflict and control: law and order in nineteenth century Italy*, Basingstoke: Macmillan Education, s. 284-285.

⁴² Hobsbawm, E.J., 1970, "Aftermath" i Hobsbawm, E. J. & Rudé, George, *Captain Swing*, London: Readers Union, Lawrence and Wishart, s. 282.

förhållandena på jordbrukets arbetsmarknad och den aktuella politiska situationen. Betoningen kommer att ligga på hur statarna, utifrån sina förutsättningar på herrgårdarna och i socknarna, vidtog åtgärder för att förbättra sina arbetsvillkor och på vilket sätt arbetsgivarna bemötte deras krav. En annan relevant aspekt i undersökningen är hur den tidiga arbetarrörelsen förhöll sig till statarnas strejker. Ambitionen med uppsatsen är att skriva historia från ett både underifrån- och ovanifrånperspektiv, där stor vikt läggs vid handlingskriteriet, det vill säga statarnas eget agerande och vilka reaktioner de fick från godsägarna i kampen för nedsatta arbetstider eller andra manifesta krav. I det avseendet är det de historiska subjekten som står i centrum, men det utesluter inte att de strukturella förhållanden som omgav människorna är av vikt att belysa.

Huvudfråga:

Varför uppstod ett antal strejker på herrgårdarna i Stockholms län år 1890? Hur agerade de involverade statarna under arbetskonflikterna mot bakgrund av förhållandena på jordbrukets arbetsmarknad i Stockholmstrakten, det samhällspolitiska klimatet och i relation till arbetsgivarna?

Underfrågor

- Hur såg villkoren ut för statarna i närheten av Stockholm under 1800-talets sista två decennier med avseende på jordbrukets struktur, klassammansättning och anställningsförhållanden?
- På vilket sätt arbetade socialdemokratin med att försöka organisera statarna i fackföreningar eller politiska klubbar i början av 1890-talet och hur förhöll sig den tidiga arbetarrörelsen till statarnas arbetskonflikter?
- Vad var det som utlöste arbetskonflikterna på herrgårdarna i Stockholmstrakten år 1890?
- Vilken målsättning hade statarna med arbetsnedläggelserna och hur agerade de på olika herrgårdar i Stockholms län för att uppnå sina mål?
- Vilken respons mötte statarna från arbetsgivarna och vilka metoder tillgrip de för att hantera eller förhindra agitation, mötesverksamhet och strejker?
- Vilken roll hade ordningsmakten och rättsväsendet i de förfackliga konflikterna år 1890 i närheten av Stockholm?

II. Teoretiska utgångspunkter, källmaterial och metod

1. Klass- och klasskampsbegreppet

Tyngdpunkten i uppsatsen kommer att ligga på handlingskriteriet, det vill säga arbetarnas eget agerande på jordbrukets arbetsmarknad och vilka orsaker och krav som låg bakom strejkerna. Vi känner till klasserna på grund av att människor vid upprepade tillfällen uppträtt klassmässigt genom att agera kollektivt i historiska händelser.⁴³ Begreppet *klasskamp* är i det avseendet ett centralt metodologiskt och teoretiskt instrument i undersökningen av det förfackliga konfliktmönstret på herrgårdarna i Stockholms län. Den definition av begreppet klasskamp som studien kommer utgå från är uttryckt i få ord ”medvetna aktioner i klassens intresse”⁴⁴, men eftersom klass är ett relationellt begrepp, blir det också nödvändigt att uppmärksamma arbetsgivarnas (godsägarnas eller arrendatorernas) handlingar och reaktioner under strejkerna. För att relatera till historikern Anders Floréns artikel, med den träffande rubriken ”Klasskamp utan fackförening”, kommer denna uppsats fokusera på de handlingsutrymmen, vilka var rådande för statare och arbetsgivare innan fackföreningar och arbetsgivarorganisationer konstituerats i den agrara näringen under början av 1890-talet.⁴⁵

Genom att *klass* och *klasskamp* kommer fungera som väsentliga begrepp i min undersökning blir det relevant att förtydliga hur dessa ska appliceras på empirin. Historikern E.P. Thompson hävdar att klass kan användas på två sätt, dels historiskt och dels analytiskt. I det första fallet är klass något som reellt har existerat och är empiriskt observerbart, eftersom det fanns i människornas medvetande. När begreppet klass används historiskt är det ofta deras handlingar och yttranden eller organisationssträvanden som står i fokus.⁴⁶ Historikernas metod för att studera den historiska klasskategorin kan därmed bli empiriska studier av klassens manifestationer, vilka exempelvis kan ta uttryck i olika strejker eller revolter. Det är på det sättet observationen av ett visst uppträdande under en viss tid som utgör själva bedömningsgrunden för den historiska klasskategorin.⁴⁷ I övergripande teoretisk mening är en ambition med undersökningen att belysa under vilka förhållanden och villkor vi kan identifiera arbetarklassen (statarna) som ett aktivt historiskt subjekt. Med begreppen klass

---

⁴³ Thompson, E.P., 1983, *Herremakt & folklig kultur*, Författarförlaget, s. 158ff.

⁴⁴ Aronsson, Peter, Ågren, Maria, Johansson, Kenneth, Schüllerqvist, Bengt & Silow, Gunnar (1988). Vem skapar historia?: om struktur och subjekt som historieteoretiskt problem. *Scandia* (Lund) (54), s. 148-149.

⁴⁵ Se: Florén, Anders, 1990, Klasskamp utan fackförening: om förindustriella arbetskonflikter. *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia*, (45), s. 1-25.

⁴⁶ Thompson, E.P., 1983, *Herremakt & folklig kultur*, Författarförlaget, s. 158ff.

⁴⁷ Ibid.

respektive klasskamp vill jag även försöka lyfta mina resultat till en mer generaliserande nivå för att om möjligt urskilja det generella från det unika och vice versa.⁴⁸

I det andra fallet, när klass används analytiskt i historiska studier, kan vi inte på samma sätt vänta oss att klass är lika uttryckligt närvarande i själva källmaterialet. Den analytiska klasskategorin kan till exempel användas för att organisera ett historiskt material och på det sättet klarlägga förekomsten av ett antagonistiskt förhållande mellan arbetare och arbetsgivare.⁴⁹ För att fastställa var gränsdragningen gick mellan olika klasser kan vi inte i likhet med den historiska klasskategorin studera vad som gjordes eller sades, utan vi får istället relatera till förhållandena i produktionsprocessen och teoretiskt utforma en definition av klasserna som därigenom kan analyseras empiriskt.⁵⁰ Det historiska klassbegreppet lämpar sig i vanliga fall för aktör- eller subjektcentrerade infallsvinklar i vetenskapliga studier, vilket framför allt har stått i centrum för Thompsons forskning, medan den analytiska formen av begreppet klass många gånger appliceras i samband med strukturella analyser. Med detta sagt innebär det inte att det på något sätt är fel att använda begreppet på båda sätten, men det kan vara lämpligt att ge exempel på dessa två användningsområden så att det inte uppstår förvirring när vi rör oss från den ena betydelsen till den andra.⁵¹

De två olika sätten att använda klassbegreppet är nära förknippade med Marx distinktion mellan *klass i sig* och *klass för sig*. Med *klass i sig* avses en grupp människor som kännetecknas av sin gemensamma position i produktionsprocessen, medan *klass för sig* däremot åsyftar en grupp som också var medveten om denna gemenskap och lade den till grund för handling.⁵² Marx introducerade *klass-i-sig* av den anledningen att en *klass i sig* inte behöver vara medveten om sig själv, medan *klass-för-sig* indikerar att klassen är medveten om sig själv i motsats till andra klasser och agerar därefter.⁵³ En av målsättningarna med min uppsats är att belysa hur den analytiska och historiska klassen kom att sammanfalla under jordbruksarbetarstrejkerna år 1890, vilket fick till följd att klasskampen blev synlig och bland annat tog politiska uttryck. Det vill säga hur en *klass i sig* blir en *klass för sig* eller åtminstone var på väg att formeras till en sådan. Thompsons arbete är efterföljansvärt därför att det ger exempel på hur specifika livserfarenheter alstrar ett specifikt medvetande, vilket sannolikt kommer avspeglar sig i människors kollektiva handlingar. Thompson visar även att ett

---

⁴⁸ Ibid, s. 198-199.

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ Aronsson, Peter, Ågren, Maria, Johansson, Kenneth, Schüllerqvist, Bengt & Silow, Gunnar (1988). Vem skapar historia?: om struktur och subjekt som historieteoretiskt problem. *Scandia (Lund)* (54), s. 151-152.

⁵¹ Thompson, E.P., 1983, *Herremakt & folklig kultur*, Stockholm: Författarförlaget, s. 160.

⁵² Dahlgren, Stellan, Florén, Anders, 1996, *Fråga det förflutna. En introduktion till modern historieforskning*, Studentlitteratur, s. 137-138.

⁵³ Cohen, G. A, 1986, *Karl Marx' historieteori: ett försvar*, Lund: Arkiv, s. 92.

målinriktat *agerande* hos en grupp människor förutsätter ett gemensamt *medvetande*, vilket i sin tur skapas hos dem i deras dagliga gärningar och varande.⁵⁴

Emellertid går det inte att ta för givet att klasskampen, fattad som medvetna aktioner i klassens intresse, i varje given situation är framgångsrik eller tydlig. När Thompson säger att klasskampen ibland framträder som tydlig, men i andra fall tycks vara obefintlig, så menar han helt enkelt att den empiriskt observerbara, i första hand den politiska och fackliga kampen i det senare fallet saknas. Thompson framhåller att:

Klasser är ingenting som existerar separat, ser sig omkring, hittar en fientlig klass och sedan börjar kämpa. Det är tvärtom så att folk kommer på att de lever i ett samhälle som är uppbyggt på ett visst sätt (varvid produktionsförhållandena har avgörande betydelse, men inte är allena rådande), upplever utsugning (eller behov att behålla makten över dem de suger ut), identifierar motstridiga intressen, börjar kämpa om dessa frågor och under denna kamp upptäcker sig själva som klasser och definierar denna upptäckt som klassmedvetenhet. Klassen och klassmedvetenheten är alltid det sista stadiet, inte det första, i den verkliga historiska processen.⁵⁵

Thompson som vid flera tillfällen varnat för strikta strukturella definitioner av klassbegreppet har inte fått stå oemotsagd, och en kritiker är den analytiska filosofen G.A. Cohen, vilken ivrigt talar för att det i allmänhet är möjligt att definiera proletariatet genom att hänvisa till ett samhälles produktionsförhållanden. Cohen konstaterar att Thompson blir paradoxal när han driver tesen att arbetarklassen bör betraktas i termer av en process och inte som ett ting eller en sak. I såväl empirisk som teoretisk bemärkelse framhåller Cohen att Thompsons påståenden är förbryllande och menar att det är bättre att säga att en klass genomgår en process av kulturell och politisk formering – för hur skulle den kunna vara den processen?⁵⁶

Samtidigt har Thompson avvisat Marx klassiska distinktion mellan bas (struktur) och överbyggnad, som han anser är en inadekvat metafor för att beskriva flödet av konflikter och dialektiken i en föränderlig samhällsprocess. Denna kritik avfärdar Cohen som oberättigad, eftersom han gör gällande att metaforen är explicit definierad hos Marx: basen utgör totalsumman av produktionsförhållandena. Överbyggnaden är inte lika explicit definierad av Marx, men brukar vanligtvis betecknas som: de icke ekonomiska institutioner vilkas karaktär förklaras av den ekonomiska strukturens natur.⁵⁷ Dessutom understryker Cohen att det relativt tydligt framgår att begreppet struktur aldrig har varit ämnat för att beskriva en process och till

---

⁵⁴ Thompson, E. P., 1980, *The making of the English working class*, (New ed.), Harmondsworth: Penguin, s. 8ff.

⁵⁵ Thompson, E.P., 1983, *Herremakt & folklig kultur*, Författarförlaget, s. 161.

⁵⁶ Cohen, G. A., 1986, *Karl Marx' historieteori: ett försvar*, Lund: Arkiv, s. 89ff.

⁵⁷ *Ibid*, s. 236ff.

skillnad från Thompson betonar han att användandet av strukturbegreppet inte på förhand innebär att vi förnekar förekomsten av processer. Ett av de avgörande skälen till att strukturbegreppet måste behållas i vetenskapliga studier, är att det ibland är lämpligt att ge förklaringar till fenomen genom att hänvisa till den ekonomiska strukturen, då vi frånser de processer som omger den. Det viktiga enligt Cohen är att ha klart för sig att själva samhällsstrukturen utgör en del i det som sociala processer förändrar.⁵⁸

Spänningen i den historiematerialistiska traditionen mellan ett struktur- och ett aktörsperspektiv fanns redan hos Marx och Engels. Dels ser de samhällsutvecklingen som historien om produktivkrafter och produktionsförhållanden. Dels som historien om klasskampen och de subjektiva dimensionerna av klassernas formeringsprocess.⁵⁹ En likartad spänning fortsatte att existera från 1970- till 1980-talet mellan till exempel Cohen och Thompson. I min uppsats kommer jag relatera till både ett struktur- och aktörsperspektiv, men där tonvikten framför allt läggs på statarna som strejkaktörer och arbetsgivarnas respons under konflikterna. I uppsatsen kommer även jordbrukets ekonomiska struktur och klassammansättning att bli nödvändiga att presentera för att belysa under vilka materiella förhållanden människorna levde på herrgårdarna i det agrara Stockholms län, vilket rimligtvis utgör en av förutsättningarna för att förstå varför strejkerna ägde rum.

2. Klassrelationer i en agrar kontext

Den ökade tillströmningen av arbetarklasspartier under 1800-talets sista årtionden, vars mål var att representera arbetarklassen i dess kamp mot kapitalisterna, fick med tiden kunskap om att proletariatet långtifrån var någon homogen massa, inte ens inom varje enskild nation. Innan dessa socialistiska partier etablerats och uppnått organisatorisk stabilitet talade radikala personer med olika ideologisk hemvist ofta om "arbetarklasserna" i pluralis, snarare än i singularis. Proletariatet i den moderna industrins fabriker utgjorde ännu under 1880-talet och 1890-talets början en minoritet i ett flertal europeiska länder, där jordbruksarbetare likaväl som många olika hantverksarbetargrupper tillhörde majoriteten av nationernas arbetarbefolkning.⁶⁰ Sätillvida var de arbetande klasserna vare sig homogena eller lätta att samla i en enda sammanhängande socialgrupp, även om vi frånser jordbruksproletariatet, som arbetarrörelserna likaså försökte mobilisera och organisera, med i regel måttlig framgång.⁶¹

---

⁵⁸ Ibid, s. 102-103.

⁵⁹ Dahlgren, Stellan, Florén, Anders, 1996, *Fråga det förflutna. En introduktion till modern historieforskning*, Lund: Studentlitteratur, s. 141.

⁶⁰ Hobsbawm, E. J., 1994, *Imperiernas tidsålder*, (Ny utg.) Stockholm: Tiden, s. 159ff.

⁶¹ Ibid, s. 167.

Med utgångspunkt i ovanstående diskussion har brittiska historiker alltmer sedan 1990-talet kastat tvivel över det marxistiska klassbegreppets giltighet i studier av det agrara och industriella England under 1800-talet. När det gäller agrarhistorisk forskning har kritiken i första hand varit riktad mot den konventionella uppdelningen av det lantliga samhället i en tredelad klasstruktur, som består av godsägare, arrendatorer och proletära arbetare.

Denna ortodoxa klassificering, vilken genomsyrar klassiker såsom Eric Hobsbawm och George Rudé's *Captain Swing*, Howard Newby's *The Deferential Worker* och James Obelkevich studie av 1800-talets agrara Lincolnshire utmanas av aktuella arbeten som betonar en större komplexitet i klasstrukturen och ifrågasätter den allmänna förekomsten av jordlösa lantarbetare.⁶² Denna kritik, som betvivlar det lantliga proletariats framträdande position i det agrara England, har uppenbara kopplingar till Patrick Joyce's degradering av den urbana arbetarklassen i hans revisionistiska verk *Visions of the people*, där klassbegreppet mer eller mindre ersätts med den breda och aningen obestämda termen "folket" under 1800-talet.⁶³

Faktum är att Barry Reay ställer frågan om 1800-talets stereotypa lantarbetare var det enda riktiga marxistiska proletariat som någonsin funnits i England.⁶⁴ Även om Reay undviker att ge ett definitivt svar på sin fråga är han ovillig att ersätta klassbegreppet med Joyce uppfattning om "folket", vilket han anser skulle vara en orimlig teoretisk grundval för studier av det agrara England. Han menar att idén om en lantlig arbetarklass, i princip bestående av jordbruksarbetare (män, kvinnor och barn), kvarstår efter att alla kulturella och strukturella kvalifikationer har gjorts i hans undersökning. Det fanns en sammanhängande social yrkesgrupp som i stort sett var homogen och för det mesta jordlös. Såväl kvinnor som barn deltog nästan regelbundet i jordbruksarbetet på gårdarna och det finns ingen anledning till att konstatera att den representativa lantarbetaren endast skulle vara en man.⁶⁵ Klass kanske inte alltid dominerade 1800- och det tidiga 1900-talets lantliga uppfattningar och strukturer. Emellertid så var klass centralt för den agrara världen och dess människor. Om historiker har haft problem med att finna en sammanhängande arbetarklass i det Viktorianska England borde de kanske, enligt Reay, vända uppmärksamheten mot byar och gårdar på landsbygden.⁶⁶

I överensstämmelse med Barry Reay's resonemang finns det inga rimliga skäl till att avfärda klassbegreppet när vi undersöker arbetsmarknadsrelationer och strukturella villkor i en agrar kontext under 1800-talet. Däremot är det av vikt i denna uppsats att sätta klass i ett agrart sammanhang med hänsyn till svenska förhållanden, så att det inte uppstår oklarheter

---

⁶² Reay, Barry, 1996, *Microhistories: demography, society and culture in rural England, 1800-1930*, Cambridge: Cambridge Univ. Press, s. 133ff.

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Ibid, s. 135.

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ Ibid, s. 155.

om vad som faktiskt är karaktäristiskt för klassrelationerna på jordbrukets arbetsmarknad i motsats till andra näringsgrenar under samma tidsperiod. Detta är nödvändigt för att det ska framgå att det svenska jordbruket inte var fritt från lönearbete och klassmotsättningar.

Även den historiska materialismens begrepp måste prövas mot och konfronteras med en empirisk-historisk verklighet.⁶⁷ Resultatet får inte bli att vi använder oss av begrepp, kategorier och modeller utan att fundera över den historiska helhet och sammanhang där de skall fungera. Begreppen och kategorierna måste av det skälet anpassas till den specifika historiska miljön.⁶⁸ För att uppnå förståelse om i vilken grad statarnas egna livserfarenheter inom storjordbruket hade betydelse för deras kollektiva agerande i Stockholms län år 1890 är det därför nödvändigt att sätta in strejkerna i en agrar kontext.

3. Förändringar i jordbrukets arbetsprocess under 1800-talet

Karl Marx antog i sina skrifter under 1800-talet att den agrara sektorn skulle utvecklas mot stordrift och att lantegendomar i herrgårdsklass skulle drivas med kapitalistiskt utformade arrenden eller som stora produktionsenheter med lönearbetskraft. Godsägarna skulle eftersträva att specialisera och effektivisera jordbruksproduktionen. Förändringarna i herrgårdsjordbruket väntades följa industrins utveckling med storskalighet, standardiserad produktion och utslagning eller marginalisering av mindre jordbruk som följd. Ett flertal teoretiker i Marx efterföljd ansåg också att storjordbruken skulle få en alltmer utbredd och framträdande roll i den agrara sektorns förändringsmönster. Även om jordägare med begränsade marktillgångar i förhållande till storjordbruk alltjämt skulle förekomma.⁶⁹

I agrarhistorisk forskning råder det numera en förhållandevis stor enighet om att jordbrukets moderniseringsprocess särskiljer sig från den industriella produktionens. Anledningen är i första hand att den agrara produktionsprocessen är bestämd av biologiska faktorer, där möjligheterna till storskalighet, specialisering och samverkan är begränsade i jämförelse med industriella produktionsformer. Det förgår alltid en viss tid mellan sådd och skörd, det dröjer för kreaturen att växa och det kan ta tid innan det placerade kapitalet i jordförbättringar, ekonomibyggnader, boskap och maskinell utrustning ger förväntad avkastning. Särskilt problematiskt var det att uppnå stordriftsfördelar innan den agrara produktionen mekaniserades, vilket var fallet under den period som Marx studerade i England.⁷⁰ Arbetets omfattning i tiden betingas således av växtprocessen, där ogynnsamma väderförhållanden kunde fördröja eller skada sådden och skörden. Den kunde sällan pådrivas

---

⁶⁷ Thompson, E.P., 1983, *Herremakt & folklig kultur*, Stockholm: Författarförlaget, s. 230.

⁶⁸ Ibid, s. 239.

⁶⁹ Niskanen, Kirsti, 1995, *Godsägare, småbrukare och jordbrukets modernisering*, Stockholm: universitet, s. 3ff.

⁷⁰ Ibid.

genom vare sig snabbare arbete eller förbättrad mekanisering. Arbetet kunde inte heller delas horisontellt som inom industrin, utan vertikalt, så att samma arbetare genomförde en rad på varandra följande arbetsmoment. Växtprocessen gjorde det dessutom svårt att direkt på plats värdera och överse kvaliteten av ett utfört arbete, då resultatet syns först månader efteråt.⁷¹

Förändringarna i herrgårdsjordbruket under 1800-talets andra hälft innebar arbetsbesparingar i den ringa mån att häst- och oxdragna redskap kunde ersätta vissa delar av arbetet för hand. Lantbrukarna mekaniserade inte bara för att spara arbetskraft, utan även för att effektivt kunna säkerställa viktiga arbetsmoment utförande, framför allt sådd, skörd och tröskning.⁷² Först vid århundradets sista decennium kom maskiner i bruk som kunde överta vissa delar av det arbetsintensiva slätter- och skördarbetet under sommarmånaderna. Dessa arbetsmoment krävde fortfarande ett stort uppbåd av arbetsfolk, men när tempot i jordbrukets modernisering och kommersialisering ökade i slutet av 1800-talet, tenderade alltmer kvinnlig arbetskraft att frigöras från åkerbruket. Kvinnor och barn, vilka tidigare anlåtats regelbundet vid skörd och slätter för att räfsa bakom männen med liarna, blev successivt ersatta av släp- och hjulräfsor som drogs bakefter hästarna.⁷³ Däremot innebar den ökade animalieproduktionen med mejerier och större kreaturbesättningar på herrgårdarna, som var ett tillskott till den traditionella jordbruksproduktionen, att allt fler kvinnor blev indragna i den kommersialiserade och rationaliserade mjölkhanteringen.⁷⁴

Jordbrukets arbetsprocess präglas alltså av utspriddhet i tid och rum alltefter säsongsvariationerna, vilket komplicerar en långtgående arbetsdelning och en mekanisering som bygger på denna. Den ökade arbetskraften på herrgårdarna i slutet av 1800-talet fordrade dessutom en tilltagande mängd övervakning. Kontrollen över arbetskraften i storjordbruket var under hela 1800-talet framför allt fysisk och social till sin karaktär, där maskinell utrustning inte kunde förändra villkoren för arbetets utformning på ett genomgripande sätt. En stor rumslig utbredning, vad särskilt beträffar åkerbruket, skapade även problem för den direkta kontrollen och övervakningen av arbetskraften. Ladugårdsarbetet var bättre lämpat för tillsyn av arbetarna än det geografiskt spridda åkerbruket, eftersom kreaturskötare och mjölkerskor var mer stationära i sina arbetsuppgifter än kördrängarna på åkerjordarna.⁷⁵

---

⁷¹ Köll, Anu-Mai, 1983, *Tradition och reform i västra Södermanlands jordbruk 1810-1890: agrar teknik i kapitalismens inledningsskede*, Stockholm: Universitet, s. 186.

⁷² Kuuse, Jan, 1970, *Från redskap till maskiner: mekaniseringsspridning och kommersialisering inom svenskt jordbruk 1860-1910*, Göteborg: Universitet, s. 68-69.

⁷³ Köll, Anu-Mai, 1983, *Tradition och reform i västra Södermanlands jordbruk 1810-1890: agrar teknik i kapitalismens inledningsskede*, Stockholm: Universitet, s. 74ff.

⁷⁴ Olsson, Lars, 1997, ”Den vita piskan. Om mjölkningens könsarbetsdelning under den agrara kapitalismen” i Alf O Johansson, Susanna Lundin och Lars Olsson (red.), *Dagsverken. 13 essäer i arbetets historia*, Lund: Historiska media, s. 53ff.

⁷⁵ Köll, Anu-Mai, 1983, *Tradition och reform i västra Södermanlands jordbruk 1810-1890: agrar teknik i kapitalismens inledningsskede*, Stockholm: Universitet, s. 16ff.

Om arbetarna inte har intresse i arbetsresultatet måste dessa kontrolleras i själva arbetet. På stora jordbruksenheter med övervägande lönearbete fanns ett intresse att underordna arbetskraften under arbetsmedlen för att därigenom försöka driva fram högre arbetstempo och jämnare kvalitet. I det avseendet intog statarna en mellanställning mellan olika tjänstehjongsgrupper och arbetarna i industrin. De hade egna hushåll men levde på herrgårdarna ofta isolerade från omvärlden. Deras arbete blev mot 1800-talets slut mer fragmenterat och styrt av arbetsmedel än på små torp och hemman. Dock var den fysiska kontrollen över deras personer oerhört mycket viktigare än i industrin av den orsaken att jordbrukets periodicitet försvårade övervakningen av det utförda arbetet. Statarna blev i och med detta bundna till ett patriarkalt övervakningssystem på herrgårdarna för att de så effektivt som möjligt skulle fullfölja sina ålagda arbetsuppgifter.⁷⁶

4. Patriarkalismbegreppet och klasskampen i forskningen

I tidigare forskning om gods, bruk, fabrikssamhällen och andra företagsdominerade industriorter har begreppet patriarkalism ofta varit en central utgångspunkt. Enligt Ulf Magnusson är begreppet patriarkalism, som det i vanliga fall brukar användas, så allmänt att det nästan inte är användbart som analytiskt redskap. Ibland tenderar begreppet att framstå som definitionsmässigt urvattnat när det inte i tillräckligt hög grad avgränsas mot den aktuella historiska kontexten. Patriarkalismen är inte ett oföränderligt fenomen som alltid framträder enhetligt och precis överallt i historien. Därför är det av vikt att inte förlägga innebörden i begreppet till fel tidsperiod. Det kan med andra ord lätt uppstå tvivel om vad som egentligen är karakteristiskt för patriarkala arbetsmarknadsrelationer under specifika historiska omständigheter såvida vi inte kontextualiserar och är precisa när vi definierar begreppet.⁷⁷

Patriarkalismen får två mycket speciella betydelser i Ulf Magnussons avhandling, där den dels sätts i förbindelse med de förkapitalistiska produktionsförhållandena och den samtida samhällsideologin innan industrialiseringen tagit fart, och dels för att beteckna företagsledningspolitiken (industripatriarkalismen), som successivt utvecklades vid övergångsfasen till det industrikapitalistiska stadiet under 1890-talet. Industripatriarkalismen innebar att på det moraliska planet återställa vad som gick förlorat i form av en i de tidigare förindustriella produktionsförhållandena innesluten disciplin och samhörighet. Syftet med industripatriarkalismen var dock inte endast att ersätta något som gått förlorat, utan avsikten var också att hindra arbetarnas medvetandeprocess och i längden deras fackliga och politiska

---

⁷⁶ Jonsson, Ulf, 1980, *Jordmagnater, landbönder och torpare i sydöstra Södermanland 1800-1880*, Stockholm: Universitet, s. 169ff.

⁷⁷ Magnusson, Ulf, 1996, *Från arbetare till arbetarklass. Klassformering och klassrelationer i Fagersta – ett mellansvenskt brukssamhälle ca 1870-1909*, Uppsala: Universitet, s. 84-85.

organisationssträvanden. Magnusson urskiljer två typiska sidor av industripatriarkalismen i Fagersta, där den ena bestod av omvårdnad och omtanke, medan den andra var liktydig med repression. Ett tydligt exempel härpå var den uppenbara förbindelsen mellan böterna för överträdelse av brukets ordningsföreskrifter och de obligatoriska sjuk- och begravningskassorna. Den lojalitet och känsla av ömsesidighet som eftersträvades inom brukssamhällets ramar innehöll samtidigt ett klart element av distansering och undergivenhet. Det rådde aldrig någon tvekan om att det var bruksarbetarna som skulle underkasta sig.⁷⁸

Förhållandena på järnbruken har ofta fått stå som symbol för patriarkala samhällsrelationer i tidigare forskning. Att konstatera att villkoren på en arbetsplats är patriarkala, är underförstått detsamma som att hävda att det där inte existerar några öppna klassmotsättningar och att arbetarna är undertryckta genom sin rädsla för repressalier från arbetsgivarnas sida. Magnusson avfärdar uppfattningen att klassrelationerna vid järnbruken i alla avseenden skulle utgöra själva innebilden för ett patriarkalt samhällssystem. Under 1800-talets andra hälft var brukssamhällena stadda i en genomgripande förändring med ökad mekanisering och arbetsdelning, samtidigt som antalet arbetare växte lavinartat.⁷⁹ De alltmer renodlade kapitalistiska produktionsförhållandena på bruken i slutet av 1800-talet fick till följd att patriarkalismen successivt ändrade skepnad från övergripande samhällsideologi till företagsledningspolitik. Den patriarkalism som delvis var en produkt av de förkapitalistiska produktionsförhållandena, där samhällsideologin syftade till att rättfärdiga de sociala relationerna, blev med tiden inte längre en ändamålsenlig arbetsgivarstrategi för bruksledningen när samhället upplevde snabb befolkningsökning och allt högre rörlighet.

En historiker som har behandlat patriarkalismen i storjordbruket under perioden från 1850-talet till slutet av första världskriget är Lars Nyström. Herrgården Stora Bjurum, som är föremål för Nyströms studie, var inte ett representativt storjordbruk för landet i helhet, eftersom dagsverkstorparna länge intog en dominerad ställning i arbetsorganisationen. Statarna var av begränsad betydelse och anlätades framför allt inom kreatursskötseln som krävde årsanställda jordbruksarbetare. Patron Jönsson på Stora Bjurum utövade praktiskt taget ett totalt herravälde och stod utan konkurrens om arbetskraften i socknen. Under patron Jönsson var Stora Bjurum ett närmast idealtypiskt exempel på ett patriarkaliskt samhälle, där makten i socknen koncentrerades runt en man och dennes familj.⁸⁰ Produktionen på Stora Bjurum var särskilt inriktad på potatisodling som fordrade mycket arbetskraft. Genom torpsystemet fick godsägaren tillgång till en flexibel arbetskraftsreserv under den hektiska

---

⁷⁸ Ibid.

⁷⁹ Ibid, s. 58-59.

⁸⁰ Nyström, Lars, 2003, *Potatisriket. Stora Bjurum 1857-1917, jorden, makten, samhället*. Göteborg: Universitet, s. 330ff.

skördetiden. Det fanns på så sätt tydliga ekonomiska motiv bakom Stora Bjurums arbetsorganisation som fick sin form i linje med den rådande produktionsinriktningen.⁸¹

I avhandlingen pläderar Nyström för en annan användning av begreppet patriarkalism. Liksom Ulf Magnusson försöker han definiera begreppet utifrån det samhälle och den tidsperiod som han studerar. Istället för att utgå från de idéer eller institutioner som används för att legitimera den rådande sociala ordningen väljer Nyström att hänvisa till den sociala ordningen i sig. Han menar att det i själva verket inte var de eventuella förmåner patronen hade att erbjuda sina arbetare som skapade en grund för det patriarkala samhället, utan den makt han utövade över sina underlydande. Nyström definierar det patriarkala samhället som ett samhälle där i stort sett all makt, offentlig eller privat, är tillskriven en person och har karaktären av enskild egendom. Detta är, menar han, en användning av patriarkalismen som ligger nära begreppets ursprungliga innebörd, det vill säga husbondeväldet.⁸²

Patron Paul Jönssons patriarkala styre var av ett annat slag än det som påträffas i bruks- och fabriksorter. Det upprätthölls inte av tryggheten i ett allmänt välfärdssystem, utan av osäkerheten i ett personligt beroendeförhållande. Istället för rättigheter fick godsets underlydande gåvor och det fanns något av ett dolt hot om repression snarare än en vilja till integration. Detta understödde i sin tur patrons allsmäktighet snarare än hans rättfärdighet.⁸³ Trots denna maktfullkomlighet, i ett förhållandevis slutet samhälle som godset Stora Bjurum, utsattes patronens ledande ställning ideligen för prövningar från de underlydandes sida.⁸⁴

Frånvaron av hänvisningar till legostadgan i Nyströms avhandling är egendomligt, då den patriarkalism han har för avsikt att studera var nära förknippad med bestämmelserna i stadgan fram till 1920-talets första hälft. Det framgår inte heller av hans undersökning om patron Jönsson återopade legostadgan för att tvinga sina jordbruksarbetare att återgå till sina arbetsuppgifter under strejkåren 1907 och 1917.⁸⁵ Förvisso var merparten av arbetarna på Stora Bjurum dagsverkstorpere, som inte lydde under legostadgan, men av allt att döma deltog både statare och torpardrängar i strejkerna på herrgården.⁸⁶ Legostadgans idémässiga innehåll var liksom statlönesystemet en av hörnstenarna till den agrara patriarkalismen på herrgårdarna. Nyström förefaller bortse från detta i sin avhandling, trots att stadgan var i bruk under hela den tidsperiod som han undersöker. Uppgiften med denna uppsats blir att försöka identifiera en agrar patriarkalism i relation till legostadgan och statlönesystemet under början av 1890-talet för att ytterligare precisera begreppet.

---

⁸¹ Ibid, s. 34-35.

⁸² Ibid, s. 330ff.

⁸³ Ibid, s. 338f.

⁸⁴ Ibid, s. 332-333.

⁸⁵ Ibid, s. 244ff.

⁸⁶ Ibid, s. 268.

5. Legostadgan och statlönesystemet

Enligt Annette Thörnquist kan patriarkalismen i traditionell bemärkelse, eller med en mer vardaglig term husbondeväldet, beskrivas som en maktrelation, vilken reglerade förhållandet mellan överhet och underlydande, som användes för att upprätthålla och återskapa ett exploateringsmönster. I det förkapitalistiska samhället ingick patriarkalismen som en naturlig del i sättet att organisera arbetet och produktionen. Husbondeväldet fungerade även som det förindustriella samhällets världsbild, vilken gavs laga kraft i framför allt legostadgan, men också i sedvanor och religionen. Den traditionella patriarkalismen var ett element av de förkapitalistiska produktionsförhållandena och förändrades långsamt under kapitalismens utveckling. Trots att de ekonomiska grundvalarna för patriarkalismen inte längre fanns, kunde seglivade kulturella och sociala strukturer ändå leva kvar i olika typer av arbetsmiljöer.⁸⁷

Med industrialiseringen och utvecklingen av de kapitalistiska produktionsförhållandena, kom som förut omtalats, den traditionella patriarkalismen att alltmer förlora sin roll inom de expanderande industrisamhällena. Det låg i industriidkarnas intresse att införa obundna anställningskontrakt med bestämda avtalstider för att kunna rekrytera och avskeda arbetare alltefter konjunkturernas fluktuationer. När det gäller jordbruket, där produktionsförhållandena i det närmaste var oförändrade, eftersom den agrara arbetsprocessen är betingad av ekologiska förutsättningar, var arbetsgivarnas intresse däremot ett annat.⁸⁸

Genom att binda sina anställda till årskontrakt med en bestämd flyttningstid på hösten, när skörden redan var bärgad, kunde arbetsgivarna försäkra sig om arbetskraft under sådd och skörd. I detta arbetsgivarnas intresse kom 1833-års legostadga att förbli kvar i årtionden efter det fria avtalets genombrott i industrinäringen. För arbetarrörelsen framstod stadgan som en rest av en gammal klasslagstiftning från stormaktstiden, där jordbruksarbetarna hamnade i en förödmjukande beroendeställning till husbönderna. Legostadgans regleringssystem utgjorde ett allvarligt hinder för statarnas organisationssträvanden på herrgårdarna och den föreskrivna flyttningstiden på hösten efter bärgningen av skörden fick strejken att framstå som ett verkningslöst vapen i kampen mot husbönderna. Legostadgan sanktionerades således per definition ett patriarkalt förhållande mellan överhet och underlydande under hela 1800-talet.⁸⁹

Legostadgan hade uppkommit redan under stormaktstiden år 1664, och den reviderade stadgan från år 1833 levde kvar fram till år 1926.⁹⁰ 1833-års legostadga var under lång tid

---

⁸⁷ Thörnquist, Annette, 1994, *Gammal företagskultur och nya partsrelationer: arbetskonflikterna vid Skyllbergs bruk under 1920-talet, Del 1, 1918-1925*, Örebro Studies nr. 9, Örebro: Örebro universitet, s. 28-29.

⁸⁸ Ibid; Eklund, Per, 1974, *Rätten i klasskampen: en studie i rättens funktioner*, Uppsala: Universitet, s. 225ff.

⁸⁹ Ibid, s. 226ff.

⁹⁰ Johansson, Mats, 2008, *Mörekonflikten: klassformering, agrar kapitalism och klasskonflikt i Södra och Norra Møre härader 1929-1931*, Licentiatavhandling Växjö: Universitet, s. 54.

kärnpunkten i den svenska arbetslagstiftningen och var från början utformad för ett naturhushållande samhälle. Legoavtalet kännetecknades av husbondevälde och den anställdas underordnade ställning. Relationen mellan husbonden och tjänaren, så som den stipulerades i legostadgan, hade en sträng patriarkalisk karaktär, vilken gav husbonden rätt att utdela ”måttlig” husaga om tjänaren brast i flit och lydnad.⁹¹ Den lagliga rättigheten att bestraffa tjänare i alla åldrar med våld kvarstod fram till år 1858 och inskränktes senare till att gälla manliga tjänstehjon under arton år och kvinnliga under sexton år. Den legala befogenheten att bruka husaga mot omyndiga tjänstehjon kvarlevde fram till år 1920.⁹²

Legostadgan reglerade arbetsmarknaden för årsanställda, det vill säga drängar, pigor, statare och liknande ”okvalificerade” yrkesgrupper, vilkas arbetsprestationer var bundna till en särskild gård. Skriftliga kontrakt tycks sällan ha förekommit under 1800-talet, utan avtalet ansågs slutet när den städslade jordbruksarbetaren överlämnade sin orlovsedel och arbetsgivaren i gengäld utdelade städjepenning och städjebevis. I och med att dessa formaliteter utförts hade tjänstehjonet försäkrat sig om en tryggad årsanställning. Gårdsägaren var nu i stånd att fritt kunna bestämma över tjänarens arbetskraft och kräva ”skäligt arbete” under vilken tid på dygnet som helst. Någon arbetstidsreglering existerade inte i legostadgans bestämmelser, utan lagstiftningen tillät åtminstone på förhand att sysselsättningen obegränsat kunde utökas vid behov. Den enda egentliga begränsningen i stadgan var att hjonet skulle befrias från arbetsuppgifter ”av en synnerligen motbjudande och vederstygglig beskaffenhet”.⁹³ Vad beträffar lönevillkoren, ägde inte tjänaren rätt, såvida inte husbonden medgav det, att få ut något av lönen innan denna tjänat hela sin förutsatta tid på gården.⁹⁴

Statarna som lydde under legostadgan var helårsanställda, egendomslösa och vanligtvis gifta jordbruksarbetare, vars löneform utgick i bostad, olika naturalier och årlig kontantlön. De arbetade i första hand på herrgårdar, men också på andra typer av storjordbruk, som kunde sysselsätta stora mängder helårsanställd arbetskraft. Särskilt talrika var statarna i östra Mellansverige från slutet av 1700-talet till början av 1900-talet, men även i Skåne fanns ett större antal naturaavlönade jordbruksarbetare. Sannolikt var statarna de mest genuina lönearbetarna i det dåtida agrara Sverige, vilka anlätades vid säteriernas huvudgårdar när dessa organiserades som kapitalistiska företag under 1800-talet.⁹⁵ Huruvida bestämmelserna i

---

⁹¹ Ibid.

⁹² Furuland, Lars, 1962, *Statarna i litteraturen. En studie i svensk dikt och samhällsdebatt*, Uppsala: Universitet, s. 45ff.

⁹³ Lundsjö, Olle, 1975, *Fattigdomen på den svenska landsbygden under 1800-talet*, Stockholm: Universitet, s. 106ff.

⁹⁴ Eklund, Per, 1974, *Rätten i klasskampen: en studie i rättens funktioner*, Uppsala: Universitet, s. 227-228.

⁹⁵ Gadd, Carl-Johan, 2000, *Det svenska jordbrukets historia. Bd 3, Den agrara revolutionen: 1700-1870*, Natur och kultur/LT i samarbete med Nordiska museet, s. 226ff.

legostadgan tillämpades av husbönderna och vad det i praktiken innebar för statarna på herrgårdarna i Stockholmstrakten år 1890 är en uppgift för denna undersökning att belysa.

6. Källmaterial och metod

I uppsatsens avsnitt om jordbruks- och klasstrukturen i ett flertal socknar nära Stockholm har statistiska centralbyråns sammandrag av hushållningssällskapens årsberättelser om jordbruk och boskapsskötsel varit en betydelsefull källa. Dessa sammandrag ger talrika uppgifter om jordbrukets ekonomiska struktur på såväl läns- som sockennivå, där bland annat antalet brukningsdelar, olika kreatur och åkerarealernas totala storlek är sammanförda i statistiska översikter. Även en sekundärkälla som emigrationsutredningen från 1900-talets början har bidragit till att understödja mitt resonemang om jordbrukets strukturella förändringar i slutet av 1800-talet i ett par häraden nära staden. Emigrationsutredningen och tidigare forskning på området har speciellt varit till hjälp när statistiken gett otillräckliga uppgifter om strukturella mönster över tid och lokala variationer. När det gäller klasstrukturen i Stockholms län har skattematerial i form av mantalsuppgifter fungerat som basen för undersökningen.

Mantalsuppgifterna är skriftliga uppgifter som till exempel ägare av fastigheter lämnade in som underlag för mantalslängden. Dessa innehåller samtliga personer i ett hushåll och ger i allmänhet mer personupplysningar än själva längden. Förutom detta är mantalsuppgifterna för Stockholms län som regel mer lättillgängliga än längderna, som i flera fall är otydliga i sitt redovisningssätt. Källkritiska aspekter på källmaterialet tas mestadels upp löpande i undersökningen, där exempel på materialets brister och förtjänster kommer att belysas.

Primärmaterialet för denna uppsats är olika tidningar och typer av protokoll från såväl möten som rättsliga processer, vilka i huvudsak ska underbygga min argumentation om skördeströjkerna i Stockholms län. Källmaterialet i uppsatsen är som framgår av olika karaktär och kan grupperas i tryckt och otryckt material. Statistiska centralbyråns sammandrag av hushållningssällskapens årsberättelser är liksom emigrationsutredningen och tidningarna tryckta materialtyper. De otryckta materialtyperna i undersökningen är mantalsuppgifterna, mötesprotokollen och dokumenten från olika rättstvister.

I metodtermer är uppsatsen i allt väsentligt kvalitativ till karaktären, även om det avsnitt som kommer behandla de strukturella förhållandena inom jordbruket och klassammansättningen i Stockholms län, genom excerperingar av olika uppgifter, kommer redovisas i statistiska översikter, vilka innehåller kvantitativa data. Metoder som används i vetenskapliga arbeten är därmed nära länkade till de frågor som ställs och ett aktuellt

källmaterial.⁹⁶ För att ta ett par exempel kommer mantalslängder och statistiskt material vara primära källor i det uppsatsavsnitt som behandlar den ekonomiska och sociala strukturen i Stockholms län. I avsnittet om skördestrejkernas orsaker, förlopp och resultat kommer dagspressens artiklar såväl som notiser utgöra grunden för att belysa arbetskonflikterna. Jag kan exempelvis inte bara utifrån mantalslängder eller statistik redogöra för strejkernas bakgrund eller förlopp, lika väl som jag inte kan beskriva jordbrukets generella ekonomiska struktur och produktivitet endast med hänsyn till dagspressens berättelser om strejkerna. På så sätt bestämmer vanligtvis frågeställningarna i en uppsats valet av metoder och källmaterial, medan tolkningen av materialet beror på forskarens historieuppfattning.⁹⁷

En metodisk och källmässig pluralism kan vara ett motiverat utgångsläge för en historieskrivning som avser skriva historia både underifrån och ovanifrån, eftersom ett skeende som berör många människor kommer att ge olikartade avtryck i skilda källor. Därför kan användandet av flera olika källtyper ge en rikare och riktigare bild av ett historiskt händelseförlopp.⁹⁸ I min uppsats kommer tidningar, landshövdingsberättelser, politiska protokoll och småskrifter, mantals- och husförhörlängder och olika former av statistik användas för att närma mig 1890 års skördestrejker i Stockholmstrakten. Detta urval av källor möjliggör ett perspektiv av skördestrejkerna ovanifrån (godsägarna) och underifrån (statarna).

Uppsatsen kommer inte ha en hypotesprövande uppläggning, även om mitt arbetssätt i viss mån kan kategoriseras som hypotetiskt-deduktivt i den meningen att jag har en del, om än opreciserade, hypoteser utifrån teorier och iakttagelser i källmaterialet för att finna fler möjligheter till att förklara det historiska skeendet. I ett annat avseende har min undersökning något av en empirisk-induktiv ansats, eftersom jag samlar in informationen, analyserar den och drar slutsatser, vilket kommer framgå när pressmaterialet bearbetas genom en närläsning av de aktuella tidningsnumren.⁹⁹ Mitt angreppssätt kan i det närmaste karaktäriseras som abduktion, eftersom det inte rör sig om ren deduktiv eller induktiv metod.

I och med att det är olika tidningar som kommer utgöra uppsatsens grundläggande källor är det av vikt att redogöra för hur dagspressen mer konkret ska användas i studien. Ofta har historiker använt pressen på två sätt, antingen som en *berättande källa* eller som en *kvarleva*. Då vi använder en tidning som berättande källa gör vi det i syfte att eventuellt överta vissa av de historiska förklaringar eller yttranden som den innehåller. När historiker däremot använder

---

⁹⁶ Dahlgren, Stellan, Florén, Anders, 1996, *Fråga det förflutna. En introduktion till modern historieforskning*, Studentlitteratur, s. 231ff.

⁹⁷ Ibid, s. 216-217.

⁹⁸ Myrdal, Janken, 2007, Källpluralismen och dess inkluderande metodpaket. *Historisk tidskrift (Stockholm)*, (127):3, s. 495ff.

⁹⁹ Dahlgren, Stellan, Florén, Anders, 1996, *Fråga det förflutna. En introduktion till modern historieforskning*, Studentlitteratur, s. 181-182; Alvesson, Mats & Sköldberg, Kaj, 2008, *Tolkning och reflektion: vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*. 2, (uppdaterade) uppl. Lund: Studentlitteratur, s. 54ff.

tidningar som kvarlevor brukar de göra egna direkta iakttagelser av den nyhetsförmedling och opinionsbildning som tidningen varit bärare av.¹⁰⁰ I allmänhet bör vi naturligtvis inte ta alla meningar från ett pressmaterial som helt sanna, där en journalists åsikter alltid betraktas som pålitliga, utan tidningar ska i likhet med andra källor utsättas för källkritisk granskning.

Emellertid kan ett pressmaterial, då det fungerar som en berättande källa, många gånger användas som en form av indikator, vilken visar var intressanta problem finns och var mer djupgående studier, med kompletterande källmaterial, bör sättas in. Det gäller dessutom inte bara att skilja sanna påståenden från falska när vi använder olika tidningar som källmaterial, utan det är även av betydelse att fästa avseende vid vilka händelser och samhällsförhållanden en tidning anser som viktiga att presentera. Därtill kan tidningar som källmaterial ofta ge oss informativa upplysningar om en förgångens tids atmosfär. I pressen kan vi finna centrala element till beskrivning av ett samhälles ekonomiska, kulturella och politiska utveckling.¹⁰¹

Den traditionella uppdelningen av källmaterialet i kvarlevor och berättande källor är inte hållbar i ett vidare perspektiv¹⁰², även om de två tidigare omtalade sätten att använda dagspressen som Åke Sundell gör är adekvata, innebär det inte att de a priori utesluter varandra. I min uppsats kommer jag använda källorna utifrån båda betydelserna, eftersom en artikel eller notis kan ses som en kvarleva, såtillvida att den kan tänkas säga något om skribentens syfte och åsikter med skrivandet i det historiska ögonblicket. Praktiskt taget alla källor, alltifrån tidningsmaterial till politiska protokoll, kan dock anses vara berättande källor, eftersom det mestadels påstås något om omvärlden.

7. Disposition

Uppsatsen är upplagd på följande sätt: Efter de inledande kapitlen (I-II) kommer undersökningen att behandla jordbruks- och klasstrukturen i Stockholms län. Avsikten med kapitel III är att bättre kunna förstå de övergripande ekonomiska och sociala förutsättningarna för statarna på herrgårdarna i socknarna. Kapitel IV behandlar socialdemokraternas syn på jordbrukets arbetare och vilka strategier som fanns för att organisera olika typer av jordbruksarbetare. I kapitel V är strejkerna i fokus, där statarnas målsättningar bakom strejkerna och vilka metoder arbetsgivarna tog till för att hantera eller förhindra arbetskonflikter står i centrum. Slutligen innehåller kapitel VI en avslutande diskussion, där resultaten från undersökningen problematiseras utifrån de teoretiska ansatserna och den tidigare forskningen. Det är i uppsatsens avslutande del som resultaten från undersökningen

---

¹⁰⁰ Sundell, Åke, 1997, *Patriarkalism och föreningsrätt: om produktion och facklig kamp inom handelsträdgårdsnäringen i Malmö med omnejd fram till 1936*. Lund: Univ, s. 113.

¹⁰¹ Ibid, s. 113-114.

¹⁰² Nilsson, Göran B, 2005, Historia som vetenskap. *Historisk tidskrift (Stockholm)*. (125):2, s. 202-203.

knyts samman och här kommer en diskussion att föras över vilka tänkbara ingångar som finns för fortsatta studier på problemområdet.

III. JORDBRUKS – OCH KLASSTRUKTUR

1. Statarna och det kapitalistiska jordbruket

Statlönesystemet hade sitt ursprung i socknarna närmast Stockholm och uppstod under mitten av 1700-talet. Den agrara revolutionen kom att samverka med folkökningen på så sätt att allt fler egendomslösa människor kunde få tillgång till lönearbete. Herrgårdarnas produktionsinriktningar krävde alltmer helårsanställd lönearbetskraft, samtidigt som åkerarealerna växte och kreatursbesättningarna blev större. Det var också genom statlönesystemet som kapitalismen på allvar infördes i det svenska storjordbruket, vilket med tiden ledde till proletarisering av den jordlösa befolkningen. Förändringen av herrgårdarnas arbetsorganisation under 1700-talet utspelade sig i första hand där avsättningsförhållandena för livsmedel från jordbruket var fördelaktiga. Särskilt i Stockholms län var avsaluförhållandena för godsägarna särskilt goda på grund av närheten till staden.¹⁰³

Det fanns en lönsam marknad för olika jordbruksprodukter i Stockholm och relativt goda kommunikationsmöjligheter, som inte innebar så kostnadskrävande transporter av livsmedel.¹⁰⁴ Statlönesystemet hade på det sättet naturliga förutsättningar i Stockholms län, vilket närmare förklarar varför systemet har sitt ursprung i de östra mälardelarna.¹⁰⁵ På till exempel Svartsjö Kungsladugård i Sånge socken utanför Stockholm har statdrängar blivit påträffade i mantalslängden redan år 1752. I gårdsarkiv och kamerala längder har forskare funnit statdrängar i Botkyrka socken 1765 och i Brännkyrka socken 1772, så det råder inga tvivel om att det var i Stockholmstrakten som statlönesystemet allra först bredde ut sig.¹⁰⁶

Herrgårdarnas tydliga produktionsinriktning på mjölkhushållning och vallväxtodling, bör ha varit bidragande faktorer till systemets så pass tidiga utveckling i de östra Mälardelarna.¹⁰⁷ Ytterligare ett skäl till att statlönesystemet fick ett så tidigt fäste i Stockholms närhet var stadens dragningskraft på den unga skaran av obesuttna. Det blev alltmer besvärligt att locka den ogifta ungdomen att stanna kvar på landsbygden när stadens växande arbetsmarknad fungerade som attraktionskraft. Därför använde storjordägarna andra metoder för att

---

¹⁰³ Gadd, Carl-Johan, 2000, *Det svenska jordbrukets historia. Bd 3, Den agrara revolutionen: 1700-1870*, Natur och kultur/LT i samarbete med Nordiska museet, s. 216-217.

¹⁰⁴ Utterström, Gustaf, 1957, *Jordbrukets arbetare: levnadsvillkor och arbetsliv på landsbygden från frihetstiden till mitten av 1800-talet*, Del 1, Stockholm: Stockholms högskola, s. 790ff.

¹⁰⁵ *Ibid*, s. 797-798.

¹⁰⁶ Furuland, Lars, 1962, *Statarna i litteraturen. En studie i svensk dikt och samhällsdebatt*, Uppsala: Universitet, s. 32ff.

¹⁰⁷ Utterström, Gustaf, 1957, *Jordbrukets arbetare: levnadsvillkor och arbetsliv på landsbygden från frihetstiden till mitten av 1800-talet*, Del 1, Stockholm: Stockholms högskola, s. 816ff.

säkerställa tillgången på årlig arbetskraft, bland annat genom att låta jordlösa och unga människor ingå äktenskap. I det äldre europeiska samhället var giftermålet först och främst förbehållet de som ägde produktionsmedlen, exempelvis jordägare och företagare.

Statlönesystemet som ny löneform innebar att godsägarna stod för statarnas bostäder, vilket bidrog till att också jordlösa människor kunde gifta sig.¹⁰⁸ Dessutom var inflyttningen av lägre samhällsgrupper inom jordbruket till Stockholms län från andra landsdelar mycket omfattande under 1800-talet och 1900-talets början. Anledningen till detta var att det fanns fler arbetstillfällen för människor utan jord. Den höga flyttningensintensiteten gynnade i det avseendet herrgårdsägarna som fick en stabil tillgång på arbetskraft. Inflyttningen av olika jordbruksarbetargrupper till Stockholms närområden, som till exempel Brännkyrka, Huddinge och Nacka socknar, accelererade under 1800-talets lopp.¹⁰⁹ Det framgår av tabell 1 nedan att statargruppen var som störst under perioden 1880-1930.

Tabell 1. Antalet statare i Sverige 1870-1943.

1870	1880	1890	1900	1910	1920	1930	1938	1943
35 000	39 600	40 700	41 900	36 500	43 900	39 759	25 900	16 700

Källa: Christer Lundh & Mats Olsson, (red.), 2008, *Statarliv – i myt och verklighet*, Hedemora: Gidlund, s. 14 tabell 1.

Statlönesystemets starkaste fästen finner vi i de herrgårdstäta länen i landet, såsom Uppland, Stockholm, Södermanland, Östergötland, Västergötland och Skåne.¹¹⁰ I Skåne infördes statlönesystemet flera årtioden senare än i de östra Mälarlänen. Anledningen var att dagsverkssystemet för frälsearrendatorerna alltjämt kunde tillgodose de behov av dagsverken som var nödvändiga för att bruka godsens åkerjordar under 1800-talets första hälft. Ännu vid 1800-talets början var det traditionella arbetssystemet av ogifta drängar och pigor den avgörande arbetskraften på de skånska storjordbruken. I östra Mellansverige fanns inte möjligheterna till att öka arrendatorernas dagsverken i samma utsträckning som i Skåne, utan när herrgårdsdomänerna expanderade och åkerbruket intensifierades var ökat lönearbete en nödvändighet.¹¹¹ En annan orsak till att statlönesystemet infördes tidigare i trakterna runt Stockholm var att herrgårdarnas produktionsinriktningar var mer differentierade än i de sydsvenska storgodsens fall. Herrgårdarna i Mälarlänen kombinerade ofta animalie- och

¹⁰⁸ Ibid, s. 816-818; Ferenius, Jonas & Gustafsson, Harald, 1999, *Brennekyrkia Sochn: Socknen vid staden*, Stockholm: Stockholmia, s. 212.

¹⁰⁹ Ferenius, Jonas & Gustafsson, Harald, 1999, *Brennekyrkia Sochn: Socknen vid staden*, Stockholm: Stockholmia s. 221ff.

¹¹⁰ Lundh, Christer & Olsson, Mats, 2008, ”Statare och statarsystem – en introduktion” i *Statarliv i myt och verklighet*, Hedemora: Gidlund, s. 13.

¹¹¹ Olsson, Mats, 2008, ”Storjordbruk, statare och andra” i *Statarliv i myt och verklighet*, s. 58-59.

spannmålsproduktion, i vissa fall också skogsbruk, medan de skånska godsens hade en förhållandevis ensidig produktionsinriktning, där främst åkerbruket var dominerande.¹¹²

2. Jordbrukets struktur i Stockholms län

För att kunna besvara frågeställningarna i den här uppsatsen ska nu en detaljerad redovisning göras av jordbruksstrukturen år 1890, utifrån statistiskt material och tidigare forskning, i flera socknar i Stockholms län. Med dessa förkunskaper kan möjligtvis problematiken kring den förfackliga kampen bland statare och andra jordbruksarbetargrupper bättre förstås mot bakgrund av de lokala förutsättningarna inom den agrara näringen i Stockholms län.

På uppdrag av svenska staten ålåg det Statistiska Centralbyrån att utarbeta ett sammandrag av hushållningssällskapens årsberättelser beträffande jordbruk och boskapsskötsel. Dessa statistiska sammanfattningar, som utgår från hushållningssällskapens uppgiftslämnare, ger allmänt sett en ganska detaljerad bild av det svenska jordbrukets ekonomiska karaktär, med såväl lokala som nationella tabellöversikter.¹¹³ För studier av översiktliga strukturella förhållanden på nationell och regional nivå kan värdet av denna källa vara stor.

Det är samtidigt viktigt att vara uppmärksam på att de insamlade uppgifterna i första hand var till för att staten skulle kunna kontrollera jordbruksnäringen i olika regioner. Nu för tiden tolkar vi materialet utifrån såväl ett annat syfte som andra premisser än vad 1890-talets politiska byråkrati och elit avsåg med denna statistik. På motsvarande sätt använder dagens forskare husförhållnings- och mantalslängder för att göra undersökningar av till exempel befolkningens födelsefrekvens och sociala sammansättning i olika regioner. Detta bör den källkritiska forskaren vara medveten om när dylika materialtyper är föremål för studier.¹¹⁴

En avgörande parameter i sammandraget av hushållningssällskapens berättelser är brukningsdelar.¹¹⁵ Tabell 2 visar brukningsdelarnas antal, åkerarealens utbredning och antalet jordtorp i tolv socknar i Stockholms län år 1890. Det totala antalet brukningsdelar i socknarna var, som framgår av tabellen, högst varierade med exempelvis 249 i Sorunda socken på Södertörn och endast 18 i Järfälla socken i Uppland. Ser vi till brukningsdelar över ett hundra hektar är förhållandena motsatta, där Järfälla har 7 och Sorunda 5, vilket vittnar om talrika herrgårdar i Järfälla med avseende på det totala antalet brukningsdelar i socknen. I Sorunda kan vi vänta oss en relativt stor grupp av självägande bönder, medan dessa är försvinnande få

---

¹¹² Lundh, Christer & Olsson, Mats, 2008, "Statare och statarsystem – en introduktion" i *Statarliv i myt och verklighet*, s. 16 ff. Se även Nyberg, Gustav, 2012, "Statarnas fackliga kamp 1922-1930", opublicerad kandidatuppsats vid institutionen för genus, kultur och historia, Södertörns högskola.

¹¹³ *Bidrag till Sveriges officiella statistik. N, Jordbruk och boskapsskötsel. Hushållningssällskapens berättelser för år 1890 jämte sammandrag.* (1867-1912). Stockholm: Norstedt.

¹¹⁴ Johansson, Mats, 2008, *Mörekonflikten: klassformering, agrar kapitalism och klasskonflikt i Södra och Norra Møre härader 1929-1931*, Licentiatavhandling, Växjö: Universitet, s. 36-37.

¹¹⁵ Ibid. Brukningsdel = jordbruk med > 0.25 hektar åker som drivs som ett företag med en enhetlig arbetsstyrka.

i Järfällas fall. Det är värt att påpeka att i Sorunda socken finner vi den stora herrgården och fideikommisssegendomen Fållnäs, vilken till hektar, sannolikt vida överträffade brukningsdelarna över ett hundra hektar i Järfälla socken.¹¹⁶

Det är i Botkyrka, Brännkyrka och Huddinge socknar, vilka ingår i Svartlösa härad, vi finner det största antalet brukningsdelar över ett hundra hektar. Med undantag av Värmdö socken med sina 11 brukningsdelar över hundra hektar uppvisar dessa socknar på norra Södertörn ett betydande inslag av större jordbruksegendomar. Antalet brukningsdelar över ett hundra hektar i Svartlösa härad, vilka brukas av ägarna själva och arrendatorer, uppgick totalt till 41 brukningsdelar, vilket är en mycket hög siffra på häradsnivå i landet. Statistiken ger dock ingen information om storleken på enskilda brukningsdelar i länet, varför siffrorna måste tolkas med viss försiktighet, då vi inte vet hur mycket över ett hundra hektar vissa brukningsdelar omfattade i socknarna.¹¹⁷ Torpen var som framgår av tabell 2 flest till antalet i Huddinge, Värmdö och Ösmo socknar, vilka rimligtvis lydde under de större herrgårdsegendomarna i socknarna. Vi ska återkomma till torpen längre fram i uppsatsen.

Åkerjordens fördelning i hektar visar i tabell 2 att det var omfattade arealer av uppodlad åkermark på södra Södertörn i Sorunda och Ösmo socknar, men även när det gäller Värmdö socken. Kreatursstocken i socknarna på Södertörn visar att korna var det dominanta djurslaget inom boskapsskötseln, vilket vittnar om en kommersialiserad mjölkproduktion. Socknarnas närhet till det växande Stockholm främjade avsättningsvillkoren för konsumtionsmjölk, som var en marknadsinriktad produkt för stadsinvånarna. Animalieproduktionen skulle inte bara sörja för den lokala befolkningen, utan även folket inne i huvudstaden. Tabell 3 ger dessutom information om dragdjurens betydelse, där såväl hästar som oxar tjänstgör på åkerjordarna. I Upplandssocknarna Ekerö, Järfälla, Spånga, Sollentuna och Östra Ryd var, som framgår av tabell 2-3, åkerarealerna och kreaturbesättningarna på det hela taget mindre till omfattningen.

Geografen Gerd Enequist framhåller att det i Stockholms län fanns en bestämd koncentration av säterijord (herrgårdsjord) nära Stockholm i socknar som Brännkyrka, Ekerö, Huddinge, Järfälla, Sollentuna och Östra Ryd, där ämbetsmannaadels jordförvärv var omfattande. En stor del av åkerarealerna i socknarna närmast Stockholm hade därför ämbetsmannaaDELN i sin ägo.¹¹⁸ I dessa socknar i stockholmsregionen hade också ofrälse

---

¹¹⁶ Se exempelvis Toll, Magnus, 1994, "Människor och ekonomi under 200 år" i Samuelsson, Göran & Toll, Magnus, *Fållnäs gård: några nedslag i ett Södertörns-gods agrara historia*. Stockholm: Skogs- och lantbruksakademin, s. 20ff.

¹¹⁷ *Bidrag till Sveriges officiella statistik. N, Jordbruk och boskapsskötsel. Hushållningssällskapens berättelser för år 1890 jämte sammandrag*. (1867-1912). Stockholm: Norstedt.

¹¹⁸ Enequist, Gerd, 1975, *Mälardalens lantbebyggelse enligt det äldre ekonomiska kartverket*, Stockholm: Almqvist & Wiksell international, s. 49-50.

ståndspersoner etablerat sig som herrgårdsägare redan under 1700-talet.¹¹⁹ Inriktningen på jordbruket i Stockholms län kan sammanfattas utifrån emigrationsutredningen vid 1900-talets början, som i sin omfattande översikt av Sveriges bygder de senaste hundra åren ger upplysningar om jordbrukets ekonomiska struktur i häraderna nära huvudstaden.

Bland annat karaktäriserade utredningen Svartlösa härad som en region där jordbruket anpassat sig efter storstadens behov. I detta område levererades inte mycket höstsäd, men desto mer trädgårdsprodukter och foderväxter. Även mjölkproduktionen skulle vara högt uppdriven, vilket säkerligen inte är ett missvisande påstående med tanke på antalet kor i socknarna (se tabell 3). I Färentuna härad, där bland annat Ekerö socken ingick, skulle jordbrukets produktionsinriktning vara bestämd av hänsyn till Stockholms behov.¹²⁰ Hushållningssällskapens berättelser informerar dessutom om att det fanns överskott till avsalu när det gäller säd och ladugårdsprodukter.¹²¹ I närheten av Stockholm utnyttjades jorden intensivt för att producera varor att sälja på stadens marknad. Dessa regionala omständigheter lade grunden och skapade förutsättningar för det kapitalistiska jordbruket i regionen.

Tabell 2. Brukningsdelar, jordtorp och åkerjordens arealstorlek i Stockholms län år 1890.

Församling/socken	Totalt antal brukningsdelar	Brukningsdelar över 100 hektar ¹²²	Antalet jordtorp ¹²³	Åkerjord i hektar ¹²⁴
1. Botkyrka	25	9	66	2179
2. Brännkyrka	116	9	30	2122
3. Grödinge	83	6	67	2734
4. Huddinge	27	10	87	2730
5. Sorunda	249	5	65	4831
6. Ösmo	136	8	87	3381
7. Ekerö	24	6	48	1709
8. Sollentuna	22	6	20	1641
9. Spånga	66	5	33	2259
10. Järfälla	18	7	44	1487
11. Östra Ryd	40	3	59	1779
12. Värmdö	140	11	139	3836

Källa: *Bidrag till Sveriges officiella statistik. N, Jordbruk och boskapsskötsel. Hushållningssällskapens berättelser för år 1890 jämte sammandrag.*

¹¹⁹ Sundberg, Kerstin, 1993, *Resurser och sociala relationer: studier av ett lokalsamhälle i förändring 1600-1800: Österhaninge och Västerhaninge socknar*, Lund: Universitet, s. 200.

¹²⁰ *Emigrationsutredningen bilaga V*, 1910, s. 22.

¹²¹ *Bidrag till Sveriges officiella statistik. N, Jordbruk och boskapsskötsel. Hushållningssällskapens berättelser för år 1890 jämte sammandrag.* (1867-1912). Stockholm: Norstedt.

¹²² Kolumnen avser det totala antalet brukningsdelar med odlad jord över 100 hektar i socknarna som brukas av ägarna själva och arrendatorer/brukare.

¹²³ Kolumnen avser torp och andra jordlägenheter, vilka inte räknas som brukningsdelar i hushållningssällskapens statistik över jordbruk och boskapsskötsel.

¹²⁴ Kolumnen avser åker och annan odlad jord i socknarna.

Tabell 3. Kreaturens fördelning i Stockholms län år 1890.

Församling/socken	Hästar	Oxar	Tjurar	Kor	Svin
1. Botkyrka	168	251	23	960	296
2. Brännkyrka	352	228	21	1374	423
3. Grödinge	212	391	25	1170	392
4. Huddinge	282	205	22	1180	291
5. Sorunda	489	517	60	2076	667
6. Ösmo	345	310	36	1545	462
7. Ekerö	122	125	21	567	161
8. Sollentuna	146	110	16	845	307
9. Spånga	271	150	17	1068	332
10. Järfälla	169	86	18	671	186
11. Östra Ryd	250	60	40	754	242
12. Värmdö	498	224	66	1502	529

Källa: *Bidrag till Sveriges officiella statistik. N, Jordbruk och boskapskötsel. Hushållningssällskapens berättelser för år 1890 jämte sammandrag.*

2. Klasstrukturen och anställningsförhållanden i Stockholms län

För att nu gå vidare i denna uppsats ska vi rikta uppmärksamheten på statarna som arbetade och levde på herrgårdarna i ett flertal socknar nära Stockholm. Målsättningen med denna delstudie är att ge en översiktlig bild av klassamhällets struktur i tolv socknar i Stockholms län och närmare belysa vilka arbetsgivarna var på storjordbruken. Vi börjar med att redogöra för folkmängdens utveckling i tolv socknar i Stockholms län, som presenteras i tabell 4 utifrån SCB:s folkmängdsredogörelser.

Tabell 4. Den totala folkmängden i tolv socknar i Stockholms län.

Församling/socken	1880	1885	1890
1. Botkyrka	1957	1838	1950
2. Brännkyrka	4477	5442	5666
3. Grödinge	1953	1931	1894
4. Huddinge	1821	1803	1778
5. Sorunda	3057	3139	3040
6. Ösmo	2519	2375	2269
7. Ekerö	1316	1324	1316
8. Sollentuna	1106	1081	1195
9. Spånga	1669	1498	1662
10. Järfälla	945	924	965
11. Östra Ryd	1172	1145	1135
12. Värmdö	4166	4362	4516

Källa: SCB:s summariska folkmängdsredogörelser.

Det är bara i Brännkyrka och Värmdö socknar vi kan se en permanent och successiv folkökning utan variationer under de tre nedslagsåren. Anledningen till denna förhållandevis stabila befolkningsökning beror troligtvis på ett flertal expansiva industriföretag i dessa socknar, vilka exempelvis var Reimersholme spritfabrik respektive yllefabrik i Brännkyrka och Gustavsbergs porslinsfabrik på Värmdö.¹²⁵ I socknarna Grödinge, Huddinge, Ösmo och Östra Ryd var befolkningarna i en nedåtgående trend, vilket sannolikt har sin grund i en högre utflyttning än inflyttning. Avsaknaden av andra näringsfång än jordbruk understödde förmodligen inte heller befolkningstillväxten i dessa socknar. I övrigt ser vi i tabell 4 ett relativt omfattande upp- och nedåtgående folkmängdsmönster i flera socknar nära Stockholm.

Enligt emigrationsutredningen var den svaga folkökningen på Södertörn ett resultat av att regionen inte varit kapabel att skapa någon industriell verksamhet under tiden som Stockholm och omgivande förstäder expanderade kraftigt. Stockholm utövade även attraktionskraft på den unga delen av befolkningen runt om i länet, så att när hembygden väl lämnades var det i första hand staden som var målet, vilken bland annat erbjöd fler arbetstillfällen.¹²⁶

När det gäller statargruppens storlek i Stockholms län år 1890 uppger H.F. Spak att antalet yrkesverksamma män totalt uppgick till 6021 individer. Efter antalet familjemedlemmar var storleken 22948 under samma år i länet.¹²⁷ Vi kommer emellertid inte fokusera på det totala antalet statare i Stockholms län, utan framför allt på socknarna som är presenterade i tabell 5. Alla statare i tabellen står mantalsskrivna på jordbruksfastigheter av olika storlekar i socknarna och är gifta. Arbetsgivarna på herrgårdarna föredrog i regel att rekrytera gifta statare, eftersom familjemedlemmarna kunde fungera som en nödvändig arbetskraftsreserv alltefter jordbrukets säsongsvariationer. För arbetsgivarna var det på samma sätt viktigt att försäkra sig om mjölkerskor.¹²⁸ Istället för att ge arbete åt ogifta mjölkerskor kunde arbetsgivarna anlita statarhustrurna genom sina makars anställning, vilket förmodligen var ett ekonomiskt motiv för att begränsa arbetskraftsomkostnaderna.

I flera platsannonser från *Stockholms läns tidning* år 1890 får vi exempel på vilka krav arbetsgivarna ställde på statarna och deras hustrur innan de skulle tillträda en ny arbetsplats: ”Statdrängar, hvilkas hustrur skola deltaga i mjölkningen, erhålla den 24 oktober platser vid Fogelsta.”¹²⁹ Liknande platsannonser var i tidningen utlysta från herrgårdarna Viad och

---

¹²⁵ Rosenberg, Carl Martin, 1882-1883, *Geografiskt-statistiskt handlexikon öfver Sverige*, Stockholm: A. V. Carlson, se Brännkyrka och Värmdö socknar.

¹²⁶ *Emigrationsutredningen* bilaga V, 1910, s. 16ff.

¹²⁷ Spak, Henrik Fredrik, 1907, *Lantarbetarefrågan: ett försök till utredning, (Första delen)*, Stockholm: Ljus, s. 19.

¹²⁸ Furuland, Lars, 1962, *Statarna i litteraturen. En studie i svensk dikt och samhällsdebatt*, Uppsala: Universitet, s. 167f.

¹²⁹ *Stockholms läns tidning* den 8 augusti år 1890.

Vretaberg i Grödinge socken.¹³⁰ Utöver detta informerade tidningen att statarhustrurna ofta var förpliktade att delta i mjölkningen genom kontrakt på herrgårdarna.¹³¹ Historikern Lars Olsson har i en artikel om mjölkningens könsarbetsdelning under den agrara kapitalismen i Skåne behandlat hur statarhustrurna blev alltmer bundna till sina mäns anställning när arbetsgivarna mot slutet av 1800-talet strävade efter att säkerställa en profitabel mjölkhantering på herrgårdarna.¹³² Sätillvida finns det ingen anledning till, som Barry Reay framhåller, att konstatera att den typiske jordbruksarbetaren bara skulle vara en man.¹³³

I mantalsuppgifterna är gifta kvinnor uteslutande införda som hustrur trots att dessa mycket väl kunde vara mjölkerskor på herrgårdarna. På så sätt blev statarhustrurna exkluderade som arbeterskor i mantalsuppgifterna och registrerades endast i egenskap av att vara gifta kvinnor. För att hänvisa till Orvar Löfgren finns det skäl att tala om en dold form av kvinnoekonomi på herrgårdarna, som inte framträder i olika folkbokföringsmaterial.¹³⁴

Tabell 5. Antalet statare i tolv socknar i Stockholms län under åren 1880, 1885 och 1890.*

Församling/socken	1880	1885	1890
1. Botkyrka	89	94	100
2. Brännkyrka	121	119	106
3. Grödinge	83	81	78
4. Huddinge	109	126	115
5. Sorunda	84	91	101
6. Ösmo	81	69	58
7. Ekerö	53	60	56
8. Sollentuna	66	72	72
9. Spånga	98	76	93
10. Järfälla	67	64	71
11. Östra Ryd	26	24	24
12. Värmdö	104	96	103

Källa: Länsräkenskaper. Stockholms län. Mantalsuppgifter. (RA).

* Samtliga i tabellen är gifta män. I mantalsuppgifterna redovisas inte kvinnliga arbetare.

I tabell 5 har olika yrkesbeteckningar såsom gift dräng, kodräng, oxdräng, statdräng, statkarl, statorpare och ladugårdskar, utifrån mantalsuppgifterna, blivit införda under den gemensamma kategorin statare. I vissa fall har ospecificerade yrkestitlar som arbetare blivit

¹³⁰ Ibid, den 19 augusti och 9 september år 1890.

¹³¹ Ibid, den 15 augusti år 1890.

¹³² Olsson, Lars, 1997, "Den vita piskan. Om mjölkningens könsarbetsdelning under den agrara kapitalismen" i Alf O Johansson, Susanna Lundin och Lars Olsson (red.), *Dagsverken. 13 essäer i arbetets historia*, s. 59ff.

¹³³ Reay, Barry, 1996, *Microhistories: demography, society and culture in rural England, 1800-1930*, Cambridge: Cambridge Univ. Press, s. 135.

¹³⁴ Löfgren, Orvar, "Kvinnfolksgöra – om arbetsdelning i bondesamhället" i *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 1982/3, s. 8.

inordnade i tabellen, då dessa varit skrivna på herrgårdar, vilka under tidigare och senare år betitlat arbetskraften som huvudsakligen statdrängar eller statkarlar. Till skillnad från andra arbetargrupper var statarna helårsanställda och vanligtvis gifta jordbruksarbetare, vars löneform utgick i bostad, olika naturalier och årlig kontantlön. Statorparna intar en särställning i den meningen att de utöver statarnas arbetsuppgifter och löneformer hade ett stycke jord att bruka för egen räkning, men borde i allmänhet räknas till statargruppen.¹³⁵

Att mantalsuppgifterna inte alltid är konsekventa i fråga om yrkesbeteckningar på herrgårdarna framgår tydligt under de tre nedslagsåren. Ett år kan praktiskt taget samtliga anställda arbetare på en herrgård vara mantalsskrivna som statdrängar eller statkarlar, men ett par år senare stå under en helt annan yrkesbeteckning. Av allt att döma saknades det riktlinjer för hur olika jordbruksarbetargrupper skulle vara kategoriserade i mantalsuppgifterna.

Merparten av personerna i tabell 5 var med största sannolikhet statavlönade jordbruksarbetare. De olika yrkesbeteckningarna ger heller ingen information om vad statarna arbetade med på herrgårdarna. Faktum är att yrkesbeteckningarna statdräng och statkarl vare sig avslöjar om vi har att göra med kördrängar eller kreaturskötare. Kördrängarna var den talrikaste gruppen, vilka arbetade med jordbrukskörslor på åkrarna. Kreaturskötarna arbetade i såväl ladugårdarna som stallen för att bland annat sköta om herrgårdarnas kor och hästar.¹³⁶ Till skillnad från det säsongspräglade åkerbruket krävde ladugårdskreaturen och dragdjuren konstant skötsel året om, vilket förlängde kreaturskötarnas arbetsdagar. Statarnas arbetsdagar under sommarhalvåret rörde sig ofta om tretton till fjorton timmar per dag innan 1900-talet.¹³⁷

Kreaturskötare var i regel högre avlönade än kördrängarna som arbetade på åkerjordarna. Förutom den kontanta betalningen och bostaden utfick statarna sina löner i bestämda mängder naturalier, vilka vanligtvis och sammanlagt översteg kontantlönens realvärde. Statens (naturaförmånernas) sammansättning av olika varuslag, bestod normalt av mjölk, råg, vete, korn, havre, ärter, potatis och bränsle/vedbrand till husbehov. Enligt hushållningssällskapets berättelser uppgick värdet av stat och kontantlön i medeltal till 375 kr per år i Stockholms län.¹³⁸ Går vi ned på lokalnivå är det uppenbart att framför allt kontantlönerna kunde avvika från olika herrgårdar i närheten av Stockholm. Exempelvis utgjorde den normala kontanta årslönen för en statare på Edsbergs herrgård i Sollentuna socken 150 kr år 1890. Samma år

---

¹³⁵ Thörnquist, Annette, 1989, *Lönearbete eller egen jord?: den svenska lantarbetarrörelsen och jordfrågan 1908-1936*, Uppsala: Universitet, s. 40ff.

¹³⁶ Furuland, Lars, 1962, *Statarna i litteraturen. En studie i svensk dikt och samhällsdebatt*, Uppsala: Universitet, s. 168.

¹³⁷ *Ibid*, s. 184.

¹³⁸ *Bidrag till Sveriges officiella statistik. N, Jordbruk och boskapsskötsel. Hushållningssällskapets berättelser för år 1890 jämte sammandrag.* (1867-1912). Stockholm: Norstedt.

vid Stavsunds herrgård i Ekerö socken var den årliga kontantlönen för en statare uppsatt till 115-125 kr, vilket ger exempel på lönevariationer på en enda herrgård nära Stockholm.¹³⁹

När Gustaf Utterström gick igenom 198 herrgårdar i mantalslängderna omkring år 1800 i Stockholms län för att undersöka i vilken omfattning statlönesystemet blivit etablerat i regionen, kunde han dra den slutsatsen att det var herrgårdsegendomarna i Södermanlandsdelen av länet, som framför allt hade börjat anlita det nya systemet. I Svartlösa och Sotholms härad, men också i Värmdö skeppslag, var staben av gifta drängar på stat redan betydande kring sekelskiftet 1800. Norr om Stockholm hade statlönesystemet inte riktigt fått samma genomslag i början av 1800-talet.¹⁴⁰ Siffrorna i tabell 5 talar sitt tydliga språk, där Botkyrka, Brännkyrka, Huddinge, Sorunda och Värmdö socknar ståtade med stora antal statare. De mönster som Utterström identifierar på Södertörn och Värmdö i början av 1800-talet verkar åttio till nittio år senare fortfarande vara giltiga, trots att antalet statare varierar i socknarna under de tre nedslagsåren. I tabell 2 ser vi att antalet torp och mindre jordbrukslägenheter också visar på höga siffror år 1890 i socknarna. I dessa statar- och torpardominerade socknar var herrgårdarna organiserade som stora produktionsenheter med lönearbetskraft, där överskottet från jordbruket skulle säljas på stadens marknad.

Tabell 6. Ägare av herrgårdar och antalet statare på dessa i Stockholms län år 1890.*

Herrgårdsinnehavare	Herrgård	Församling/socken	Antalet statare
1. Grosshandlare Forsell	Alby	Botkyrka	11
2. Häradshövding Rönqvist	Elfsta	Botkyrka	7
3. Godsägare Richter	Hamra	Botkyrka	8
4. Grevinnan Sparre	Ågesta	Huddinge	5
5. Kammarherre von Horn	Fällnäs	Sorunda	20
6. Kammarherre von Horn	Fituna	Sorunda	14
7. Friherre Trolle-Löwen	Djursnäs	Ösmo	7
8. Kammarjunkare Adlercreutz	Nynäs	Ösmo	10
9. Greve Brahe	Rydboholm	Östra Ryd	8
10. Friherre von Höpken	Bogesund	Östra Ryd	15
11. Friherre Åkerhielm	Smedby	Österåker	18
12. Brukspatron Heyman	Hägerstalund	Spånga	10
13. Brukspatron Berndes	Jakobsberg	Järfälla	18
14. Godsägare Göthberg	Säby	Järfälla	11
15. Friherre Klinckowström	Stavsund	Ekerö	7

Källa: Länsräkenskaper. Stockholms län. Mantalsuppgifter år 1890. (RA).

¹³⁹ Edsbergsarkivet, avräkningsböcker, (Sollentuna kommunarkiv), se år 1890. Stavsundsarkivet. Klinckowströmska släktarkivet. Riksarkivet (RA), volym: 21.

¹⁴⁰ Utterström, Gustaf, 1957, *Jordbrukets arbetare: levnadsvillkor och arbetsliv på landsbygden från frihetstiden till mitten av 1800-talet*, Del 1, Stockholm: Stockholms högskola, s. 806-807.

* Samtliga statare i tabellen ovan är gifta män. I mantalsuppgifterna redovisas inte kvinnliga arbetare.

Huvudparten av statarna, vilka presenteras i tabell 5, var som väntat mantalsskrivna på de större herrgårdarna i socknarna.¹⁴¹ Mindre brukningsdelar hade vanligtvis inget behov av arbetskraft som till exempel statare och torpare. I tabell 6 framgår det vilka arbetsgivarna var på femton herrgårdar i Stockholms län och hur många statare som var anställda på deras egendomar. Det var inte bara adelsmän som var jordägare i dessa socknar, vilket vi ser i Botkyrka socken med en grosshandlare och en häradshövding. Ett flertal av dessa herrgårdar var, som vi kommer se längre fram i undersökningen, utarrenderade till olika lantbrukare, vilka exempelvis var Elfsta i Botkyrka socken och Bogesund i Östra Ryds socken.¹⁴²

Med avseende på jordbruks- och klasstrukturen i ett flertal socknar nära Stockholm under 1800-talets sista årtionden kan vi sammanfattningsvis säga att socknarna var herrgårdsdominerade och att merparten av arbetskraften bestod av statare och torpare. Statarna var en sammanhängande social yrkesgrupp som allmänt sett var homogen och hade en gemensam ställning i jordbrukets produktionsprocess. I det avseendet utgjorde statarna som arbetargrupp en *klass i sig* i linje med de historiematerialistiska kriterierna. Socknarna på Södertörn och norr om Stockholm var utpräglade jordbruksdistrikt, som uppvisade talrika herrgårdar, vilka bedrevs som kommersialiserade jordbruksföretag med hjälp av statare. I dessa socknar var därför mjölk- och spannmålsproduktionen högt uppdriven. Dessutom var statarhustrurna i regel utsatta för en dubbel underordning som arbeterskor under kapitalet och hustrur under sina män på herrgårdarna, vilket Lars Olsson har understrukt i sin forskning.¹⁴³

När vi nu har fått en överskådlig inblick i det lokala jordbruks- och klassamhällets struktur i ett flertal socknar nära Stockholm ska vi gå vidare i undersökningen för att se hur socialdemokraterna i praktiken förhöll sig till statarna och vilka strategier som fanns för att organisera denna yrkesgrupp på jordbrukets arbetsmarknad.

---

¹⁴¹ Länsräkenskaper. Stockholms län. Mantalsuppgifter år 1890. (RA).

¹⁴² Ibid.

¹⁴³ Olsson, Lars, 2002, "I sockerkapitalets tjänst – anställningsformer och arbetsförhållanden på Säbyholm 1850-1945" i Lars Olsson & Jonna Eriksson (red.), 2002, *Säbyholmarna. Om arbetsfolk, arbetsförhållanden och facklig organisering på Säbyholms gård 1850-1945*, s. 38-39.

IV. SOCIALDEMOKRATERNA OCH JORDBRUKETS ARBETARE

1. Agitation och försök till organisering av jordbruksarbetare

Det socialdemokratiska arbetarepartiets (SAP:s) konstituerande kongress år 1889 framröstade en decentraliserad organisationsstruktur med tre relativt autonoma distrikt, vilka var norra och mellersta, västra och södra distriktet. Denna indelning var en konsekvens av att arbetarrörelsens starkaste fästen var lokaliserade till de större städerna Stockholm, Göteborg och Malmö. Under 1890-talets första hälft existerade ingen central ledning i partiet, utan de olika distrikten var praktiskt taget självständiga och antog regionsbundna strategier för sina respektive verksamhetsområden. I de geografiskt spridda distrikten fanns olika arbetarklubbar och förbund som vanligtvis var anslutna till partiet. Den mellansvenska socialdemokratin med huvudsäte i Stockholm hade Hjalmar Branting som ledargestalt, medan Axel Danielsson var en förgrundsfigur för det södra distriktet i Malmö under slutet av 1800-talet. Mellan åren 1881 och 1911 inföll den mest intensiva agitations- och organiseringsperioden för de socialdemokratiska idéerna, men ännu under 1890-talet var partiet i en uppbyggnadsfas. Först år 1897 antog SAP ett partiprogram som nästan uteslutande skrevs av Axel Danielsson.¹⁴⁴

Den 5 maj år 1890 hade socialdemokratiska förbundet i Stockholm sammanträde och under § 2 på dagordningen beslutat att diskutera hur den socialdemokratiska agitationen på lämpligaste sätt skulle bedrivas bland jordbruksarbetarna. Inom parentes, i den kortfattade paragrafen, förekommer namnet Axel Rylander, som av allt att döma varit pådrivande i frågan under sammanträdet. På mötet beslutades att denna Rylander skulle delta som ombud för socialdemokratiska förbundet i Stockholm till norra och mellersta distriktets kongress.¹⁴⁵

Under norra och mellersta distriktets första kongress i Stockholm den 24-26 maj hade frågan om jordbruksarbetarna på nytt upptagits till behandling, men nu med högre prioritet och som egen resolution, vilken sedermera antagits av kongressdeltagarna. Rylander som varit inledare i frågan om agitationen bland jordbruksarbetarna på kongressen, framhöll att landsbygden utgjorde ett ”ouppodladt” fält för socialdemokratins idéer, där det fanns ett uselt avlönat proletariat av tjänare och torpare. Hittills, anförde Rylander, hade lite gjorts för att vinna dessa massor för socialismen, och han yrkade på att den muntliga agitationen måste

---

¹⁴⁴ Gidlund, Gullan, 1989, ”Folkrörelsepartiet och den politiska styrelsen: SAP:s organisationsutveckling” i Misgeld, Klaus, Molin, Karl och Åmark, Klas, (red.), *Socialdemokratins samhälle: SAP och Sverige under 100 år*, Stockholm: Tiden, s. 284ff. Se även Misgeld, Klaus (red.), 2001, *Socialdemokratins program: 1897 till 1990*, Stockholm: Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek, s. 11.

¹⁴⁵ Socialdemokratiska föreningen i Stockholm. Års- och mötesprotokoll år 1890. (ARAB).

utvidgas till landsbygdens arbetare, vilket kom att stödjas av övriga talare i frågan.¹⁴⁶ Det var sannolikt ingen slump att det var just Rylander som från början intog en framträdande roll i frågorna om agitationen på landsbygden, då han växte upp i ett jordbrukarhem i Uppland.¹⁴⁷

I linje med Rylanders resolution uttalade sig kongressen för att agitationsverksamheten så småningom och efter partiets ekonomiska förmåga skulle innefatta jordbrukets arbetare där någon industriell verksamhet fanns, för att längre fram omfatta hela landsbygden. Beträffande möjliga agitatorer till dessa uppgifter bestämde kongressen, om så var möjligt, att söka få tag i eller utbilda personer vilka antingen fortfarande tillhörde eller ursprungligen kom från jordbruksarbetarklassen. Personer som hade grundliga kunskaper om jordbruksbefolkningens levnadsvillkor var också tänkbara kandidater till att bedriva agitation på landsbygden.¹⁴⁸

Kongressen beslutade även att den uppenbara frånvaron av billig och lämplig agitationslitteratur, vilken var anpassad till arbetarnas bildningsgrad såväl som levnadsförhållanden, snarast skulle åtgärdas genom att utarbeta en illustrativ agitationsbroschyr i jordarbetarfrågan. För att uppmuntra partiets medlemmar att skriva en lättillgänglig broschyr arrangerades en allmän pristävlan, där den som lämnade in det bästa bidraget skulle få en ersättning, vilken motsvarade ett anständigt författarhonorar. Sedan skulle kraftiga åtgärder vidtas för att sprida broschyren på landsbygden, men om svårigheter uppstod med försäljningen, skulle ett begränsat antal småskrifter delas ut gratis i tätbefolkade samhällen och framför allt vid större jordbruk.¹⁴⁹ Med avseende på norra och mellersta distriktets första kongress i Stockholm kan vi utan större tvivel sluta oss till att konturerna av en socialdemokratisk strategi i fråga om agitationen bland jordbrukets arbetare började ta form under sensvåren år 1890, där ett flertal realpolitiska förslag och målsättningar lades fram. Huruvida dessa optimistiska beslut från möten och kongresser kom att omsättas i praktiken är en fråga som vi nu ska försöka besvara närmare utifrån partiets protokoll och tidningsartiklar.

Innan norra och mellersta distriktets första kongress ägde rum hade medlemmarna Moberg och Tengdahl den 22 maj fått i uppdrag av socialdemokratiska distriktsstyrelsen i Stockholm att resa till Rotebro den 1 juni. Vad deras uppdrag i Rotebro i praktiken skulle innebära avslöjades inte i protokollet och någon efterföljande rapport om deras resa saknas.¹⁵⁰

---

¹⁴⁶ SAP, Norra och Mellersta partidistriktet, volym 1. Distriktskongressen år 1890. Resolutionen om agitationen bland jordbruksarbetarna från kongressen förekom även i en artikel i partitidningen *Social-Demokraten* den 28 maj år 1890. (ARAB).

¹⁴⁷ J Axel Rylander, <http://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/6288>, *Svenskt biografiskt lexikon* (art av Peder Alex), hämtad 2014-03-12.

¹⁴⁸ SAP, Norra och Mellersta partidistriktet, volym 1. Distriktskongressen år 1890. (ARAB).

¹⁴⁹ Ibid.

¹⁵⁰ SAP, Norra och Mellersta partidistriktet, volym 1. Protokoll fördd vid distriktsstyrelsens sammanträde den 22 maj år 1890. (ARAB).

Emellertid framgår det i en artikel från *Social-Demokraten* att det fanns partivänner i Rotebro, som söndagen den 8 juni anordnat ett möte, vid vilket A. Engdahl från Stockholm hållit föredrag. Trots att mötet blivit försenat på grund av regnväder hade 200 till 300 åhörare varit närvarande, men nästan lika många hade begett sig tillbaka med oförrättat ärende.¹⁵¹

Föredragshållaren Engdahl hade till åhörarna ställt frågan om de i allmänhet var nöjda med sin ställning och den väckelse som religionen ”skänkte dem”, vilket besvarades med energiska nejrop. En av mötesdeltagarna skulle i sammanhanget ha yttrat: ”hur kan man vara nöjd när man får äta klibbröd i stället för bröd af ren säd?”.¹⁵² Efter föredraget bildades en klubb ovanför Rotebro med namnet Hammarby arbetarklubb och 72 medlemmar inskrevs genast, samtidigt som en styrelse på 5 personer tillsattes.¹⁵³ Anspråken som den nybildade arbetarklubben ställde sig bakom och avsåg att arbeta för var att ersätta det rådande arbetssystemet genom att kräva: 10 timmars arbetsdag på sommaren och 8 på vintern, 50 kr. i avlöning per månad, fria husrum och vedbrand, samt jord att utplantera två tunnor potatis på. Inför söndagen därpå anhöll skribenten i *Social-Demokraten* om att någon av partiets talare borde resa ut till Rotebro för att hjälpa den nybildade klubben med att upprätta stadgar.¹⁵⁴

Två veckor efter bildandet av Hammarby arbetarklubb, som omfattade jordbruksarbetare i Rotebro med omnejd, hade klubben under överläggning antagit stadgar.¹⁵⁵ De två första stadgarna löd som följande:

§ 1. Klubbens ändamål är att verka för de socialdemokratiska idéernas utbredande och förverkligande genom muntlig agitation och spridande af partiets tidningar och broschyrer bland landsortens arbetare, samt att med alla upptänkliga medel förbättra jordbruksarbetarnes ställning.¹⁵⁶

§ 2. Till medlemmar i klubben antages alla så väl män som kvinnor, hvilka erkänna klubbens program och stadgar.¹⁵⁷

Vid tillfället för att klubben fastställt sina stadgar hade socialdemokraten K. Tengdahl hållit föredrag om sammanslutningens betydelse och ett par medlemmar från Maria arbetarklubb i Stockholm hade även rest ut till Rotebro för att hjälpa den nya klubben att komma i gång. K. M. Ziesnitz talade för partiets tidning och delade vid tillfället ut en del exemplar gratis. Till

---

¹⁵¹ *Social-Demokraten* den 10 juni år 1890.

¹⁵² *Ibid.*

¹⁵³ Liknande organisationssträvanden fanns i Östergötland under samma tid mellan Åby och Bredudden, där omkring 400 personer hade deltagit i ett möte för att uppnå högre arbetslön och kortare arbetsdagar. Under mötet hade deltagarna även beslutat att försöka bilda en ”slags” fackförening för att kunna diskutera gemensamma angelägenheter på gårdarna i området. Se *Social-Demokraten* den 19 och 30 juni år 1890.

¹⁵⁴ *Social-Demokraten* den 10 juni år 1890.

¹⁵⁵ *Ibid.*, 23 juni år 1890.

¹⁵⁶ Biografica – organisationer (samling). Hammarby arbetareklubb, 1890. (ARAB).

¹⁵⁷ *Ibid.*

söndagen den 22 juni år 1890 hade sammanlagt 115 medlemmar inskrivit sig i Hammarby arbetarklubb och nästa möte skulle hållas om två veckor.¹⁵⁸

När distriktstyrelsen för norra och mellersta partidistriktet hade sammanträdde torsdagen den 3 juli i Stockholm kom Hammarby arbetarklubb att bli föremål för diskussion bland mötesdeltagarna. Anledningen till att distriktstyrelsen fört den nybildade klubben på tal var att medlemmarna Engdahl och Karlsson av Maria arbetarklubb inkommit med en skrivelse i vilken de framfört en begäran om att distriktstyrelsen skulle utge ett mindre flygblad till ledning för jordbruksarbetarna under deras nu pågående organisationssträvanden.¹⁵⁹

Förslagsställarna Engdahl och Karlsson som sedan en tid bedrivit agitation vid Rotebro och lyckats bilda klubben hade för distriktstyrelsen nu framställt klubbens målsättningar i något modifierade ordalag: ”att strejka vid slåttertiden, samt derigenom söka få bort statkarlsystemet”.¹⁶⁰ I en artikel från *Social-Demokraten* om statarnas levandsvillkor i södra Uppland tillskriver även Tengdahl att klubbens mål var att avskaffa statsystemet och därutöver begära 20 öre i timmen för allt övertidsarbete, vartill också kreaturskötarnas längre arbetstider togs med i beräkningen.¹⁶¹ Efter en kortare diskussion hade distriktstyrelsen beslutat att trycka broschyrer eller flygblad enligt förslaget under sammanträdet, samt att be Rylander och Karlsson, som närmare kände till förhållandena på landsbygden, att formulera småskrifter snarast möjligt för vidare behandling och godkännande av distriktstyrelsen.

Dessutom beviljade distriktstyrelsen i Stockholm Hammarby arbetarklubbs begäran om talare till söndagen den 6 juli, av vilka Hjalmar Branting och P.M. Landin utsågs att resa till Rotebro för att hålla föredrag.¹⁶² Ett par hundra åhörare skulle söndagen den 6 juli ha närvarat vid agitationsmötet i Rotebro, som leddes av Branting och Landin, vilkas anföranden ämnade belysa jordbruksarbetarnas eländiga ställning.¹⁶³ Talarna framhöll att det enda botemedlet mot de rådande missförhållandena var att:

---

¹⁵⁸ *Social-Demokraten* den 23 juni år 1890.

¹⁵⁹ SAP, Norra och Mellersta partidistriktet, volym 1. Protokoll hållet vid distriktstyrelsens sammanträde torsdagen den 3 juli år 1890. (ARAB).

¹⁶⁰ Ibid. Artikeln i *Social-Demokraten* från den 10 juni år 1890 ger information om att ett av Hammarby arbetarklubbs mål var att ersätta det rådande arbetssystemet, men under distriktstyrelsens sammanträde den 3 juli står det att klubben har för avsikt att få bort statkarlsystemet. Målsättningen att strejka under slåttertiden förekommer inte heller i artikeln från den 10 juni i *Social-Demokraten*.

¹⁶¹ *Social-Demokraten* den 1 juli år 1890.

¹⁶² SAP, Norra och Mellersta partidistriktet, volym 1. Protokoll hållet vid distriktstyrelsens sammanträde torsdagen den 3 juli år 1890. Under distriktstyrelsens sammanträde den 10 juli år 1890 hade Rylanders bidrag till broschyr i jordbruksarbetarfrågan blivit godkänd av mötesdeltagarna. Rylanders broschyr på 8 sidor fick rubriken ”Några Ord till Sverges Jordbruks-Arbetare”. Se Rylander, Axel, 1890, *Några ord till Sverges jordbruks-arbetare*, Stockholm: Socialdemokratiska arbetarepartiets förlag.

¹⁶³ *Social-Demokraten* den 7 juli år 1890. Se även *Stockholms Dagblad* den 8 juli år 1890 och *Nerikes Allehanda* den 9 juli år 1890.

Arbetarne själfva togo sin sak om hand, sammanslöte sig i föreningar för att vinna närmast befrielse från legostadgan och kortare arbetstid, samt därjämte slöto sig till det arbetande folkets parti, socialdemokratin.¹⁶⁴

Söndagen den 20 juli hade socialdemokrater från Stockholm återigen besökt Rotebro för att hålla ett agitationsmöte inför 200 till 300 personer. Under sammankomsten betonade Moberg nödvändigheten i att bilda kunskafer om den nutida arbetarrörelsen genom att läsa partitidningen *Social-Demokraten* och småskrifter som behandlade ämnet. Efter talens slut utsågs 3 nya styrelsemedlemmar i Hammarby arbetarklubb, vilken i fortsättningen bestod av A. Lundgren, C.G. Andersson, J.F. Bergman, G.R. Liljequist och C.J. Petersson. Klubben beslutade dessutom att hädanefter annonsera om sina möten i *Social-Demokraten*.¹⁶⁵

Mötesverksamheten i Rotebro för Hammarby arbetarklubb, under sommaren år 1890, pågick som regel frekvent med två veckors mellanrum. Olika talare från partiet i Stockholm såsom Branting, Engdahl, Karlsson, Moberg, Rosborg, Palm, Svedlund och Tengdahl var återkommande namn, vilka åtog sig uppgifter för att bistå arbetarklubben under deras aktiviteter. Representanter från partiet i Stockholm krävde emellanåt reseersättning för deras agitationsresor ut till Rotebro under norra och mellersta partidistriktets sammanträden.¹⁶⁶

Agitationsmötena som normalt var besökta av 200 till 300 personer, berörde i allmänhet olika politiska ämnen, vilka vid vissa tillfällen avslutades med att de församlade roade sig med dans, deklamationsnummer och lekar, eller som en skribent i *Social-Demokraten* uttryckte det: ”efter mötet togs en svängom i det gröna”.¹⁶⁷ Anledningen till att mötesverksamheten så abrupt upphörde i slutet av september månad år 1890 framgår varken av norra och mellersta distriktets sammanträdesprotokoll eller i *Social-Demokraten* under hösten. Inte desto mindre ger en notis i partitidningen information om att styrelseledamöterna i Hammarby arbetarklubb fått utstå trakasserier under sensommaren från arbetsgivarnas sida i regionen, vilket sannolikt kan vara en av orsakerna till att klubbens mötesverksamhet plötsligt avstannade.¹⁶⁸

Faktum är att det mesta tyder på att klubben i Rotebro slutade att existera under hösten år 1890 och det är troligtvis en följd av att jordbrukets högsäsong med bärgningen av skördarna led mot sitt slut, samtidigt som styrelsemedlemmarna i klubben fick uppleva allt fler förföljelser från arbetsgivarna i området.¹⁶⁹ I slutet av augusti skulle även partimedlemmen Rylander blivit utsatt för kränkningar vid lägenheten Tånglöten under Säby herrgård i Järfälla

---

¹⁶⁴ Ibid.

¹⁶⁵ *Social-Demokraten* den 22 juli år 1890.

¹⁶⁶ SAP, Norra och Mellersta partidistriktet, volym 1. Protokoll hållet vid distriktsstyrelsens sammanträde den 7 juli och 26 augusti år 1890. (ARAB).

¹⁶⁷ *Social-Demokraten* den 5, 26 augusti och 16 september år 1890. Se även *Dagens Nyheter* den 26 augusti år 1890.

¹⁶⁸ Ibid, 16 september år 1890.

¹⁶⁹ Ibid, 27 augusti år 1890.

socken när han rest dit ut för att hålla ett offentligt möte, vilket senare kom att leda till domstolsförhandlingar.¹⁷⁰ Vi kommer ha anledning att återkomma till dessa former av förföljelser och trakasserier av såväl statare som socialister längre fram i undersökningen.

Ett annat exempel på hur socialdemokrater försökte realisera besluten från norra och mellersta distriktets första kongress den 24-26 maj i Stockholm, vad beträffar agitationsverksamheten bland jordbruksarbetarna, var Stockholms-fackföreningarnas första lustresa till Älvsjö i slutet av juli månad år 1890. Åtminstone 2000 personer hade under 17 fanor marscherat i ett tåg till gården Liseberg från Älvsjö-station i Brännkyrka socken, där arrendatorn Hammarström upplåtit marken för olika politiska anföranden och festligheter.¹⁷¹

Bland annat hade Branting bestigit talarstolen för att hålla ett föredrag i ämnet ”Stad och land”. I sitt tal hade han argumenterat för nödvändigheten i att utveckla solidaritetskänslan och slå en bro mellan storindustrins arbetare och jordbruksproletariatet, så att inte intressemotsättningar förhindrade organiseringen av de senare. Sedan hade August Palm anordnat ett föredrag om ”Bonden och socialismen”, där han talade för att det inte fanns någon väsentlig skiljelinje mellan bönder och proletärer när det gäller deras politiska intressen.¹⁷² Det framgick av denna lustfärd till Brännkyrka socken att socialdemokratins yrkeskategoriseringar av jordbrukets arbetare inte alltid var konsekventa, där distinktionerna mellan statare, småbrukare och torpare vanligtvis framträdde som obestämda. Partiet som växt fram i staden var av förklarliga skäl inte alltid bekant med den agrara yrkesterminologin.

Dagens Nyheter hade uppenbarligen sänt ut en egen rapportör till Älvsjö, då artikeln som återger lustresan i tidningen är så fylld med specifika detaljer och tolkningar av händelsen.¹⁷³ Reportern på tidningen hade exempelvis observerat att söndagen inte endast var ägnad åt festliga arrangemang:

Vackna som alltid, då det gäller agitationen, vilja socialdemokraterna ej låta tillfället gå sig ur händerna att få tala några ord med statare och torpare, hvilka just i dessa dagar synas ha vaknat till en viss ”klassmedvetenhet”.¹⁷⁴

Samtidigt meddelade *Svenska Dagbladet* att en stor mängd lantbor från trakten hade anlät till platsen för lustresan, varför antalet samlade människor som närvarade vid Lisebergs gård troligtvis uppgick till mellan 2500-3000 personer.¹⁷⁵ Under hösten hade socialdemokraterna i

---

¹⁷⁰ Ibid, 26 augusti och 16 september år 1890

¹⁷¹ Ibid, 28 juli år 1890.

¹⁷² Ibid. Jag har inte återfunnit talen som förekom under lustfärden i Brännkyrka socken från vare sig Branting eller Palm på Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek.

¹⁷³ *Dagens Nyheter* den 28 juli år 1890.

¹⁷⁴ Ibid.

¹⁷⁵ *Svenska Dagbladet* den 28 juli år 1890. Se även *Dagens Nyheter* samma år och datum.

norra och mellersta distriktet dessutom utlyst ett möte vid Älvsjö station i Brännkyrka socken för att bilda en arbetarklubb, men om detta i själva verket realiserades förblir oklart.¹⁷⁶

Det figurerar även allt fler insända artiklar och sociala reportage om arbets- och levnadsvillkoren på landsbygden i *Social-Demokraten* under sommaren år 1890, där bland annat ”En röst från arbetarelägret på landet” inkommit med en artikel, vilken kraftfullt uppmanade jordbruksarbetare till sammanslutning.¹⁷⁷ Ett annat exempel är en redogörelse, undertecknad Helga Sunne, om villkoren för arbetarna på herrgårdarna, som ger en mörk bild av familjeförhållandena bland statarna och att dessa inte kan vara förnöjda med sin tillvaro.¹⁷⁸ Det samma gäller insändare, som uppmanade partiets medlemmar att stå bakom jordbruksarbetarna i kampen mot godsägarna, där en artikelförfattare förordade att: ”låtom oss alla understödja landsortsagitationen, ty härigenom organisera vi de nya bataljonerna!”¹⁷⁹

Inför södra partidistriktets kongress i Malmö den 10 augusti skulle frågan om agitationen bland jordbruksarbetarna bli ett prioriterat ämnesområde på sammanträdesordningen. I tidningen *Arbetet* hävdade en skribent att socialisterna säkerligen hittills begått ett fel när de inte ägnat jordbruksarbetarnas och småböndernas villkor särskild uppmärksamhet, eftersom jordbruksarbetarbefolkningen var betydligt talrikare i Sverige än i många andra länder.¹⁸⁰ Därför beslutade kongressen för södra partidistriktet i augusti år 1890 att utse särskilda agitatorer med uppdraget att bedriva agitation bland jordbruksarbetarna i Skåne.¹⁸¹ I likhet med norra och mellersta partidistriktet i Stockholm hade södra distriktet i Malmö planer på att bredda den politiska agitationen till landsbygdens arbetare, som tidigare blivit förbisedda.

Frågan om agitationen bland jordbruksarbetarna fick förnyad aktualitet i slutet av augusti år 1890 under tredje skandinaviska arbetarkongressen i Kristiania. En av frågorna på kongressen lydde: ”Hvad kan göras för att förbättra landtarbetarnes ställning?” och deltagarna var överens om att jordbruksarbetarna led av samma ogynnsamma förhållanden som industriarbetarna i de skandinaviska länderna. Missförhållandena hade sin grund däri att jorden och de övriga produktionsmedlen ägdes av en enskild klass, varigenom den övervägande delen av befolkningen var egendomslös. Kongressen uttalade att målet var att få till stånd att jorden såväl som samtliga arbetsmedlen kom under den arbetande klassens kontroll, göra slut på lön-arbets-systemet och på det sättet förhindra den ena människans exploatering av den andra.¹⁸²

---

¹⁷⁶ SAP, Norra och Mellersta partidistriktet, volym 1. Protokoll hållet vid distriktsstyrelsens sammanträde den 10 oktober år 1890. (ARAB).

¹⁷⁷ *Social-Demokraten* den 23 augusti år 1890.

¹⁷⁸ *Ibid*, den 18 juli år 1890.

¹⁷⁹ *Ibid*, den 19 augusti år 1890.

¹⁸⁰ *Arbetet* den 9 augusti år 1890.

¹⁸¹ *Social-Demokraten* den 13 augusti år 1890.

¹⁸² *Ibid*, 23 augusti år 1890. Kallades också för fackföreningskongress. Se *Arbetet* den 7 juli år 1890.

När vi återanknyter till norra och mellersta partidistriktets första kongress i slutet av maj år 1890 framgår det att representanter från partiet i Stockholm var medvetna om att det fanns statare och torpare utanför stadens tullar som inte i tillräckligt hög grad kommit i kontakt med socialdemokratins idéer. Under denna kongress lades grunden för de målsättningar och strategier som socialdemokraterna i Stockholm längre fram kom att rätta sig efter beträffande agitationen bland jordbrukets arbetare. Hammarby arbetarklubb, vilken bildades i månadsskiftet maj-juni år 1890, blev aldrig någon långvarig sammanslutning av jordbruksarbetare nära Rotebro, men det går inte att ta miste på det inflytande som flera tongivande socialdemokrater från Stockholm utövade på klubbens verksamhet och aktiviteter.

Inte minst när det gäller klubbens stadgar är det uppenbart att dessa hämtade sina riktlinjer från partiets första distriktskongress i Stockholm. Klubbens uppgift var så gott som uteslutande att arbeta för att sprida socialdemokratins idéer på landsbygden. Målet att försöka förbättra jordbruksarbetarnas arbetsvillkor i regionen fick av rimliga och praktiska skäl komma i andra hand. Under medverkan av utomstående intellektuella från huvudstaden förmådde ändå statare att bilda en politisk förening som för tiden upprättade ett antal radikala mål, dels att strejka under slättertiden och dels att på sikt försöka avveckla statlönesystemet. Även om klubben upphörde att existera bara ett par månader efter att den bildats, så hade agitationen från socialdemokraterna uppenbarligen fallit i god jord ovanför Rotebro.

Det förekom en ökad närvaro av socialdemokrater i Stockholms län sommaren år 1890 under agitationsmöten och lustresor i statardominerade socknar, framför allt i södra Uppland, men också på norra Södertörn. Utifrån den tidens förutsättningar hade partiet uppnått det som det utfärdat bestämmelser om under norra och mellersta partidistriktets första kongress i Stockholm, det vill säga att bedriva agitation bland jordbruksarbetarna och sprida partiets tidningar och broschyrer på landsbygden.

I tidigare forskning har ofta den gängse uppfattningen varit att socialdemokratins ledare, med undantag av F.V. Thorsson i Skåne under 1890-talet, betraktade socialismen som huvudsakligen en industriarbetarrörelse och därför inte intresserade sig nämnvärt för jordbrukets arbetargrupper.¹⁸³ Detta är en sanning med modifikation, vilket norra och mellersta partidistriktets engagemang i Stockholms län år 1890, vad beträffar agitationen bland jordbruksarbetarna, ger flera exempel på i denna undersökning. Däremot var jordbruksdebatten före sekelskiftet inom partiet, som Birger Simonson konstaterat i sin avhandling, mestadels sporadisk till karaktären och i avsaknad av ett sammanhängande

---

¹⁸³ Back, Pär-Erik, 1961, *En klass i uppbrott. Den fackliga lantarbetarrörelsens uppkomst och utveckling*, Malmö: Framtiden, s. 16ff.

politiskt program i jordfrågan.¹⁸⁴ Enligt G. Hilding Nordström saknade jordbrukets arbetare i stor utsträckning intresse för agitatorernas verksamhet och förstod inte meningen med deras offentliga framträdanden på landsbygden i början av 1890-talet.¹⁸⁵ Nordströms påstående fordrar en kommentar, eftersom han inte har några synliga belegg för att driva denna tes. För det första finns det exempel på möten där statarna själva inbjudit agitatorer till deras bostäder nära herrgårdarna. För det andra finns det inget som tyder på att jordbruksarbetare allmänt sett skulle vara mindre mottagliga för socialistiska idéer än andra arbetargrupper, men att patriarkala och ålderdomliga anställningsförhållanden kunde komplicera mötesverksamheten och längre fram under 1900-talet den fackliga organiseringen på herrgårdarna.

Nu när vi har fått en närmare inblick i vilka åtgärder socialdemokraterna vidtog för att försöka organisera såväl statare som andra jordbruksarbetargrupper ska vi gå vidare i undersökningen och rikta uppmärksamheten på hur den tidiga arbetarrörelsen förhöll sig till statarnas förfackliga strejker år 1890.

2. SAP:s syn på jordbrukets förfackliga konflikter

Socialdemokratiska pionjärer, såsom Branting, Engdahl och Rylander, hyste i allmänhet åsikten att statarna på herrgårdarna tillhörde den mest undertryckta arbetargruppen i landet jämsides med torpare och ogifta tjänstehjon. ”Statarslafvarne” och ”Jordbruksslafvarne” är två representativa exempel på rubriker till artiklar i *Socialdemokraten* år 1890, där partiets syn på jordproletärerna kommer i dagen. Att statare likaväl som andra jordbruksarbetargrupper utgjorde den mest bortglömda och försummade delen av Sveriges arbetarbefolkning, vilken i många fall betraktades som livegen, var en allmänt vedertagen uppfattning av socialdemokrater runtom i landet.¹⁸⁶ Det var framför allt legostadgan och statlönesystemet som representanter från arbetarrörelsen ansåg stå i vägen för jordbruksarbetarnas fackliga och politiska organisering. Statarna var, utifrån tidningen *Arbetets* ordval, ”fjättrade vid ett barbariskt husbondevälde”, och därför hade de naturliga skäl till att revoltera mot systemet.¹⁸⁷

Andra mötesdagen av norra och mellersta distriktets första kongress i Stockholm, mellan den 24-26 maj, hade ämnet ”Strejkers organisation” blivit föremål för principuttalanden av deltagarna på kongressen. Inledaren K.J. Karlsson underströk att strejker av oorganiserade arbetare helst borde förklaras som ogiltiga. Talaren förordade istället masstrejker som hade

---

¹⁸⁴ Simonson, Birger, 1985, *Socialdemokratin och maktövertagandet: SAP:s politiska strategi 1889-1911*, Göteborg: Universitet, s. 191.

¹⁸⁵ Nordström, G Hilding, 1937, *Sveriges socialdemokratiska arbetareparti under genombrottsåren 1889-1894: bidrag till det svenska partiväsandets historia*, Stockholm, s. 622.

¹⁸⁶ *Social-Demokraten* (veckouppplaga) den 7 juni år 1890 och den ordinarie tidningen den 7 juli år 1890. Se även *Arbetet* den 7 juli år 1890.

¹⁸⁷ *Arbetet* den 7 juli år 1890.

bättre möjligheter att lyckas och inte behövde bli varaktiga. Efter Karlssons uttalanden framhöll kongressdeltagarna att strejker bland oorganiserade arbetare kunde driva på organisationen och att de sämst ställda arbetarna i första hand borde, där annat ej var till hjälp, förbättra sina villkor genom strejker. Deltagarna tillade även att planlösa strejker kunde uppstå bland organiserade arbetare.¹⁸⁸ I sammanhanget med frågan om ”Strejkers organisation” kom ämnet gällande ”Fackförbundens ställning inom partiet” att behandlas, där den föreslagna resolutionen av A. Luthman och A. Rylander godtogs av kongressdeltagarna:

Kongressen erkänner rätten till strejk för så väl organiserade som oorganiserade arbetare, men anser att såsom villkor för allmänt understöd genom insamling, partiet fodrar, att en tilltänkt strejk icke får företagas utan i samråd med respektive fackförbund eller om sådant ej finnes, med distriktsstyrelsen eller – om sådana omständigheter äro för handen, som göra ett hastigt afgörande nödvändigt – med partiföreningarne å platsen, där strejken är påtänkt. Dock anser kongressen såsom fördelaktigt att först och främst de yrken, inom hvilka lönerna äro *lägre* än ett rimligt existensminimum, genom strejk höja sina löner och att särskildt åt sådana strejker lämnas allmänt understöd.¹⁸⁹

Vid norra och mellersta distriktsstyrelsens sammanträde den 3 juli i Stockholm diskuterade mötesdeltagarna framtiden för Hammarby arbetarklubb och dess medlemmar i Rotebro, som bekant uppsatt målet att strejka under slättertiden. Detta var enligt de närvarande på mötet inte att rekommendera, då arbetarna där inte var tillräckligt organiserade och troligtvis hade strejkbrytare att vänta vid eventuella arbetskonflikter från kommissionskontoren i Stockholm. Deltagarna på sammanträdet ansåg att det var deras plikt att se till att jordbruksarbetarna inte ”rusade åstad” med strejk, som kunde leda till deras fullständiga ekonomiska förfall. För att avvärja planlösa strejker och framkalla fastare organisation i närheten av Rotebro skulle ett till detta avsett flygblad utges genom partidistriktets försorg.¹⁹⁰

För att sprida budskapet till statare och andra jordbruksarbetare att inte påbörja oorganiserade strejker var det vanligt förekommande i *Social-Demokraten* att skribenterna avrådde dessa att inställa arbetet under skördetiden i Stockholmstrakten. Det var först när organisationen på landsbygden blivit så effektiv att statlönesystemet avvecklats och ingen längre behövde binda sig till denna avlöningsform, som jordbrukets proletärer kunde börja tänka på att utmana husböndernas maktmonopol.¹⁹¹ Innan dess var det, enligt *Social-Demokraten*, ett vådligt företag för jordbruksarbetare att strejka och särskilt när det handlade

---

¹⁸⁸ SAP, Norra och Mellersta partidistriktet, volym 1. Distriktskongressen år 1890. (ARAB).

¹⁸⁹ Ibid.

¹⁹⁰ SAP, Norra och Mellersta partidistriktet, volym 1. Protokoll hållet vid distriktsstyrelsens sammanträde torsdagen den 3 juli år 1890. (ARAB). Kommissionskontor var privata arbetsförmedlingsbyråer.

¹⁹¹ *Social-Demokraten* den 5 juli år 1890.

om stutare och torpardrängar som lydde under legostadgans bestämmelser. När jordbruksarbetarrörelsen ännu var så pass ny och i avsaknad av fasthet fanns det inga utsikter att strejkerna blev så allmänna till karaktären att de förhindrade husbönderna från att tillämpa sina maktmedel. Däremot tillskrev skribenten i *Social-Demokraten* att det i möjligaste mån var nödvändigt för stutare och torpardrängar att försöka undvika att teckna nya avtal i enlighet med legostadgan. Detta var den grundläggande förutsättningen för att rörelsen bland jordbrukets arbetare skulle kunna uppnå förbättringar av sina arbetsvillkor på herrgårdarna.¹⁹²

Trots det kunde socialdemokraterna inte alltid avfärda förfackliga jordbruksarbetarstrejker som endast planlösa och riskfyllda påtryckningsmetoder, vilket var fallet när arbetskonflikterna i slutändan kom att bli till statarnas och torpardrängarnas förmån.¹⁹³ Ett talande exempel på detta är ett debattinlägg med rubriken ”Godsegare-jämmer” i *Social-Demokraten*, där skribenten yttrade att: ”Jordarbetarnes börjande resning är en händelse i vårt sociala lif af största betydelse, och uppfattas också på vederbörligt håll som en sådan”.¹⁹⁴

När Branting och Landin var på ett agitationsmöte i Rotebro för att besöka Hammarby arbetarklubb konstaterade de att det där fanns planer på strejk. Av den anledningen uppmanade de ortens stutare att inte ”spänna bågen för högt”, då organisationen ännu var i det stadiet att de inte kunde räkna med någon massanslutning, som skulle omöjliggöra arbetsgivarnas ”barbariska” tillämpande av lagstiftningen.¹⁹⁵ Tidigare under veckan hade skördestrejker pågått i en del socknar nära Stockholm och det är rimligt att anta att agitatorerna hade dessa arbetskonflikter i åtanke när de avrådde statarna från att gå i strejk.¹⁹⁶

Även Engdahl och Moberg hade vid ett besök till Hammarby arbetarklubb varit inne på samma linje och varnat traktens jordbruksarbetare för att försöka sig på strejker innan de var ordentligt organiserade. De avgörande hindren för strejker på jordbrukets arbetsmarknad, var enligt Engdahl liksom andra socialdemokrater, att arbetarna dels var bundna till statkontrakt och dels lydde under legostadgan, som vid arbetskonflikter kunde äventyra deras uppehälle.¹⁹⁷

På liknande sätt, om än i mer allmänna ordalag, resonerade Rylander i sin agitationsskrift ”Några Ord till Sverges Jordbruks-Arbetare”, där han pläderade för att:

Enighet och sammanslutning måste åstadkommas innan kampen på allvar begynner. En oordnad massa kan väl för ett ögonblick göra intryck, men skingras

---

¹⁹² Ibid, den 7 juli år 1890.

¹⁹³ Ibid, den 8 juli år 1890.

¹⁹⁴ Ibid, den 30 augusti år 1890.

¹⁹⁵ Ibid, den 7 juli år 1890. Se även *Stockholms Dagblad* den 8 juli år 1890.

¹⁹⁶ Ibid, den 5 juli år 1890. Se även *Aftonbladet* den 5 juli år 1890.

¹⁹⁷ Ibid, den 22 juli år 1890.

snart som agnar för vinden. Den bittra erfarenheten har af oorganiserade arbetare gjorts. Derfor: sammanslutning först och kamp mot tyranniet sedan.¹⁹⁸

Strejker som på intet sätt företrädde av fackföreningar eller andra organisationer under 1890-talet uppskattades långtifrån alltid av det socialdemokratiska partiet. Även om de ledande representanterna inom arbetarrörelsen i regel sympatiserade med statare och torpardrängar på herrgårdarna när de nerlade arbetet under skörden, så var det inga hoppfulla ord som förekom i artiklarna och notiserna, vilka redogjorde för jordbruksarbetarstrejkerna i partiorganet. Det är väl tilltaget att hävda att socialdemokraterna alltid bedömde statarnas förfackliga strejkaktioner som på förhand dömda att misslyckas och att den enda lösningen var facklig organisering. Samtidigt går det inte att misstolka det uppenbara tvivel som framträder i *Social-Demokratens* notiser och smärre reportage om 1890 års jordbruksarbetarstrejker.

Socialdemokraterna i Stockholm uppvisade något av en ambivalent syn på jordbrukets förfackliga strejker år 1890, vilket närmast kommer till uttryck i att de under distriktskongressen beslutade att uppmuntra de sämst ställda arbetarna att strejka för bättre arbetsvillkor, men i statarnas fall, som fick lön i stat och lydde under legostadgan, avråddes varje försök till oorganiserad strejk. I det här sammanhanget motsäger partiet sina egna bestämmelser från distriktskongressen, som behandlade frågan om ”Strejkers organisation”, eftersom skribenter i *Social-Demokraten* ofta underströk att statare och torpare tillhörde de mest nedtryckta proletära grupperna i landet, vilket rimligtvis måste innebära att dessa ingick i kategorin av de sämst ställda arbetarna, för att använda kongressens formulering.

I tanken att det var partiet som hade den avgörande rollen saknades många gånger förtroende för arbetarnas förmåga att tillvarata sina egna intressen¹⁹⁹, vilket särskilt var fallet när det gällde oorganiserade statare och torpardrängar. Sådillvida kom klasskampen att bli underordnad partiet, där intellektuella representanter från socialdemokratin i Stockholm påtog sig en förmyndarroll för att fostra och skola statarna till ett socialistiskt medvetande, som i det långa loppet skulle förbättra deras utsikter att utmana husböndernas maktprivilegier.

När jordbruksarbetarstrejker däremot visade ansatser till att nå sina förutsatta mål kunde socialdemokraterna inte förneka att statare och torpardrängar i Stockholmstrakten faktiskt var på väg att förbättra sina arbetsvillkor på vissa herrgårdar. Det var med största sannolikhet av omtanke om statarnas välbefinnande som socialdemokraterna avrådde dessa från oorganiserade strejker, då relationen mellan husbonde och tjänare normalt sett var genuint

---

¹⁹⁸ Rylander, Axel, 1890, *Några ord till Sverges jordbruks-arbetare*, Stockholm: Socialdemokratiska arbetarepartiets förlag, s. 5. Se även Saxon, Johan Lindström, 1891, *Det ondas rot: ett allvarsord till våra jordbruksarbetare*, Stockholm, s. 7ff.

¹⁹⁹ Millbourn, Ingrid, 1994, *”Rätt till maklighet”. Om den svenska socialdemokratins lärprocess 1885-1902*, Stockholm: Symposion, s. 29f.

patriarkal under 1890-talet och mycket väl kunde leda till repressalier från arbetsgivarnas sida. Det finns heller inget som tyder på att den socialdemokratiska arbetarrörelsen stod bakom jordbruksarbetarkonflikterna år 1890 med ekonomiska medel, eller ens var närvarande vid de större herrgårdarna när skördestrejker drog ut på tiden.²⁰⁰ I händelse av att exempelvis medlemmarna i Hammarby arbetarklubb skulle gå ut i strejk kunde det bli aktuellt att dessa anhöll om understöd från partiet i Stockholm, men genom att avråda statarna i Rotebro från att inleda arbetskonflikter, som Branting och Landin gjorde, undgick partidistriktet att betala ut eller samla in allmänt understöd till oorganiserade skördestrejker. Med tanke på att partiet sedan ett år tillbaka var nybildat är det dessutom troligt att det inte hade ekonomiska resurser till att understödja omfattande och icke-fackföreningsledda jordbruksarbetarkonflikter.

När vi nu har stiftat bekantskap med vilka ståndpunkter socialdemokraterna antog i fråga om jordbruksarbetarstrejkerna år 1890 ska vi inom kort komma in på vad det var som utlöste strejkerna och hur statarna valde att agera på olika herrgårdar i Stockholms län, men först ska vi ge ett exempel på hur en agitator kunde bli behandlad av överheten på landsbygden.

3. Rylander och yttrandefriheten

Den 22 augusti år 1890 utlyste Rylander på uppdrag av socialdemokratiska distriktstyrelsen i Stockholm ett offentligt möte vid torpet Tånglöt (Tångslöt) i *Social-Demokraten*, som skulle hållas den 24 augusti med ämnet ”Den Socialdemokratiska arbetarrörelsen”.²⁰¹ Detta offentliga agitationsmöte i Järfälla socken skulle bli en relativt omtalad politisk sammankomst i huvudstadens dagspress, då föredragshållaren Rylander blivit utsatt för kränkningar och andra olagligheter under sitt anförande. Två dagar efter mötet hade den uppenbart förolämpade Rylander skrivit en detaljerad artikel om händelseförloppet vid Tånglöt i *Social-Demokraten* med rubriken: ”Länsman Daun, patron Göthberg samt riksdagsmannen Berndes kontra församlingsfriheten”.²⁰² Rylander hade på såväl inbjudan som begäran av statkarlen Johan Alfred Andersson vid Säby herrgård nära Jakobsbergs station fått tillåtelse att hålla ett föredrag utanför hans bostad, vilken ingick i hans årslön och som i artikeln likställdes med ett fallfärdigt ruckel. Kallelsen till mötet hade hörsammats av ett antal jordbruksarbetare från traktens herrgårdsegendomar, men även av länsman Daun, patron Göthberg på Säby herrgård och brukspatron Berndes på Jakobsberg herrgård.²⁰³

---

²⁰⁰ Se exempelvis *Social-Demokraten* den 5, 7 och 9 juli år 1890.

²⁰¹ *Social-Demokraten* den 22 augusti år 1890.

²⁰² *Ibid*, den 26 augusti år 1890.

²⁰³ *Ibid*. I artikeln förekommer en del sakfel vad gäller namn på herrgårdar och yrkeskategoriseringar. Exempelvis står det Täby gård istället för Säby gård i artikeln och arbetaren som var bosatt i torpet Tånglöt var enligt husförhörslängden statdrängen Johan Alfred Andersson. Se Järfälla AI:14, husförhörslängd, 1886-1890.

Alldeles innan mötet skulle börja hade ovannämnda patroner med länsmannen i täten förbjudit mötesaktiviteten vid torpet. Rylander hade förklarat att mötet var anmält och att han på platsen fått löfte av den som bebodde stugan att hålla ett föredrag. Länsmannen hade i samråd med Göthberg, som ägde marken, vägrat att upplåta torpet med dess omkringliggande ägor till något möte. Då uppmärksammade Rylander patron Göthberg på att så länge hans anställda statare hade nyttjanderätt till torpet i sin årslön förelåg inget förbud mot att hålla sammankomster vid platsen. Efter det hade Göthberg och länsman Daun tvingat Rylander liksom mötesdeltagarna att avlägsna sig från torpet, men röster ur folkhopen hördes säga: ”då går vi ut på landsvägen!”²⁰⁴ Intill dikeskanten utmed landsvägen klev Rylander upp på en sten för att tala till de närvarande, men länsmannen som tagit plats i Göthbergs ekipage kom åkande i hög fart mot de församlade, så att de närmast vägrenen blev tvungna att ta skydd i diket för att inte bli överkörda. Det var i Rylanders erfarenhet ett nytt sätt att upplösa möten på.²⁰⁵ Därefter hade brukspatronen och riksdagsmannen Berndes tillsammans med sin hustru hånat Rylander och folksamlingen som återigen var på väg till torparstugan. Väl vid Tånglöten skulle Göthberg kroppsligen ha blockerat dörren till stugan, men Rylander hade ändå lyckats ta sig in till kaffebordet. Varefter länsman Daun vid sidan av patron Göthberg handgripligen kastat ut Rylander från stugan som samtidigt slagit huvudet i dörrposten.²⁰⁶

Samma dag som Rylanders artikel publicerats i *Social-Demokraten* hade norra och mellersta distriktsstyrelsen under ett sammanträde i Stockholm beslutat att försöka vidta rättsliga åtgärder genom att resa åtal mot länsman Daun och patron Göthberg, där distriktskassan skulle stå för omkostnaderna. En kommitté utsågs, bestående av Branting och Rylander själv, vilka närmare skulle rådgöra med kand. Hemming om möjligheterna att få en rättsprocess till stånd. Deltagarna på sammanträdet beslutade även att ett nytt möte skulle hållas, om så var möjligt, på samma plats och Palm fick i uppgift att resa dit för att arrangera mötet.²⁰⁷ I *Social-Demokraten* den 29 augusti stod det nu klart att:

Lagliga åtgärder komma naturligtvis att ofördröjligen vidtagas för att befordra förbrytarne länsman Daun och patron Göthberg, om möjligt också riksdagsman Berndes till det ansvar, som äfven öfverklasslag dock stadgar för sådana tilltag som deras. Distriktsstyrelsen har enhälligt beslutat att åtaga sig kostnaderna för de blifvande målen.²⁰⁸

---

²⁰⁴ Ibid.

²⁰⁵ Ibid.

²⁰⁶ Ibid.

²⁰⁷ SAP, Norra och Mellersta partidistriktet, volym 1. Protokoll hållet vid distriktsstyrelsens sammanträde den 26 augusti år 1890. (ARAB). Se även *Social-Demokraten* den 5 september år 1890.

²⁰⁸ *Social-Demokraten* den 29 augusti år 1890.

I artikeln framgick det också att ett agitationsmöte skulle hållas hos A. Karlsson vid Lilla Tensta nära Spånga järnvägsstation, under medverkan av flera partivänner från Stockholm.²⁰⁹ Tenstamötet hade söndagen den 31 augusti samlat mellan 150 till 200 personer, vilka hörde på olika talare, som alla fördömde det övervåld länsman Daun och patron Göthberg utsatt Rylander för vid torpet Tånglöten. Anledningen till att så få landsortsbor närvarat vid agitationsmötet var enligt utsago länsman Dauns förtjänst, vilken tidigare på lördagen rest runt i trakten och spridit ryktet att inget möte skulle bli av, eftersom han skulle köra bort deltagarna. Likväl hade Daun inte varit kapabel till att upplösa sammankomsten tillsammans med sina tillförordnade fjärdingsmän. Enligt Palm hade länsman Daun blivit så förlöjligad av talarnas ömsom allvarliga och sarkastiska uttalanden, som varit riktade mot patronerna och honom personligen, att han lämnat mötet utan att lyckas skingra åhörarskarorna.²¹⁰

Liberala *Stockholms-tidningen* hade till skillnad från övriga dagstidningar i huvudstaden rapporterat om händelsen vid Tånglöten och på allvar framhållit att såväl länsman Daun som patron Göthberg överskridit sina befogenheter. Skribenten befarade att den trakasserade socialisten och dennes parti skulle få alltmer medkänsla från väljarna efter detta övergrepp och därav inta platser i riksdagen, vilket enligt artikeln i tidningen vore horribelt.²¹¹

Den 9 september hade Rylander instämt länsman Daun och patron (förvaltaren) Göthberg till Sollentuna häradsrätts höstting i Barkarby tingshus. Rylander hade uttagit en stämning på de svarande, vilka anklagades för våld och kränkande behandling i enlighet med gällande strafflag. Under rättegångstillfället hade Daun, i egenskap av länsman, fört sin egen talan i målet, men patron Göthberg hade tillkallat vice häradshövding Axel Carlsson från Stockholm som sin advokat. Ombudet för Rylander i tinget var vice häradshövding O.J. Hultgren.²¹²

Till målet hade Rylander insänt en fyra sidor lång redogörelse om händelsen vid Tånglöten och olagligheterna som han blivit utsatt för, vilken skulle komma att ligga till underlag för rättegångsprocessen. När rättens ordförande, revisionssekreteraren Hernblom, förhörde länsman Daun om riktigheten i stämningsspåståendena hade han nekat till merparten av anklagelserna. Dels nekade han till att han försökt köra över Rylander på landsvägen och dels att han sedermera handgripligen bistått patron Göthberg då denne kört ut honom från statkarlen Anderssons bostad. Däremot medgav Daun att han till Rylander vid landsvägen yttrat: ”ni ser ut som en lösdripare”. Avsikten med dessa ord hade enligt Daun inte varit att

---

²⁰⁹ Ibid.

²¹⁰ Ibid, den 2 september år 1890. Under Hammarby arbetarklubbs offentliga möte söndagen den 14 september hade Engdahl informerat åhörarna om den hänsynslöshet Rylander blivit utsatt för vid Tånglöten. Se *Social-Demokraten* den 16 september år 1890.

²¹¹ *Stockholms-tidningen* den 28 augusti år 1890.

²¹² Sollentuna häradsrätt. Domböcker vid ordinarie ting. Signum/serie AIa, volym 93, år 1890. Stockholms stadsarkiv (SSA).

förolämpa honom, utan att betona att han ogillade hans ”föga tilltalande yttre” och ”obelevade uppträdande”. Ombudet för Rylander hade bestridit att Daun vid anförda tillfälle haft någon rimlig anledning till att kalla honom för lösdrivare, men den åtalade uppgav att käranden, i närvaro av statfolket och brukspatron Berndes i stugan, upprepade gånger fällt yttranden i stil med att ”vi behöfva ingen ordningsmakt”, vilka Daun bedömde som obelevade.²¹³

När tidpunkten kom för patron Göthberg att bemöta Rylanders stämningsspåständer hade hans advokat framhållit att statkarlen Andersson var svarandens lagstadda tjänare, som i sina löneförmåner fick inneha torpet Tånglöten. Emellertid hade Andersson till följd av uppstudsighet mot rättsaren på Säby herrgård för en tid sedan blivit uppsagd till avflyttning av Göthberg själv. Med anledning av att Andersson blivit avskedad från herrgården uppfattade Göthberg det som att han anordnat mötet bara för att ta hämnd på honom. Genom ett anslag vid Jakobsbergs järnvägsstation hade han blivit underrättad om att ett möte skulle hållas vid Tånglöten, vilket han med hänsyn därtill skulle förbjuda, men Andersson hade trotsigt gett till svar att mötet i alla fall skulle hållas på hans ägor. Med detta i åtanke ansåg sig Göthberg såsom jordägare och husbonde berättigad att hindra Rylander från att hålla sitt föredrag vid torpet. Göthberg tillstod att han efter uppmaning av länsman Daun fattat tag om Rylanders rockärm och lett honom ut ur stugan, men han nekade till att han brukade något större våld mot käranden. Vad beträffar uppgiften att Göthberg hade sänt efter sina drängar, vilka av honom blivit tillsagda att medföra käppar till platsen, nekade han inte till inför rättens ordförande. Avsikten med denna handling var dock inte att tvinga Rylander att ge sig iväg från platsen genom att utöva våld. Göthberg hade ansett att stämningen var så hotfull att han var tvungen att tillkalla sitt folk från herrgården i händelse av att den församlade folkhoppen vid Tånglöten, som vägrade lämna platsen, skulle övergå till våldshandlingar.²¹⁴

Längre fram när ombudet till Rylander begärde vittnesförhör med statkarlen Andersson från Tånglöten kunde inte häradsrätten bevilja detta, eftersom han var Göthbergs lagstadda tjänare och därför inte kunde anses ge ett opartiskt vittnesmål. Trots det anhöll ombudet om att svarandena måste ställas till svars för sina brottshandlingar och betala ut ett ersättningsbelopp till Rylander. Daun och Göthbergs advokat Carlsson hade samstämmigt yrkat på att käromålet skulle ogiltigförklaras, men överlämnade målet till häradsrättens prövning, vilken skulle tillkänna utslaget av domstolsförhandlingen vid tingets slut.²¹⁵

Vid hösttingets slut den 12 november befriades Göthberg, såsom husbonde och jordägare, från samtliga anklagelser enligt häradsrättens beslut, då han hade besittningsrätten över

---

²¹³ Ibid.

²¹⁴ Ibid.

²¹⁵ Ibid.

marken, på vilken mötet utan hans tillstånd hållits vid torpet Tånglöten. I länsman Dauns fall blev påföljden 20 kronor i böter jämlikt med rådande strafflag därför att han kallat Rylander för lösdrivare och därmed handlat orätt i tjänsten. Förutom detta skulle han ersätta hans rättegångskostnader i målet med 25 kronor.²¹⁶ Enligt en sammanfattning av rättegången i *Social-Demokraten* fick inte statkarlen Andersson avge sin vittnesberättelse angående huruvida Daun deltagit i våldet mot Rylander eller inte, vilket sannolikt var en bidragande orsak till att Daun blivit rentvådd från anklagelserna om våldshandlingar.²¹⁷

Det föreligger ingen betänksamhet över var häradsrättens lojaliteter låg mellan parterna i målet, vilket lyser igenom och går att utläsa mellan raderna i hösttingets protokoll. Att Göthberg själv var nämndeman underlättade knappast för Rylander och dennes ombud i målet, vilka inte fick inkalla statkarlen Andersson som vittne, vars uppgifter eventuellt kunde inverka avgörande på utfallet av rättegången. Förmodligen ansåg ombuden i häradsrätten att Andersson, som till råga på allt redan blivit uppsagd från Säby herrgård, inte var en pålitlig vittneskandidat, då han varit uppstudsigt mot rättsaren och sedan trotsat Göthbergs tillsägelser om att inget möte fick förekomma i Tånglöten. Andersson och Rylander hade uppenbarligen mött sina övermän under domstolsförhandlingen, även om målet resulterade i att länsman Daun blev bötfälld och fick ersätta Rylander för rättegångskostnaderna.

Målet ger ändå ett illustrativt exempel på hur en socialdemokratisk agitator kunde bli bemött av godsägare och ordningsmakt vid offentliga möten under 1890-talet. Om inte den krävda underkastelsen infann sig var det inget som hindrade patroner och länsmän från att tillgripa våld eller andra förolämpningsmetoder mot en av statarna inbjuden agitator. Att incidenten med Rylander inte är unik går att utläsa i August Palms självbiografi, där han i ett avsnitt beskriver hur han i juli år 1887 blev förvägrad att hålla ett möte nära Brogård i Bro socken. I detta fall var det en herrgårdsförvaltare och kyrkoherde som ansett sig berättigade att inskränka mötesfriheten för ortens statar- och torparbefolkning utmed landsvägen.²¹⁸

När statarna blev fråntagna yttrande- och församlingsfriheten väcktes sannolikt ett missnöje till liv vid Tånglöten. Det kunde upplevas som mycket kränkande att bli tvingad av arbetsgivaren i sällskap med länsmannen att lämna ett möte innan det var avslutat och då en agitator gjort sig besväret att resa ut på landsbygden. Med vetskapen att fackföreningsanslutna arbetare inne i Stockholm jämförelsevis obehindrat kunde närvara vid offentliga agitationsmöten fick statarna kunskap om den makt som husbönderna tillämpade. Denna kunskap var nödvändig för att bättre kunna organisera ett motstånd och på sikt få en

---

²¹⁶ Ibid.

²¹⁷ *Social-Demokraten* den 11 september år 1890. Se även *Dagens Nyheter* och *Stockholms-tidningen* den 12 september år 1890, vilka i korta notiser sammanfattar rättsmålet utifrån *Social-Demokratens* artikel.

²¹⁸ Palm, August, 1970, *Ur en agitators liv*, Ny utgåva, Stockholm: Prisma, s. 234ff.

förändring till stånd. Det var, för att relatera till E.P. Thompson, de ”katastrofala” åren med ekonomisk och politisk repression som blev de formativa, då arbetarna fick erfarenheter, vilka de längre fram kunde dra fördel av.²¹⁹

V. SKÖRDESTREJKERNA OCH ARBETSGIVARNA

1. Bidragande orsaker till skördestrejkerna i Stockholms län

Vad som i realiteten var upphov till jordbruksarbetarstrejkerna i Stockholmstrakten år 1890 rådde det delade meningar om mellan landshövdingar, dagstidningar och olika politiska debattörer, vilket skulle komma att bli något av ett tvisteämne i landet. Dels lades från liberalt håll skulden på regeringens protektionistiska politik, som sanktionerade skyddstullar på jordbruksvaror, vilket höjde priserna på olika livsmedel och ansågs därmed försämra arbetarnas levnadsstandard. Dels anklagades den socialdemokratiska arbetarrörelsen för sin alltmer ökade agitationsverksamhet på landsbygden, vilken menades uppmuntra jordbrukets arbetare till skördestrejker. Andra hänvisade mer eller mindre uteslutande till sedan länge bestående missförhållanden för arbetskraften på herrgårdarna som avgörande faktorer till jordbruksarbetarstrejkerna.²²⁰ G. Hilding Nordström gör en del schematiska förklaringsförsök till varför jordbruksarbetarstrejkerna inträffade år 1890 i sin avhandling, där han pekar på ett kausalsamband mellan olämpliga arbetsförhållanden vid storjordbruken i landet, arbetarrörelsens inverkan och effekterna av den rådande tullpolitiken. Huruvida dessa faktorer samspelade och i så fall på vilket sätt, framgår däremot inte i Nordströms avhandling.²²¹

Vi ska nu utifrån dessa utsagor försöka besvara frågan vad det var som utlöste arbetskonflikterna på herrgårdarna i Stockholms län, men först ska vi låta en sentida politisk debattör ge sin bild av varför strejkerna inträffade i socknarna nära huvudstaden år 1890.

Ungefär fyrtio år efter skördestrejkerna i Stockholms län publicerade Alfred Kämpe en artikelserie i fackorganet *Lantarbetaren* med temat och rubriken ”Lantarbetarrörelsens genombrottsskede åren 1889-1890. Fyratioårsminnet av en förbisedd epok i lantarbetarrörelsens hävder”. Med politisk och lite av nostalgisk skärpa inleder Kämpe sin följetong genom att beskriva jordbruksarbetarstrejkerna i sitt hemlän Östergötland år 1890.²²² Därefter behandlar han strejkrörelserna i Skåne, Småland, Södermanland och Västmanland

---

²¹⁹ Thompson, E. P., 1980, *The making of the English working class*, (New ed.), Harmondsworth: Penguin, s. 213ff.

²²⁰ Se exempelvis *Nerikes Allehanda* den 7 juli år 1890, *Den svenske arbetaren* den 9 juli år 1890, *Stockholms-tidningen* den 11 juli år 1890 och *Stockholms läns tidning* den 15 augusti år 1890.

²²¹ Nordström, G Hilding, 1937, *Sveriges socialdemokratiska arbetareparti under genombrottsåren 1889-1894: bidrag till det svenska partiväsendets historia*, Stockholm, s. 613ff.

²²² *Lantarbetaren* nr 1 och nr 4 år 1929.

för att till sist avrunda sin serie av artiklar med 1890 års skördestrejker i Stockholmstrakten.²²³ Artiklarna innehåller talrika excerpter från olika dagstidningar i landet och fylld av patos redogör han för bakgrunden till jordbruksarbetarkonflikterna i skilda landsdelar utifrån huvudsakligen informationen i den dåtida dagspressen.

I en av de berörda artiklarna i *Lantarbetaren* lade Kämpe särskild tonvikt på strejkernas geografiska prägel och framhöll att det var nära Stockholm som statarna först i landet satte sina husbönder på prov genom att lägga ned arbetet under sommaren år 1890.²²⁴ Kämpes uppfattning om varför konflikterna inträffade i närheten av huvudstaden motiveras som följande i hans artikel:

Som vid alla tillfällen i allmänhet, då sociala oroligheter på ett eller annat sätt uppstå, bli huvudledningen förlagd till ländernas huvudstäder och deras omnejd. Det är likadant nu. Då lantarbetarestrejken utbröto i Södermanland och Uppland 1890 och 1891 voro även de stora egendomarna i Solna, Bromma, Brännkyrka och Huddinge m.fl. socknar icke sönderstyckade, vadan man hade striden utanför huvudstadens portar. Här blev den också synnerligen het, och likväl inte alltför långvarig.²²⁵

I artikeln fortsätter Kämpe att lägga tyngdpunkten på konflikternas lokalisering nära Stockholm. Bland annat hävdar han att statarna i Stockholms län var mer påstridiga mot arbetsgivarna än i andra delar av landet under 1890 års skördestrejker. Framför allt fäster han uppmärksamheten på att statarna i länet tog industriarbetarna som föredöme i kampen för nedsatta arbetstider och att de åtminstone moraliskt stöddes av såväl deras föreningar som rörelser.²²⁶ Kämpe utgick från en artikel i *Nerikes Allehanda* när han skildrade konflikterna i Stockholmstrakten, men han utvecklade inte sitt resonemang när han refererade till följande citat i tidningen:

Den allmänna oron bland kroppsarbetarna, vilken blivit en följd av det `nya systemets` beskattningsåtgärder och den utmaningspolitik, som nu i några år följts av de klasser, hos vilka makten ligger, har även spritt sig till jordbruksarbetarna och kommer med all sannolikhet att låta alla jordägare genom inskränkning av arbetstiden få ordentligt betala den förmenta fördel, som några av dem trots alla förmenta hänsyn till rättvisa och billighet tilltvungo sig genom livsmedelstullarna.²²⁷

---

²²³ Ibid, nr 6,7, 10 och 11 år 1929. Se även nr 1 år 1930.

²²⁴ Ibid, nr 1 år 1930.

²²⁵ Ibid.

²²⁶ Ibid.

²²⁷ *Nerikes Allehanda* den 7 juli år 1890.

Rapportören i *Nerikes Allehanda* berör livsmedelstullarna i sitt notismeddelande och det förefaller som att han anser att det fanns ett samband mellan den aktuella tullpolitiken och de oroligheter som uppstått på herrgårdarna i Stockholms län. Tullfrågan var ett hett ämne i rikspolitiken under 1800-talets sista två decennier och särskilt godsägarna i Mälardalen var ofta ivriga förespråkare för spannmålstullar. De framstående spannmålsproducenterna i östra Mellansverige intog vanligen rollerna som protektionister, vilka förespråkade livsmedelstullar för att skydda den inhemska jordbruksproduktionen från utrikes konkurrens.²²⁸

Spannmålspriserna sjönk nämligen dramatiskt under 1880-talet på grund av den ökade internationella konkurrensen, där stora spannmålsproducenter från Amerika och Ryssland kunde transportera sitt produktionsöverskott till de europeiska marknaderna. Svenska storjordägare befarade att de i längden skulle konkurreras ut om inte regleringar i form av olika avgifter och skyddstullar lagstodades för införseln av billigare spannmål från andra länder. Godsägare och storbönder i Mälardalen som producerade råg för avsalu var särskilt angelägna om att framhålla nödvändigheten i att införa skyddstullar, vilka skulle säkra odlarnas inkomster och stävja prisfallet på spannmål. Tullarna ansågs även på sikt leda till en ökad grad av sysselsättning inom jordbruket.²²⁹ Den protektionistiska riksdagsfalangen i det nya lantmannapartiet bestod av ett flertal konservativa godsägare och fabriksidkare, som allteftersom lyckades stärka sitt politiska inflytande i landet. Protektionisterna gick till slut som segrare ur tullstriden i riksdagen år 1888, vilket ledde till att frihandelsförespråkarna fick böja sig för godsägarnas krav på tullar och olika importavgifter. Herrgårdarnas spannmålsproduktion skulle därmed bibehålla sin räntabilitet och konkurrenskraft inom landet. I takt med att de inhemska spannmålspriserna allmänt sett blev höga, till följd av tullarna under slutet av 1880-talet, fick storjordägarna uppleva en alltmer lönsam avsättningsperiod för olika livsmedel från jordbruket. Så småningom övergick den allvarliga svenska jordbrukskrisen i högkonjunktur i början av 1890-talet.²³⁰

Debatten i dagspressen om det tänkbara sambandet mellan jordbruksarbetarstrejkerna och livsmedelstullarna utmärktes av två motstridiga uppfattningar mellan frihandelsförespråkare å ena sidan och tullvänner (protektionister) å den andra. Liberala debattörer, som vanligtvis förespråkade en frihandelsvänlig politik, hävdade att strejkerna på herrgårdarna var ett förväntat resultat av den vårdslösa tullpolitiken, eftersom livsmedelpriserna höjdes samtidigt som arbetarnas reallöner stod på en oförändrad nivå. I samband med

---

²²⁸ Morell, Mats, 2001, *Det svenska jordbrukets historia. Bd 4, Jordbruket i industrisamhället: 1870-1945*, Stockholm: Natur och kultur/LT i samarbete med Nordiska museet och Stift. Lagersberg, s. 111 ff.

²²⁹ Ibid.

²³⁰ Eklund, Per, 1974, *Rätten i klasskampen: en studie i rättens funktioner*, Uppsala: Universitet, s. 61-62; Nordström, G Hilding, 1937, *Sveriges socialdemokratiska arbetareparti under genombrottsåren 1889-1894: bidrag till det svenska partiväsendets historia*, Stockholm, s. 615-616.

jordbruksarbetarstrejkerna nära huvudstaden utgav *Stockholms-Tidningen* liksom *Nerikes-Allehanda* en kritisk artikel där udden var tydligt riktad mot regeringens protektionistiska politik, vilken hävdade att tullvännerna lovat arbetarna låg arbetslöshet och högre löner, men att inget av detta blivit förverkligat när de väl kommit till makten. Skribenten i tidningen menade att när löftena från protektionisterna inte infriats hade arbetarna vidtagit åtgärder för att förbättra sin ställning, vilket utmynnat i jordbruksarbetarstrejker nära Stockholm.²³¹

De alltsomoftast konservativa tullvännerna avfärdade frihandelsförespråkarnas sätt att argumentera som ren enfald och hävdade att de aktuella jordbruksarbetarstrejkerna inte alls var någon bieffekt av den rådande tullpolitiken.²³² Deras huvudargument mot talesmännen för frihandel var tvärtom att merparten av arbetarna inom jordbruket, till skillnad från arbetarna i städerna, inte drabbades av livsmedelsprisernas fluktuationer, då en stor del av löneförmånerna utgick in natura och bostad. Statdrängarna fick sin traditionella stat under året, där bostad och olika naturalier ingick, medan de ogifta tjänstehjonen åtnjöt kost och logi i husbondens hushåll. Dessutom hade inte kraven bakom strejkerna handlat om förhöjda löner, vilket tidningen fann naturligt, då statarna var oberörda av varornas priser.²³³ En tullvänlig Stockholmstidning, som refererade till *Östgöta Correspondenten*, var av den meningen att: ”För en statare eller torpardräng är det totalt likgiltigt, om rågen kostar 5 eller 50 kr. tunnan”. Enligt denna tidning hade tullarna snarare hjälpt än stjälpt arbetarna.²³⁴

Det varken den liberala eller konservativa pressen fäste något avseende vid var att strejkerna delvis kunde vara en reaktion på konjunkturuppgången som följde i spåren av tullpolitiken och att de involverade stat- och torpardrängarna inte tjänade något på de förhöjda livsmedelspriserna. De fick så att säga inte uppleva några lättnader i arbetsvillkoren samtidigt som arbetsgivarna säkrade och ökade sina inkomster genom spannmålstullarna. För så länge patronerna på herrgårdarna vare sig höjde lönerna eller förkortade arbetstiderna i relation till högkonjunkturen gynnade inte detta de statavlönade jordbruksarbetarna och ogifta drängarna. Även i nordöstra Italien blev protektionismen en källa till konflikt i början av 1890-talet mellan arbetare och överhet, där missnöjet ökade när priserna på olika livsmedel höjdes, vilket ledde till att våldsamma protester och arbetaroroligheter uppstod på landsbygden.²³⁵

En liberalkonservativ arbetartidning påstod att jordbruksarbetarstrejkerna utanför Stockholm var orsakade av den propaganda som socialisterna bedrivit på landsbygden. Tidningen bedömde den aktuella situationen i landsorten som sådan att när socialisterna

---

²³¹ *Stockholms-Tidningen* den 11 juli år 1890. Se även *Nerikes Allehanda* den 7 juli år 1890.

²³² *Svenska Dagbladet* den 14 juli år 1890.

²³³ Ibid.

²³⁴ *Den svenske arbetaren* den 19 juli år 1890.

²³⁵ Davis, John Anthony, 1988, *Conflict and control: law and order in nineteenth century Italy*, Basingstoke: Macmillan Education, s. 345ff.

kommit till korta med sin agitation under bageriarbetarstrejken i Stockholm hade de istället uppmuntrat statare och torpardrängar att gå ut i strejk på herrgårdarna nära staden. Skribenten i tidningen betraktade jordbruksarbetarstrejkerna nära Stockholm som en form av kompensationsåtgärd till den misslyckade bageriarbetarstrejken, vilken det socialdemokratiska partiet stött bakom.²³⁶ En annan tidning var inne på samma linje och menade att socialisterna ville väcka och utbreda missnöjet bland jordbrukets arbetare för att få det nuvarande samhället omstörtat.²³⁷ I *Göteborgs Weckoblad* meddelade en notis att jordbruksarbetarstrejkerna i Kalmar och Östergötlands län var framkallade av kringresande strejkagitatorer, men om detta även gällde andra landskap framgick inte av tidningsmeddelandet.²³⁸ Socialdemokraterna ansåg å sin sida att jordbruksarbetarstrejkerna var en följd av första-maj demonstrationerna men undvek, till skillnad från liberala debattörer, att beskylla spannmålstullarna för att strejkerna inträffade.²³⁹ Den socialdemokratiska arbetarrörelsen ansåg att parollen som första-maj demonstrationerna föreskrev om normalarbetsdagens betydelse hade fått jordbruksarbetarna att börja ”rista på bojorna” och försökt tilltvinga sig bättre levnadsvillkor på herrgårdarna.²⁴⁰ Hjalmar Brantings första-maj tal på Ladugårdsgärdet i Stockholm år 1890 som berörde normalarbetsdagen och dess betydelse för den internationella arbetarrörelsen, framhöll att denna kamp inte bara gällde industriarbetarna i städerna:

Och borgare och bönder! Ja, de förra ha kapital och de senare politisk makt för ögonblicket, men glömmen ej, att under dem, som tagit Sveriges jord i besittning, finnas hundratusenden äfven på landsbygden, hvilka ha samma intressen som ni, industriarbetare, men alls icke med jordegareskrået.²⁴¹

Förkortad arbetstid tilltalade allt fler arbetare i Sverige, som en följd av demonstrationerna under första maj och den ökade socialistiska agitationen år 1890. Under perioden 1890-1918 hade den svenska arbetarrörelsen, i likhet med den internationella, som ett av sina huvudmål att få igenom åtta timmars arbetsdag. I början av 1890-talet kämpade olika arbetargrupper för tio timmars arbetsdag som ett etappmål på vägen dit, vilket ledde till att en tiotimmarsrörelse

---

²³⁶ *Den svenske arbetaren* den 9 juli år 1890.

²³⁷ *Svenska Dagbladet* den 19 juli år 1890.

²³⁸ *Göteborgs Weckoblad* den 24 juli år 1890.

²³⁹ *Social-Demokraten* den 7 och 13 augusti år 1890. Se även *Social-Demokraten* den 17 juni år 1891.

²⁴⁰ *Ibid*, den 30 augusti år 1890.

²⁴¹ *Ibid*, den 5 maj år 1890. Se även denna länk: <http://www.arbark.se/dokument/temp/branting-1890-stockholm.pdf> hämtad (2014-04-24).

började sprida sig runtom i landet.²⁴² Även Alfred Kämpe noterade att arbetare påverkades av andra internationalens demonstrationsbeslut i Paris från år 1889 för nedsatta arbetstider.²⁴³

Under rubriken ”i dagens frågor” diskuterade *Stockholms läns tidning* rörelsen bland jordbruksarbetarna och klargjorde sin hållning till de aktuella strejkerna:

Orsaken till denna rörelse behöfver icke sökas i socialistisk propaganda, utan torde kunna spåras i andra helt naturliga förhållanden. Den, som på nära håll sett, huru statkarlen får arbeta från tidiga morgonen till sena aftonen året om utan att derigenom knappast kunna förtjena nödortftig bergning för sig och de sina, skall ock helt visst genast finna hvad som vållat oron och de framställda yrkandena.²⁴⁴

Det var statarnas ”sorgliga” villkor på herrgårdarna som enligt artikeln vållat strejkerna i närheten av Stockholm och i en slutkläm manade skribenten arbetsgivarna att i möjligaste mån tillmötesgå jordbruksarbetarnas billiga anspråk. I artikeln kom statlönesystemet att likställas med ett svältsystem och till följd av att statarhustrurna var förpliktigade att mjölka på herrgårdarna genom sina makars anställning kunde barnen bli vanvårdade. På samma sätt som andra liberala debattörer betonade skribenten i *Stockholms läns tidning* att mycket hade lovats under ”det nya systemet” med tullarna och därför borde något också hållas.²⁴⁵

Den tiotimmarsrörelse för nedsatta arbetstider, som statare och torpardrängar gick i bräschen för i olika delar av östra Mälardalen blev även en omdiskuterad fråga mellan landshövdingarna i Uppsala, Stockholms och Södermanlands län. Landshövdingen för Stockholms län, Robert Themptander, gjorde gällande att arbetsnedläggelserna var en särskild fara för jordbrukarna och att liknande händelser lyckligtvis varit sällsynta innan år 1890 i huvudstadens omnejd. Themptander medgav att strejkerna resulterat i en viss arbetstidsförkortning på ett flertal herrgårdsegendomar i länet, men underströk samtidigt att arbetskonflikterna inte åstadkommit någon förhöjning av lönerna för vare sig statare eller torpardrängar.²⁴⁶ Södermanlands läns landshövding, Otto Hack Roland Printzsköld, meddelade om en mer kompromissartad utveckling i sitt län och betonade att strejkerna inte lett till någon allvarlig social oro på den sörmländska landsbygden. Visserligen hade ett antal socialistiska föredrag hållits i länet, men Printzsköld försäkrade att dessa inte vunnit något

---

²⁴² Hellström, Hans, 1992, *Struktur, aktör eller kultur? Arbetstidspolitik i det industrialiserade Sverige*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International, s. 198ff.

²⁴³ Kämpe, Alfred, 1929, *Lantarbetarfrågan och lantarbetarrörelsen: historik och kritik*. Stockholm: Svenska Lantarbetareförbundet, s. 21-22.

²⁴⁴ *Stockholms läns tidning* den 15 augusti år 1890.

²⁴⁵ Ibid.

²⁴⁶ Bidrag till Sveriges officiella statistik. Kungl. Maj:ts befallningshafvandes femårsberättelser. Ny följd. 7. Åren 1886-1890. Stockholms län.

gehör hos lantbefolkningen i Södermanland. Liksom Themptander, konstaterade han dock, att arbetskonflikterna inte fått arbetsgivarna att gå med på alltför stora eftergifter.²⁴⁷

Dessa landshövdingar avstod från att ge några förklaringar till varför jordbruksarbetarstrejker ägt rum i deras län. Greven Adolf Ludvig Hamilton, som var landshövding i Uppsala län under perioden 1862-1893, proklamerade för en helt annan bild av strejkerna i sitt befattningsområde:

I länets södra del och äfven, fast i mindre grad, inom dess mellersta har bland jordbruksarbetarne försports någon oro, hvilken under sommaren år 1890 tog sig uttryck i en och annan strejk bland torparedrängar och statkarlar. Anledning finnes att antaga, att denna rörelse haft sin impuls dels uti genom tidningarne spridda notiser om mer eller mindre lyckade jordbruksstrejker i andra delar af landet, dels ock i direkt agitation af en del personer från hufvudstaden. Sin egentliga orsak måste dock rörelsen anses hafva haft uti vissa bestående missförhållanden såsom lång arbetstid utan tillräcklig middagsrast samt fordran, att äfven aflägsset boende arbetare skulle infinna sig vid arbetet å samma tid som de öfriga.²⁴⁸

Lägg märke till att landshövding Hamilton, till skillnad från sina kollegor i Stockholms och Södermanlands län, redogör för tidningspressens och agitationens betydelse, samt de missförhållanden, vilka statare och torparedrängar levde under, som avgörande faktorer till strejkernas utbrott i Uppsala län. Istället för att endast beskriva strejkernas faktiska resultat och att konflikterna inte fått nämnvärda effekter på jordägarnas spannmålsproduktion, så belyser Hamilton statarnas och torparedrängarnas hårda arbetsvillkor som grunden till oroligheterna på herrgårdarna i landskapet. I vissa stycken av Hamiltons femårsberättelse om Uppsala län får man en förkänsla av att han inte alls var förvånad över att strejkerna uppkommit. Utifrån Hamiltons berättelse kan vi också urskilja en antydning till att jordbruksarbetarna praktiskt taget blivit väckta av de tidningar som varit i omlopp och den ökade agitationen från huvudstaden, men att det i grund och botten är i missförhållandena, som orsakerna till konflikterna ska sökas. Sätillvida rådde det inte konsensus mellan landshövdingarna i fråga om jordbruksarbetarstrejkernas orsaker eller tjänstehjonens materiella levnadsstandard i de östra Mälarlänerna.

Vi kan konstatera att frågan om vad som var upphov till jordbruksarbetarstrejkerna i Stockholms län år 1890 blev relativt omdebatterad och att meningsbytena emellanåt kunde bli intensiva mellan olika politiska grupperingar. Anklagelser haglade på protektionisterna i regeringen och de sedan ett par år tillbaka införda spannmålstullarna, vilka skulle

---

²⁴⁷ Bidrag till Sveriges officiella statistik. Kungl. Maj:ts befallningshafvandes femårsberättelser. Ny följd. 7. Åren 1886-1890. Södermanlands län.

²⁴⁸ Bidrag till Sveriges officiella statistik. Kungl. Maj:ts befallningshafvandes femårsberättelser. Ny följd. 7. Åren 1886-1890. Uppsala län.

underminera arbetarnas ekonomiska ställning. Fastän statare och torpardrängar inte var beroende av livsmedelsprisernas variationer i likhet med arbetarna i städerna, då de antingen fick lön in natura eller mat i husbondens hushåll, så fick de inte uppleva några förbättringar i arbetsvillkoren, trots att jordbruksvarorna som arbetsgivarna producerade blivit tullskyddade av regeringen. Den protektionistiska politiken och dess löften om bättre levnadsförhållanden för arbetarna som aldrig kom till stånd resulterade i ett missnöje, vilket liberala debattörer inte var sena med att dra fördel av i sina tidningar.

Socialister fick utstå hård kritik från den konservativa huvudstadspressen, där de vanligtvis utmålades som orosstiftare på landsbygden, eller bara angelägna om revansch för misslyckade strejker inne i Stockholm. Beskyllningarna mot socialdemokrater för att agera som strejkagitatorer är ogrundade med tanke på vad som tidigare framkommit i denna undersökning. Representanterna från arbetarrörelsen som bedrev agitation på landsbygden avrådde i regel oorganiserade statare och torpardrängar från att gå ut i strejker. Strategin som socialdemokraterna antog var organisering först och kamp mot missförhållandena sedan, vilket de ofta påpekade i sina artiklar och politiska skrifter. Icke desto mindre är det rimligt att anta att den socialistiska agitationen på landsbygden nära Stockholm skapade motivation hos statare och torpardrängar att nedlägga arbetet för att få igenom minskade arbetstider.

Av den anledningen är Kämpes påstående om att statarna och torpardrängarna tog arbetarna inne i huvudstaden som föredöme i kampen mot arbetsgivarna värt att begrunda närmare, då det efter första-maj demonstrationen år 1890 pågick en sex veckor lång bageriarbetarstrejk i Stockholm, där arbetarna bland annat krävde nedsatta arbetstider.²⁴⁹ Det skedde en radikaliserings av olika arbetargrupper i Sverige år 1890 och statarna är inget undantag från denna regel. Huruvida skördestrejkerna i Stockholms län fick en särprägel genom påverkan från huvudstaden i förhållande till övriga landsdelar är inte helt lätt att belägga empiriskt utifrån det samtida källmaterialet. Magnus Olofsson ger i en artikel exempel på olika upploppskulturer under 1800-talet när det gäller stad kontra landsbygd i Sverige. Stockholmskulturen, menar han, var tydligt kopplad till rikspolitiken och att deltagarna i upproren befann sig i nationens maktcentrum, där det fanns en radikal dagspress. Rikspolitiken var inte lika nära länkad med upploppskulturen i landsorten, vilken tog uttryck i att aktörerna bakom upproren ställde konkreta krav direkt till de lokala makthavarna.²⁵⁰

Givetvis är det inte oproblemiskt att överföra Olofssons koncept om olika upploppskulturer under 1800-talet på förfackliga strejker i jordbruket i slutet av århundradet,

---

²⁴⁹ Sund, Bill, 1987, *Nattens vita slavar: Makt, politik och teknologi inom den svenska bagerinäringen 1896-1955*, Stockholm: Universitet, s. 53.

²⁵⁰ Olofsson, Magnus, *Upploppskulturer: Stockholm och landsort i svenska 1800-talsupplopp*, *Arbetarhistoria*. 2014: 1-2 (149-150), s. 13-17.

som hämtade inspiration från och påverkades av arbetarrörelsens idéer. Inte heller är förindustriella hungerupplopp och kravaller alltid jämförbara med förfackliga strejkaktioner. Ändå är det liksom Kämpe frestande att hävda att statarna på herrgårdarna nära landets maktcentrum influerades av de politiska manifestationerna och sammandrabbningarna i huvudstaden, som fick spridning genom en alltmer omfattande nyhetsförmedling och socialistisk agitationsverksamhet, vilket även landshövdingen i Uppsala län lade märke till.

Det var en kombination av faktorer som fick 1890 års skördestrejker att uppstå i landet, där de rådande missförhållandena på herrgårdarna hade en avgörande roll, samtidigt som missnöjet med regeringens tullpolitik eskalerade och socialistiska idéer blev alltmer utbredda på landsbygden. Under alla förhållanden var det knappast någon slump att konflikterna inträffade just år 1890 med dess hätska debattklimat och den socialdemokratiska arbetarrörelsens frammarsch som gjorde att statarna, till skillnad från tidigare, fick utlopp för sin frustration med arbetsvillkoren. Det fanns nämligen möjligheter att förändra arbetsvillkoren genom att agera kollektivt på herrgårdarna.

2. Målsättningar och agerande bakom strejkerna

Den 30 juni år 1890 meddelade *Social-Demokraten* att jordbruksarbetare på flera herrgårdsegendomar framfört krav om nedsatta arbetstider efter ett arbetarmöte vid Björnvikshult nära Norrköping i Östergötland. På Björnsnäs herrgård hade jordbruksarbetarna blivit nekade förkortade arbetstider av patron Lybeck, vilket berodde på att han huvudsakligen skötte sitt jordbruk med hästar, som behövde skötsel utöver de begärda arbetstimmarna. Jordbruksarbetarna hade emellertid blivit tilldelade 13 kronor för overtidsarbete, som de förklarade sig vara nöjda med. Från flera andra herrgårdsegendomar i Östergötland hade jordbruksarbetarna ännu inte fått något definitivt svar beträffande sina anspråk om förkortade arbetstider, men ombuden till arbetarna skulle blivit väl bemötta av arbetsgivarna. Vid andra herrgårdar i samma region var arbetsgivarna inte lika tillmötesgående och ombuden till jordbruksarbetarna blev hotade med att få flytta när de lade fram sina förfrågningar.²⁵¹

Exemplen från Östergötland år 1890 är inte i alla avseenden representativa, såtillvida att jordbruksarbetarna aldrig nedlade arbetet för att få igenom sina krav, utan anhöll om lättnader i arbetsvillkoren med fredliga metoder. Dessutom hade jordbruksarbetarna efter ett

---

²⁵¹ *Social-Demokraten* den 30 juni år 1890. Tidningen informerar inte vilka typer av jordbruksarbetare som deltog på arbetarmötet i Östergötland. Hädanefter i undersökningen kommer därför yrkesbeteckningen jordbruksarbetare användas om tidningarna inte ger specifika exempel på att det var statare eller andra jordbruksarbetargrupper som närvarade vid strejker och möten.

arbetarmöte utsett ombud som skulle föra deras talan inför arbetsgivarna vid flera herrgårdar, vilket tyder på en organiserad form av uppslutning bakom de framförda kraven.²⁵²

På herrgårdarna Alby och Elfsta i Botkyrka socken nära Stockholm valde statarna att agera helt annorlunda genom att gå ut i strejk med krav om tio timmars arbetsdag. Strejkerna som pågick under två dagar i början av juli månad på norra Södertörn skulle bli mycket omtalade i huvudstadens dagspress. De tidningar som förutom *Social-Demokraten* gav dessa strejker stor uppmärksamhet i sina upplagor var *Aftonbladet*, *Dagens Nyheter* och *Stockholms Dagblad*.²⁵³

Anledningen till denna mediala uppståndelse var att åtta av de inblandade statarna i och med strejkerna blivit åtalade för brott mot gällande legostadga, vilket vi ska återkomma till längre fram i undersökningen. När statarna mottagit stämningen från arbetsgivarna hade de återgått till arbetet, utan att uppnå tio timmars arbetsdag, men sedan enligt tidningen påstått att de under hotelser blivit tvingade att strejka av herrgårdarnas torpardrängar, som inte lydde under legostadgan.²⁵⁴ Detta bör ses som ett sätt att försöka undgå stämningarna, vilka arbetsgivarna uttagit på statarna, eftersom torpardrängarna i likhet med dessa lydde under legostadgan.²⁵⁵ En betydande skillnad var att torpardrängarnas husbonde var torparen själv, som i sin tur var underställd herrgårdens ägare, medan statarna direkt lydde under patronen på herrgården. Det är rimligt att anta att statarna kände en rädsla för de straffåtgärder som arbetsgivarna vidtagit, eftersom statarna, till skillnad från ogifta torpardrängar, ofta hade hustru och barn att ta hänsyn till, vilka liksom männen kunde bli avhysta från herrgårdarna.

I jämförelse med *Aftonbladet*, som endast spekulerade i de tänkbara vådorna av arbetskonflikterna, hävdade *Dagens Nyheter* att strejkerna i Botkyrka sedan länge lär varit förberedda av statarna lagom till skördetiden. Tidningen meddelade även att statarna på Alby och Elfsta i Botkyrka uttalat hotelser om strejker redan innan de tagit sin början, vilket fick länsmannen i distriktet att resa till dessa herrgårdar för att varna statarna om konsekvenserna av strejkerna, men detta hade uppenbarligen varken fått nämnvärda eller önskvärda effekter.²⁵⁶ I och med att *Aftonbladet* praktiskt taget avfärdade skördestrejkerne i Botkyrka som dumdristiga upptåg från statarnas sida ansåg *Social-Demokraten* sig tvungen att ge svar på tal:

Har tidningen verkligen så litet omdöme att den icke kan se att skördetiden är den bästa tiden för arbetarne att *öfva påtryckning*? Det ha dock de obildade

---

²⁵² Ibid.

²⁵³ *Aftonbladet* 4-5 juli år 1890, *Dagens Nyheter* den 5 juli år 1890, *Stockholms Dagblad* den 5 juli år 1890 och *Social-Demokraten* den 5 juli år 1890.

²⁵⁴ *Stockholms Dagblad* den 5 juli år 1890.

²⁵⁵ *Dagens Nyheter* den 5 juli år 1890.

²⁵⁶ Ibid.

statdrängarna på landsbygden insett, att skola de kunna ställa villkor för årsarbetet, så måste trycket öfvas vid skördetiden.²⁵⁷

Två dagar tidigare hade *Social-Demokraten* på grund av ryktet om allmän strejk nära Stockholm tillkännagivit att: ”vi härmed uppmana alla våra läsare i Botkyrka att frånråda sådana strejker”.²⁵⁸ Här blir vi återigen bekanta med socialdemokraternas inställning till de förfackliga jordbruksarbetarstrejkerna, som försvarade och underströk rättmätigheten i strejkerna mot den borgerliga dagspressen, men ändå avrådde statarna från liknande aktioner. I sin kritik mot *Aftonbladet* antydde socialdemokraterna ändå något viktigt i att strejkerna inte saknade en målinriktad strategi, det vill säga att utöva påtryckning under skördetiden, vilket statarna genom sina livserfarenheter med jordbruksarbetet mycket väl hade kunskap om.

Sedan nyheten om skördestrejkerna i Botkyrka nått övriga landets dagstidningar, däribland *Arbetet* i Skåne och *Nerikes Allehanda*, stod det klart att dessa arbetskonflikter utgjorde något av en startpunkt för en mer omfattande strejkrörelse bland jordbruksarbetare i Stockholms län.²⁵⁹ Att strejkerna i Botkyrka inte skulle bli ett undantag framgår av flera dagstidningar, som underrättade att strejkrörelsen nu även brutit ut norr om huvudstaden. På friherre von Höpkens fideikommisssegndomar Bogesund och Frösвик i Östra Ryds socken hade såväl statare som torpardrängar nedlagt arbetet under pågående höskörd med fordringar om tio timmars arbetsdag, vilket var ett krav för att de skulle återuppta arbetet. I samma socken på herrgården Rydboholm, som ägdes av greve Brahe, hade statarna och torpardrängarna krävt nedsatta arbetstider i början av juli, vilket annars skulle leda till att de gick ut i strejk.²⁶⁰

Rörelsen bland statarna och torpardrängarna i Östra Ryd fick tidningen *Svenska Dagbladet* att göra ett mer ingående reportage om förhållandena vid herrgårdarna i socknen. Bland annat rapporterade tidningen att kapten Bredberg som arrenderade Bogesund och Frösвик av friherre von Höpken, offentligt hade meddelat samtliga dagsverksskyldiga arbetare på herrgårdarna i början av juli månad att han ämnade förkorta arbetstiden så att arbetarna slutade klockan 7 e. m., med undantag av skördetiden då arbetet skulle fortgå till klockan 8 e.m. Denna arbetsordning hade Bredberg även infört på herrgården Berga, som han arrenderade i Västerhaninge socken. Den vanliga arbetstiden hade tidigare varit från klockan 5 på morgonen till klockan 8 på kvällen med raster för frukost, middag och aftonvard.²⁶¹

När rykten börjat vinna mark att strejker förbereddes i början av juli under den annalkande höskörden och att torpardrängarna på Rydboholm framfört krav om tio timmars arbetsdag till

---

²⁵⁷ *Social-Demokraten* den 7 juli år 1890. (Tidningens kursivering).

²⁵⁸ *Ibid*, den 5 juli år 1890.

²⁵⁹ *Arbetet* den 7 juli år 1890 och *Nerikes Allehanda* den 7 juli år 1890.

²⁶⁰ *Aftonbladet* den 5 juli år 1890 och *Dagens Nyheter* den 5 juli år 1890.

²⁶¹ *Svenska Dagbladet* den 7 juli år 1890. Se även *Stockholms Nyheter* den 8 juli år 1890.

inspektorn hade samma begäran förekommit på Bogesund. Vid Rydboholm återgick statarna och torpardrängarna till arbetet när de blivit informerade om att inspektorn skulle framföra deras krav till greve Brahe, men vid Bogesund vägrade torpardrängarna återvända till arbetet, medan statarna på nytt upptog bärgningen av höskörden.²⁶² På Bogesund och Frösvik hade arbetarna inte återgått till sina arbetsuppgifter förrän en minskning i arbetstiden beviljats av arbetsgivaren, trots att länsmannen varit närvarande och uppläst legostadgan.²⁶³

Arbetsgivarna i Östra Ryds socken hade i stort sett givit efter för torpardrängarnas krav, som blev tio och en halv timmas arbetsdag, under det att statarna fick hålla till godo med att arbeta tolv timmar per dag. Utifrån artikeln i *Svenska Dagbladet* förefaller det som att statarna var försiktigare i sitt tillvägagångssätt än torpardrängarna, vilka varit de pådrivande bakom strejkerna. Ifall vi relaterar till länsmannens rapport om strejkerna i Danderyds skeppslag tycks tidningen något underskatta statarnas inblandning i konflikterna. Länsmannen meddelade att statarna på Bogesund sagt sig bli uppmanade av jordbruksarbetarna vid den närliggande gården Frösvik att nedlägga arbetet, vilket de genast hade hörsammat, med förhoppningen om att deras arbetstid skulle begränsas till samma tid som torpardrängarnas på herrgården. Kapten Bredberg besvarade statarnas krav med att det var orimligt att de som var bosatta vid herrgården skulle ha samma arbetstid som torpardrängarna, vilka delvis hade en halv mils väg till arbetet från torpen.²⁶⁴ Vi kan konstatera att statarna och torpardrängarna som strejkade i Östra Ryd kom lindrigt undan i förhållande till deras gelikar i Botkyrka samma månad år 1890. Statarna i Östra Ryd fick åtminstone en timmas arbetstidsförkortning från tretton till tolv timmars arbetsdag och undgick av allt att döma några repressalier från arbetsgivarnas sida.

I de södra socknarna på Södertörn hade statare och torpardrängar även uttalat krav om nedsatta arbetstider. Den 5 juli hade statdrängar och torpare på herrgården Djursnäs i Ösmo socken slutit sig samman för att samråda om hur de skulle åstadkomma förkortad arbetstid. Även statarnas hustrur och övriga anhöriga på herrgården hade deltagit i samtalen om vilka åtgärder som skulle tillgripas för att få igenom reducerade arbetstider.²⁶⁵ Efter ett lugnt möte enades de församlade deltagarna att framföra dessa krav:

Förkortad arbetstid i den utsträckning, att arbetet hädanefter må under den ljusa årstiden börja kl. 7,30 f.m. och sluta 7,30 e.m. Under pågående hö- och sädesbergning äro arbetarne, villige att utsträcka tiden något längre, då så finnes

---

²⁶² Ibid.

²⁶³ *Social-Demokraten* den 7 juli år 1890.

²⁶⁴ Länsmannen i Danderyds skeppslags distrikt. Inkomna skrivelser, koncept till protokoll och andra handlingar. (Brevkoncept). Volym: 1. Åren 1839-1896. (SSA).

²⁶⁵ *Stockholms läns tidning* den 11 juli år 1890.

nödigt. Stalldrängar och ladugårdsskötare skulle tidigare på morgonen börja sitt arbete med husdjurens skötsel, men fordrade i ersättning härför 30 kronors lönetillägg. Fyra personer utsågos att till gårdens inspektor, hr F. Nilsson, framställa arbetarnes fordringar. Denne mottog ombuden vänligt och lofvade att till gårdens innehafvare, friherre W. Löwen, (som sjelf är boende på Häringe) framföra deras önsknigar, hvilka han icke ansåg orimliga. Svaret önskade arbetarne få del af efter en veckas förlopp.²⁶⁶

Statarna och torparna på Djursnäs herrgård gick aldrig ut i strejk, utan gjorde anspråk på tolv timmars arbetsdag med bibehållna middags- och viloraster under dagsverket. I motsats till jordbruksarbetarna på herrgårdarna i Botkyrka och Östra Ryd, var statarna på Djursnäs beredda att arbeta något längre under hö- och sädesbärgningen. Statarna på Djursnäs var därmed försiktigare i sitt sätt att handla än statarna på flera andra herrgårdar i Stockholms län, där skördestrejker uppstod. Även stalldrängar och ladugårdsskötare, som alltid hade längre arbetsdagar än kördrängar, deltog i mötena på herrgården. Deras krav gällde ett 30 kronors lönetillägg, eftersom de steg upp tidigare under morgonen för att arbeta med kreaturens skötsel. Ifall ombudens anspråk i fråga om nedsatta arbetstider och lönetillägg även innefattade lättnader för statarhustrurnas arbetsvillkor framgår inte av notisen i *Stockholms läns tidning*.²⁶⁷ Efter vad det verkar hade statarhustrurna i alla fall varit närvarande vid den tidpunkt då statdrängarna samlades för att besluta hur de skulle lägga fram sina krav inför inspektorn, som sedan skulle vidarebefordra deras önskemål till ägaren och friherren Löwen.

På kammarherre von Horns herrgårdar Fituna och Fållnäs i Sorunda socken i Stockholms län hade såväl statare som annat arbetsfolk uttryckt sitt missnöje över för långa arbetsdagar. Statarna på Fituna hade tidigare försökt få igenom nedsatta arbetstider, men i Fållnäs fall var det en ny företeelse att arbetsfolket yrkade på lättnader i arbetsvillkoren. Ett möte mellan Fituna och Fållnäs jordbruksarbetare var planerat, men blev aldrig av. Fållnäs arbetare samlades därför för sig själva och beslutade att begära kortare arbetstider, där en av jordbruksarbetarna blev utvald att föra de övrigas talan. Resultatet av denna åtgärd hade inte *Stockholms läns tidnings* meddelare funnit några uppgifter om, vilket uppenbarligen också var fallet när det gällde statarnas och torparnas krav på Djursnäs herrgård i Ösmo socken.²⁶⁸ Huruvida dessa anspråk blev till statarnas eller torpardrängarnas favör förblir därmed okänt. Trots det hade statare och andra jordbruksarbetare på dessa herrgårdar markerat sitt missnöje med arbetsvillkoren under den hektiska skördetiden. Det finns i exemplen från Sorunda vissa

---

²⁶⁶ Ibid.

²⁶⁷ Ibid.

²⁶⁸ Ibid.

likheter med det som vi inledningsvis observerade från Östergötland, där jordbruksarbetare efter ett arbetarmöte hade utsett ombud som skulle föra fram arbetarnas förfrågningar.

Att statarna och torparna i Sorunda var försiktiga i sitt agerande mot arbetsgivarna framstår som uppenbart när vi riktar uppmärksamheten på herrgården Nynäs i grannsocknen Ösmo på Södertörn, där en strejk uppstod i början av juli. På denna herrgård krävde jordbruksarbetarna tio timmars arbetsdag i likhet med vad som skett på ett par andra herrgårdar i Stockholms län, vilket beviljades efter två timmars strejk av arrendatorn och kammarjunkaren Adlercreutz.²⁶⁹ Denna arbetstidsförkortning skulle dock inte vara längre än två dagar, sedan herrgårdens ägare f.d. löjtnanten Adlercreutz tillsammans med den som arrenderade egendomen, tvingade jordbruksarbetarna att återgå till de gamla villkoren, vilket i annat fall skulle leda till att arbetarna blev ställda inför rätta. När arbetarna fick beskedet om stämningen från herrgårdsägaren Adlercreutz i närvaro av länsmannen återgick de omedelbart till arbetet.²⁷⁰ Emellertid hade arbetsgivaren på Nynäs medgivit jordbruksarbetarna högre stat och vissa andra förmåner, men under den brådsakande skördetiden krävde han något längre arbetstid av sina dagsverksskyldiga tjänstehjon än vad ”normalarbetsdagen” föreskrev.²⁷¹

Samma dag som jordbruksarbetarna strejkade på Nynäs herrgård i Ösmo socken nedlade statarna och torpardrängarna arbetet vid Ekebyhov herrgård i Ekerö socken. På denna herrgårdsegendom anhöll tjugofem jordbruksarbetare om minskad arbetstid i likhet med vad som skett vid andra herrgårdar i Stockholms närhet, vilket inte medgavs av arrendatorn Carlsson. När det visade sig att arbetsgivaren inte gick med på några som helst eftergifter upptog samtliga statare och torpardrängar sina arbetsuppgifter klockan åtta på morgonen dagen efter strejken. Dessa jordbruksarbetare vann således inget med sin kortvariga strejk.²⁷²

Vid Hamra herrgård i Botkyrka socken hade statare och torpardrängar genom gårdsrättaren anhållit om förkortad arbetstid till godsägaren Richter i början av juli, som gick med på arbetarnas fordringar när han försäkrat sig om att ingen ämnade strejka. Hädanefter skulle arbetet börja klockan sex på förmiddagen och sluta klockan 7 på eftermiddagen, med en halv timmes frukostrast och en timmes middagsrast, istället för som tidigare då arbetet pågick mellan klockan fem till åtta.²⁷³ På denna herrgård var en strejk uppenbarligen inte nödvändig, eftersom arbetsgivaren, som säkerligen fått kännedom om hur statare och torpardrängar valt att agera på andra herrgårdar i regionen, beviljade arbetarnas begäran utan förbehåll.

---

²⁶⁹ *Stockholms-Tidningen* den 10 juli år 1890. Se även *Stockholms läns tidning* den 11 juli år 1890.

²⁷⁰ *Stockholms läns tidning* den 29 juli år 1890.

²⁷¹ *Södertelgetidningen Gripen* den 22 juli år 1890.

²⁷² *Social-Demokraten* den 9 juli år 1890 och *Stockholms Dagblad* den 9 juli år 1890.

²⁷³ *Stockholms Dagblad* den 14 juli år 1890 och *Stockholms-Tidningen* den 15 juli år 1890.

En händelse i Stockholmstrakten, som inte liknade någon annan av 1890 års rörelse bland jordbruksarbetarna, inträffade norr om staden och fick *Aftonbladet* att utge denna notis:

Enligt på telegrafisk väg till länsstyrelsen i Stockholms län inkommen underrättelse från egaren till Jakobsberg i Jerfälla socken hade i går egendomen Hägerstalunds i Spånga socken samtliga arbetare infunnit sig vid Jakobsberg för att tvinga dess folk att nedlägga arbetet, hvarvid de okvädat och förgripit sig på förvaltaren därstädes samt hotat återkomma på aftonen.²⁷⁴

Det framgår av *Stockholms Dagblad* att jordbruksarbetarna vid Hägerstalunds herrgård i Spånga socken lämnade sitt arbete under brådaste höbärgning den 16 juli för att därefter uppsöka Säby och Jakobsbergs herrgårdar i Järfälla socken. När de kommit fram till dessa egendomar hade de försökt få arbetarna att följa deras exempel, men när detta misslyckades inställde de sin marsch, som det för övrigt var meningen skulle fortgå vidare i regionen. Dagen efter återupptog jordbruksarbetarna på Hägerstalund sitt arbete. Liksom *Aftonbladet* bekräftade *Stockholms Dagblad* att jordbruksarbetarna angripit förvaltaren på Jakobsberg.²⁷⁵

Denna händelse är mig veterligen den enda i sitt slag år 1890 vad beträffar våldsamheter från jordbruksarbetarnas sida mot en arbetsgivare. Det fanns tydligen en målmedvetenhet bakom dessa tilltag under skörden, vilka gick ut på att uppmuntra jordbruksarbetare på andra herrgårdar i närheten att göra gemensam sak av arbetsinställelsen. Vad som utgjorde själva målsättningen för arbetarna, förutom att just strejka, framgår inte av notiserna i dagspressen.

Strejkyttringarna i Stockholmstrakten hade även nått fram till Brogård i Bro socken, som ägdes av greve E:son Sparre, där herrgårdens underlydande gjorde anspråk på kortare arbetstid. Greve Sparre skulle besvara detta anspråk med att ge förkortad arbetstid till torparna, men statarnas arbetsvillkor skulle förbli de samma på obestämd tid framåt. Orsaken till att statarna inte fick igenom sina fordringar framgick inte av tidningarnas notiser.²⁷⁶

I *Svenska Dagbladet* informerades en längre artikel om att statarna och torpardrängarna på den stora herrgården Smedby i Österåkers socken en morgon i slutet av juli låtit det halvtorra höet ligga kvar orört för att istället gå upp till gårdsplanen och begära nedsättning i arbetstiden. Deras skäl till denna åtgärd var att statare och torpardrängar, enligt tidningarna, fått minskade arbetstider på andra herrgårdar. För att tvinga friherre Åkerhielm till eftergifter

---

²⁷⁴ *Aftonbladet* den 17 juli år 1890. Se även *Nerikes Allehanda* den 18 juli år 1890. Jag har inte funnit denna underrättelse i Stockholms länsstyrelsens arkiv eller någon annan information från länsmannen i distriktet år 1890.

²⁷⁵ *Stockholms Dagblad* den 18 juli år 1890.

²⁷⁶ *Ibid.* Se även *Nerikes Allehanda* den 19 juli år 1890.

och se till att han inte med hjälp av strejkbrytare bärgade höet, vilket hotades av ett väntat regn, hade arbetarna på tegelbruket som tillhörde Smedby aktiebolag också nedlagt arbetet.²⁷⁷

Friherre Åkerhielm som inte hade funnit någon anledning till att ge vika för kraven vägrade att förhandla med sina underlydande jordbruksarbetare om förändrade arbetsvillkor. Statarna som lydde under Åkerhielm på herrgården blev hotade med uppsägning såvida de inte genast återgick till sina arbetsuppgifter. Samtidigt blev samtliga tegelbruksarbetare avskedade från tegelbruket och fick upplysningar om att de därmed kunde komma upp till gårdskontoret för att hämta sina resterande löner. Efter det att arbetsgivaren underrättat statarna och torpardrängarna om att de skulle bli skilda från sina platser på herrgården ifall de inte i vanlig ordning fortsatte med arbetet hade nästan alla återgått till sina arbetsuppgifter.

Två statare skulle tillhöra undantagen på Smedby, vilka dock senare framemot kvällen anhållit om att få stanna kvar på herrgården istället för att med sina familjer bli vräkta ur tjänsten, som slutligen kom att beviljas av arbetsgivaren.²⁷⁸ På denna herrgård i Österåkers socken hade tegelbruksarbetarna fått betala mycket dyrt för strejken, genom att bli avskedade när de i egenskap av möjlig arbetskraftsreserv under höskörden valde att följa statarnas och torpardrängarnas exempel. De olika jordbruksarbetargrupperna på Smedby återgick till sina respektive arbeten när hotelser utfärdats från arbetsgivarens sida om avsked.

Grevinnan Sparre, som ägde Ågesta herrgård i Huddinge socken, hade till skillnad från friherre Åkerhielm på Smedby herrgård i Österåkers socken, beviljat egendomens jordbruksarbetare nedsatta arbetstider när de anhållit om detta. Fortsättningsvis skulle jordbruksarbetarna på Ågesta arbeta från klockan 7 f.m. till 8 e.m. med en och en halv timmes middagsrast.²⁷⁹ En liknande åtgärd genomförde ägaren friherre Klinckowström av Stavsunds herrgård i Ekerö socken när egendomens underlydande framförde sina anspråk.²⁸⁰ Den nya arbetsordningen på herrgården skulle träda i kraft den första september och innebära följande lättnader i arbetsvillkoren för jordbruksarbetarna:

Alla ordinarie *djurskötare med biträden*, arbeta så länge det anses för kreaturens vård vara nödigt och bäst lämpa sig; vanliga vid jordbruket sysselsatte stattagare och torpare eller deras i dagsverke vid gården varande tjänare, arbeta: från den 1 oktober till den 1 april: från kl. 7 f.m. till mörkrets inbrott med 1 timmes måltidshvila; under månaderna *april och september*: från kl. 7 f.m. till 7 e.m. med 1 ½ timmes middagshvila för såväl man som hjon; från den 1 maj till den 1 september: från kl. 7 f.m. till 8 e.m. med 1 ½ timmes middagshvila och ½ timmes

---

²⁷⁷ Svenska Dagbladet den 1 augusti år 1890. Se även Vårt land den 1 augusti år 1890 och Nya Dagligt Allehanda den 2 augusti år 1890.

²⁷⁸ Ibid.

²⁷⁹ Södertelgetidningen Gripen den 5 augusti år 1890. Se även Stockholms-Tidningen den 7 augusti år 1890.

²⁸⁰ Aftonbladet den 7 augusti år 1890.

aftonvardshvila för så väl man som hjon. För *öfverarbete under skördetiden* betalas: för man 25 öre pr timme, för hjon 15 öre pr timme, hvaremot för annat öfverarbete, såsom kvarn- och båtskjutsar m.m., ej lemnas någon ersättning.²⁸¹

Friherre Klinckowström hade sannolikt på egen hand utarbetad denna arbetsordning, eftersom det inte finns några liknande motsvarigheter på så ingående förändringar i arbetsvillkoren för statare och torpardrängar från andra herrgårdar i Stockholms län år 1890. Dessvärre finns det ingen information i tidningarna om vilka eventuella krav statarna och torpardrängarna ställde på denna herrgård innan förändringarna blev offentligt kända. I samma socken på Ekebyhovs herrgård hade, som bekant, arrendatorn Carlsson ställt sig kallsinnig till statarnas och torpardrängarnas anspråk på förminskade arbetstider, men på Stavsund antog förhållandena en annan karaktär. Likväl skulle den reviderade arbetsordningen inte innebära några lättnader för kreaturskötare och deras biträden därför att kreaturen nästan var i behov av oavbruten skötsel året om. Däremot uppnådde statare och andra dagsverksskyldiga arbetargrupper på herrgården, om än inte tio timmars arbetsdag, ändå elva timmars arbetsdag från maj till september, som var den hektiska perioden inom jordbruket då bärningen av skördarna inföll.

Jordbruksarbetarstrejker förekom likaså i Sankt Olofs socken nära Sigtuna i Stockholms län på herrgården Lövestholm och kungsgården Venngarn, där arbetarnas krav om nedsatta arbetstider beviljades efter ett tag med elva respektive elva och en halv timmars arbetsdag.²⁸² Från Broby herrgård i Söderby-Karls socken nära Norrtälje hade godsägaren Åkerberg medgett sina jordbruksarbetare förlängda raster under frukost- och middagstimmarna.²⁸³

Att skördestrejkerna och andra typer av åtgärder från jordbruksarbetare mot arbetsgivarna i Stockholms län år 1890 inte var unika företeelser i landet låter ett flertal dagstidningar oss få vetskap om. Bland annat hade arbetsgivarna på herrgården Tureholm och kungsgården Tullgarn i nordöstra delen av Södermanlands län beviljat jordbruksarbetarna nedsatta arbetstider. I samma län på de stora herrgårdarna Sjöholm i Östra Vingåkers socken och Fogelsta i Julita socken hade strejker förekommit bland jordbruksarbetarna.²⁸⁴ På Fiby gård i Vänge socken nära Uppsala gick även jordbruksarbetarna ut i strejk sedan arrendatorn Johansson inte gått med på deras krav om nedsatta arbetstider inom två dagar.²⁸⁵

Rörelsen bland jordbruksarbetarna år 1890, vilken dagstidningarna ofta valde att rubricera skördestrejkerna, var inte heller endast begränsad till Mälarlänen, utan förekom i Kalmars,

---

²⁸¹ *Social-Demokraten* den 7 augusti år 1890. Se även *Stockholms-Tidningen* den 7 augusti år 1890. (Tidningarnas kursivering). Troligtvis avser hjon den kvinnliga och minderåriga arbetskraften.

²⁸² *Nya Dagligt Allehanda* den 8 augusti år 1890.

²⁸³ *Stockholms Nyheter* den 5 augusti år 1890.

²⁸⁴ *Södertelgetidningen Gripen* den 25 juli år 1890, *Aftonbladet* den 9 augusti år 1890 och *Stockholms-Tidningen* den 20 augusti år 1890.

²⁸⁵ *Vårt land* den 28 augusti år 1890.

Närkes, Västmanlands och Östergötlands län.²⁸⁶ I Europa figurerade också oroligheter bland jordbruksarbetarbefolkningen år 1890 och i norra Italien fick strejkerna brutala konsekvenser, vilket ledde till dödsjutningar av lantarbetare. I Ravennas omnejd hade strejkande jordbruksarbetare krävt löneförhöjning och åtta timmars arbetsdag, som dessutom innefattade åkerbruksarbeterskorna i området.²⁸⁷ Sandra Halperin har i sin forskning behandlat arbetaroroligheter i Italien under 1890-talet, där hon konstaterar att jordbruksarbetarstrejkerna år 1890 i regionerna Lombardy och Ravenna blev våldsamma.²⁸⁸

I mindre omfattning pågick strejker för nedsatta arbetstider även år 1891 i landet, där statare och torpardrängar på den sörmländska herrgården Hagby i Fors socken krävde förkortade arbetsdagar.²⁸⁹ Liknande strejksymptom uppträdde samma år på herrgårdarna Almnäs, Hjällö och Styrshult bland statare såväl som torpardrängar nära Hjo i Skaraborgs län. På Almnäs skulle strejkdeltagarna bestå av omkring 150 personer. Den enda kända strejken i början av 1890-talet bland mjölkerskor inträffade på det skånska godset Marsvinsholm i Malmöhus län. Kvinnorna på denna egendom krävde ökad dagslön till femtio öre om dagen år 1891 och när de väl nedlade arbetet fick de sina anspråk beviljade. Fortsättningsvis skulle lönen för en mjölkerska vara höjd från fyrtio till femtio öre om dagen.²⁹⁰

Anledningen till att den ofta socialistiskt inspirerade strejkrörelsen och andra yttringar av missnöje fick begränsad omfattning år 1891 var, enligt Nordström, att statare och torpare i stort sett vunnit sina mål på en del platser i landet. En annan bidragande orsak till att olika jordbruksarbetargrupper var mindre aktiva efter 1890 års skördestrejker var att arbetsgivarna börjat rusta sig till motangrepp och beslutat att försöka motverka landsbygdsagitationen.²⁹¹

Det vi kan konstatera efter denna genomgång av ett flertal strejker och andra vidtagna åtgärder från jordbruksarbetares sida i Stockholms län är att det aldrig var tal om någon enhetlig strejkrörelse, där alla antog samma strategi mot arbetsgivarna. Däremot var de bakomliggande kraven under strejkerna som regel uniforma, där tio timmars arbetsdag tillhörde det vanliga anspråket från statarna och torpardrängarna på herrgårdarna. Det kan därför vara nödvändigt att hålla isär de tillfällen då statarna faktiskt lade ner arbetet från alla de hot om strejker eller framlagda krav på nedsatta arbetstider som framträdde i länet. Sätten

---

²⁸⁶ Se exempelvis *Stockholms Dagblad* den 11 juli år 1890, *Nerikes Allehanda* den 12 juli, 1 augusti och 6 augusti år 1890, samt *Svenska Dagbladet* den 6 augusti år 1890.

²⁸⁷ Axel Raphaels klippsamling, volym 292-293/fasc. IV. (ARAB). Se även *Göteborgs Weckoblad* den 29 maj år 1890.

²⁸⁸ Halperin, Sandra, 2004, *War and social change in modern Europe: the great transformation revisited*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 129-130.

²⁸⁹ *Social-Demokraten* den 17 juni år 1891.

²⁹⁰ Axel Raphaels klippsamling, volym 292-293, fasc. II. (Strejker 1891 april 19 – sept. 5). (ARAB).

²⁹¹ Nordström, G Hilding, 1937, *Sveriges socialdemokratiska arbetareparti under genombrottsåren 1889-1894: bidrag till det svenska partiväsandets historia*, Stockholm, s. 623ff.

att handla kunde ta olika uttryck från herrgård till herrgård, vilket vi har sett flera exempel på i denna undersökning. I en och samma socken kunde en strejk sluta med repressiva följder för statarna, samtidigt som jordbruksarbetare på en närliggande herrgård fick igenom vissa av sina krav genom att försäkra arbetsgivaren om att de inte skulle lägga ned arbetet. Rörelsen för nedsatta arbetstider inom jordbruket visade prov på olika strategier och slutade med varierade resultat. Naturligtvis går det även att tala om en relativt omfattande spridningseffekt, eftersom statarna och torpardrängarna på flera herrgårdar berättigade sitt agerande med att hänvisa till att arbetsgivare i andra regioner av landet beviljat sina jordbruksarbetare förkortade arbetsdagar under skördetiden.

Det vi emellertid kan dementera är att det utan vidare skulle vara fråga om spontana missnöjesyttringar. Jordbruksarbetarna agerade inte av känslstyrda och impulsiva skäl på ekonomisk nöd eller socialistisk agitation. Istället är det enligt mig angeläget att framhålla att statarnas och torpardrängarnas agerande ofta var rationellt grundat i den meningen att merparten av strejkerna inföll under höbärgningen, som i Stockholms län pågick mellan juli och augusti månader. Skördestrejkerna i Stockholmstrakten år 1890 var en form av förfacklig klasskamp, där statare och torpardrängar fick sätta sin tillit till egna erfarenheter från jordbruket, utan några fackliga eller socialistiska organisationer som stöd på herrgårdarna. Statarna uppfattade sina gemensamma intressen och agerade med syfte att uppnå gemensamma mål, vilket var tio timmars arbetsdag. Det var medvetna aktioner i arbetarklassens intresse som inföll under skördetiden nära Stockholm och andra godståta regioner i landet. Strejken som stridsmedel på arbetsmarknaden hade även, förutom att förbättra arbetarnas rent materiella standard, ett agitatorisk och socialt värde. Genom strejker kunde arbetarnas självmedvetande väckas och utvecklas i samband med andra former av klasskamp, som kunde vara av betydelse för framtida konfrontationer med arbetsgivare.²⁹²

Att strejkerna på jordbrukets arbetsmarknad ägde rum under skördetiden var uppenbarligen ett strategiskt drag från statarnas sida, eftersom godsägarnas höskördar kunde ta skada om de inte bärgades i rätt tid. Det var som socialdemokraterna uttryckte det rätt tid för jordbrukets arbetare att utöva påtryckning. I det avseendet fanns det en medveten strejkstrategi. Tillgången på tänkbara strejkbrytare för arbetsgivarna kunde dessutom bli komplicerad när skördesäsongen pågick och få var utan sysselsättning på landsbygden. Det kan också tänkas att många storjordägare inte alls var beredda på att deras underlydande statare och torpardrängar skulle nedlägga arbetet lagom till den brådskande skördetiden. Förmodligen

---

²⁹² Lindbom, Tage, 1938, *Den svenska fackföreningsrörelsens uppkomst och tidigare historia 1872-1900*, Tiden, Stockholm, s. 229.

kom det som en smärre chock för vissa arrendatorer och godsägare när statarna och torpardrängarna inte rättade sig efter vällingklockans sedvanliga ringningar under dagsverket.

Dessa strejker var något helt nytt och som tog oanade proportioner för arbetsgivarna, vilket de sedermera blev tvungna att ta ställning till. Utfallet av strejkerna berodde även på vilken typ av person som arbetsgivaren var, vilket har framgått i undersökningen om arbetskonflikterna i Stockholms län. Vissa godsägare tillmötesgick statarnas och torpardrängarnas krav på nedsatta arbetstider medan andra svarade med repression, vilket kunde ta olika uttryck genom att exempelvis tillkalla en länsman eller hota om rättsliga följder. Därför ska vi nu gå vidare i undersökningen och fästa uppmärksamheten på vilken respons statarna mötte från arbetsgivarna och vilka metoder dessa tog till för att hantera eller förhindra agitation, mötesverksamhet och strejker.

3. Arbetsgivarna, länsmännen och den förfackliga kampen

När ryktena om allmän strejk blev offentliggjorda efter skördestrejkerna på herrgårdarna Alby och Elfsta i Botkyrka socken i början av juli år 1890 kom detta uppenbarligen att oroa arbetsgivarna på norra Södertörn. Ryktet ledde nämligen till ett sammanträde den 4 juli, på inbjudan av godsägare af Schmidt som ägde Sundby herrgård i Huddinge socken, där ett flertal egendomsägare och arrendatorer, från huvudsakligen samma socken, deltog för att överlägga om hur de skulle förhindra eller hantera eventuella arbetsnedläggelser. Vid denna sammankomst, vilken ägde rum samma vecka som strejkerna i Botkyrka socken, beslutade arbetsgivarna, i närvaro av ortens länsman, att de inte skulle bevilja statarnas krav på förkortade arbetstider, men det kunde bli aktuellt inom kommande år att vidta åtgärder för att införa lämpligare arbetstider i de befintliga legokontrakten.²⁹³ Samtliga godsägare i Svartlösa härads södra distrikt skulle även inbjudas till ett sammanträde, där deltagarna skulle diskutera om vilka åtgärder som var nödvändiga att tillgripa med anledning av skördestrejkerna i distriktet. För att sammankalla detta möte utvaldes den välkända godsägaren och protektionisten Carlsson på Fittja herrgård i Botkyrka socken, samt distriktets kronolänsman Köhler i Svartlösa härad. Vid detta planerade möte skulle förslag till nya arbetskontrakt framföras och diskuteras av godsägarna inom distriktet på Södertörn.²⁹⁴

Den 8 juli på kronolänsmanskontoret i Tumba anordnades ett möte mellan jordbrukare i Svartlösa härads södra distrikt under godsägare Carlssons ordförandeskap. Mötet var talrikt besökt av egendomsägare och arrendatorer från Botkyrka, Grödinge och Salem socknar. Vid detta sammanträde beslutade deltagarna att på grund av den inträffade strejkrörelsen bland

---

²⁹³ *Aftonbladet* den 5 juli år 1890, *Dagens Nyheter* den 5 juli år 1890 och *Social-Demokraten* den 7 juli år 1890.

²⁹⁴ *Nerikes Allehanda* den 7 juli år 1890 och *Stockholms Dagblad* den 7 juli år 1890.

jordbruksarbetarna, kunde de under nuvarande tjänsteår inte acceptera några eftergifter i fråga om arbetstiderna. Däremot var mötesdeltagarna överens om att för ett kommande år avkorta arbetstiden med en timme under sommarmånaderna, varav en halv timme på förmiddagen och en halv timme på eftermiddagen, vilket skulle resultera i att tio timmars medelarbetstid blev uppnådd på herrgårdarna i distriktet.²⁹⁵ Kontakten var, som tidningarna informerade, stark mellan ordningsmakten och godsägarna på norra Södertörn, fastän det inte var fråga om någon officiell arbetsgivarorganisation i närheten av Stockholm.

Efter det att arbetsgivarna haft sammanträden på norra Södertörn i Svartlösa härads södra distrikt cirkulerade listor för ett offentligt möte i Tumbatrakten, där inte mindre än 83 namn var nedtecknade av statdrängar och arbetsdrängar. Av allt att döma var syftet med listorna att sammansluta statarna inför en eventuell strejk i socknarna nära Tumba.²⁹⁶ Kronolänsman Köhler i Botkyrka hade fått tag i en lista med följande överskrift:

Vän af Enighet vill härmed utlysa ett möte för stat- och arbetsdrängar söndagen den 20 juli på Röstahage för redogörelse af frågor rörande arbetarens ve eller väl. Deltagare i mötet torde anteckna sina namn på listan och sedan fortskaffa den från gård till gård. Mötet öppnas kl. 3 e. m. Mötet innehåller om förkortad arbetstid.²⁹⁷

Längsmed den listas mitt som kommit i Köhlers händer hade varit ditskrivet i svag skrift ordet ”strägg”. Köhler hade därför inkallat distriktets fjärdingsmän och dessutom ordnat så att en polisstyrka i Stockholm hållits i beredskap för att skingra mötesdeltagarna vid behov. Anledningen till att länsmannen vidtagit dessa åtgärder var, enligt honom själv, att mötet inte var anmält och att deltagarna inte fått tillåtelse att hålla mötet på den mark som tillhörde Tumba pappersbruk. Det planerade mötet blev emellertid förhindrat av distriktets fjärdingsmän, vilka allteftersom statarna anlände i enstaka eller mindre grupper till den bestämda mötesplatsen på Röstahage, befallde dessa att lämna området. För att förhindra möjliga försök till samling på annan plats hade vakter blivit utställda med uppgiften att driva bort mötesdeltagarna.²⁹⁸

Enligt *Södertelgetidningen Gripen* hade fjärdingsmännens och vakternas tillsägelser efterföljts av mummel från statarnas sida, vilka fått bege sig hemåt med oförrättat ärende. Meningen med mötet torde ha varit att gå i strejk nästkommande dag och hade inte samlingen blivit förhindrad att hålla sitt möte på Röstahage av ordningsmakten kunde sannolikt en

---

²⁹⁵ *Stockholms läns tidning* den 8 juli år 1890 och *Stockholms Dagblad* den 9 juli år 1890. Liknande möten mellan godsägare förekom i Södermanlands län nära Nyköping och Gnesta. Se *Stockholms Dagblad* den 16 juli år 1890 och *Svenska Dagbladet* den 27 augusti år 1890.

²⁹⁶ *Södertelgetidningen Gripen* den 22 juli år 1890. Se även *Aftonbladet* den 24 juli år 1890.

²⁹⁷ *Ibid.*

²⁹⁸ *Ibid.*

relativt omfattande arbetsnedläggelse kommit till stånd i Svartlösa härads södra distrikt på norra Södertörn. Kronolänsman Köhler hade bara ett par veckor tidigare under sommaren år 1890 motverkat statarnas strejkaktioner på flera herrgårdar i sitt verksamhetsområde och deltagit i godsägarnas sammankomster för att förhindra nya arbetsinställelser. Vid ett tillfälle, troligtvis i Botkyrka socken, skulle Köhler ha uppläst legostadgan för strejkdeltagarna på herrgårdarna och varnat dessa för konsekvenserna av arbetsnedläggelser. På en herrgård, där han läst upp den nuvarande legostadgan, tvivlade statarna att det ”stod så” i denna, varför länsman Köhler lät en av de ”strejklystna” själv uppläsa de tillämpliga paragraferna. För att undvika missuppfattningar gällande bestämmelserna i legostadgan från statare och andra jordbruksarbetargrupper ansåg Köhler att kyrkan hade en avsevärd roll. Han föreslog därför att bestämmelserna i 57:e paragrafen om legostadgans uppläsande från predikstolarna i rikets kyrkor, under mars och september månader, hädanefter skulle bli ordentligt efterföljda.²⁹⁹

I likhet med godsägarna i Svartlösa härads södra distrikt hade arbetsgivarna inom Färentuna härad nära Stockholm i slutet av juli månad år 1890 anordnat ett möte på initiativ av kronolänsmannen Hasselström, vilken även ledde förhandlingarna under sammanträdet. Omkring femtio lantbrukare deltog från distriktet på Drottningholms världshus och beslutade att inga eftergifter kunde bli godtagna under rådande tjänsteår.³⁰⁰ Trots det skulle arbetstiden under den ljusa årstiden bli förkortad nästa tjänsteår till tio och en halv timme för arbetshjon såväl som extra arbetskarlar, medan statarna skulle få sin arbetstid nedsatt till tolv timmar. Förutom detta beslutade samtliga deltagare att börja använda arbetsböcker, i vilka arbetsbetygen skulle bli införda, istället för lösa betyg som tidigare. I händelse av strejker kom arbetsgivarna i Färentuna härad överens om att under inga omständigheter anta någon av de strejkande jordbruksarbetarna i sin tjänst.³⁰¹

Jordbrukare från Värmdö socken och östra delen av Södertörns domsaga hade i augusti år 1890 möte på Dalarö för att diskutera frågan om nedsatt arbetstid för sina jordbruksarbetare. Den som fick leda förhandlingarna var K.G. Kjellberg från Dalarö och under mötet beslutade deltagarna att förkorta arbetstiden för statare, torpare och deras drängar till elva timmar om dagen. Däremot skulle lagstadda tjänare fullgöra den arbetstid som de rätteligen blivit anställda för att utföra. I takt med att mötet hade varit fåtaligt besökt planerade deltagarna att anordna ett nytt sammanträde för att diskutera frågan inför kommande år, då nya jordbruksarbetare skulle bli städslade på deras herrgårdar.³⁰²

---

²⁹⁹ Ibid. Se även Kongl. Maj:ts förnyade nådiga Lego-Stadga för husbönder och tjenstehjon. Köping. År 1889.

³⁰⁰ *Aftonbladet* den 31 juli år 1890, *Stockholms Dagblad* den 31 juli år 1890 och *Vårt land* den 31 juli år 1890.

³⁰¹ *Södertelgetidningen Gripen* den 1 augusti år 1890.

³⁰² *Stockholms-tidningen* den 20 augusti år 1890 och *Stockholms Dagblad* den 20 augusti år 1890.

Inom Långhundra, Erlinghundra, Seminghundra med flera andra häradar norr om Stockholm i mellersta Uppland hade jordbrukare likaså sammanträde i början av augusti på Kimstatingsställe. Kallelsen till sammanträdet var utfärdad av ordföranden i distriktets lantmannaförening direktören Hennings på Vallstanäs herrgård i Norrsunda socken och deltagarantalet utgjorde mellan 150 till 200 jordbrukare. När diskussionerna förklarades avslutade kom arbetsgivarna överens om att torparnas arbetstid kunde bli nedsatt, eftersom dessa ofta bodde på långa avstånd från herrgårdarna. I fråga om statarnas arbetstid kunde deltagarna inte tänka sig att medgiva nedsatta arbetstider, vilket berodde på att kreatur och dragare måste skötas på bestämda tider under dygnet. För den händelse att statarna inte rättade sig efter reglerna vad gäller arbetstiden var arbetsgivarna eniga om att åberopa lagen.³⁰³

På Södertörn skulle arbetsgivarmötena bli allt fler under sommaren och förhösten. Ett sextiototal jordbrukare på västra delen av Södertörn hade i slutet av augusti haft möte i Södertälje för att rådgöra om bästa sättet att förebygga vidare agitation bland jordbruksarbetarna och deras strävan för nedsatta arbetstider. Under detta möte beslutade arbetsgivarna att de inte skulle träffa överenskommelse med jordbruksarbetarna om arbetstiderna, utan det skulle för framtiden ske på arbetsgivarnas villkor.³⁰⁴ Inom Svartlösa härad hade arbetsgivarna återigen anordnat ett sammanträde i mitten av september för att överlägga om jordbruksarbetarnas arbetstider. När det gällde statare och torpare kom mötesdeltagarna överens om att deras anspråk på tio timmars arbetsdag var berättigat.³⁰⁵

I början av oktober meddelade *Social-Demokraten* att flera egendomsägare i Stockholmstrakten hade hållit ett möte på källaren Pelikan inne i staden för att samråda om flera aktuella frågor. Vid sammanträdet beslutade de närvarande jordbrukarna att dels på nyår och dels i början av september nästa år kalla samman länets egendomsägare för att diskutera viktiga frågor och en av dessa var arbetarfrågan inom jordbruket.³⁰⁶ Denna rad av möten från sommar till höst i Stockholms närhet år 1890 förevisade att arbetsgivare i närvaro av länsmän var skickliga i och effektiva med att organisera ett kraftfullt motvärn, som skulle förhindra vidare strejkansatser i länet. Sammanträdena ledde ofta till gemensamma överenskommelser mellan godsägare och arrendatorer beträffande olika jordbruksarbetares arbetsvillkor. Det var sannolikt viktigt för arbetsgivarna att framstå som eniga när allt fler statare och torpardrängar pockade på nedsatta arbetstider då socialister propagerade för åtta timmars normalarbetsdag.

Tidigare i denna undersökning om statarnas agerande och målsättningar bakom skördestrejkerna kunde vi konstatera att arbetsgivare såväl som länsmän kunde ta till drastiska

---

³⁰³ *Nya Dagligt Allehanda* den 4 augusti år 1890.

³⁰⁴ *Svenska Dagbladet* den 29 augusti år 1890.

³⁰⁵ *Den svenske arbetaren* den 20 september år 1890.

³⁰⁶ *Social-Demokraten* den 4 oktober år 1890.

metoder för att underkuva strejkdeltagarna. De mest omtalade av 1890 års strejker i Stockholms län på herrgårdarna Alby och Elfsta i Botkyrka socken slutade med att åtta statare blev åtalade för brott mot legostadgan. Dessa statare skulle av den orsaken infinna sig vid Svartlösa härads höstting i september.³⁰⁷ Det kunde vara riskabelt för en statare att överträda legostadgans bestämmelser, vilket kunde leda till vräkning, svartlistning och i värsta fall bötesstraff. Nedan presenteras två paragrafer ur den reviderade legostadgan från år 1889:

10 §. Tjenstehjon skall i sitt förhållande vara gudfruktigt, troget, flitigt, lydigt, nyktert och sedligt samt icke undandraga sig det arbete och de sysslor, husbonde skäligen föresätter. Är tjenstehjon försumligt, gensträfvigt eller oordentligt och låter det sig ej rättas, eller visar det sig otroget, okunnigt eller eljest odugligt, i tjensten, må det derifrån skiljas, efter ty i 5 § sägs, med förlust af hela lönen, samt erhålle sådant betyg det förtjenar; ersätte ock husbondens skada, der han talan derom vid domstol utförer.³⁰⁸

52 §. Afviker tjenstehjon ur tjenst förr, än tjenstid ute är, eller det redo för sig gjort, hafve husbonde våld att hemta det åter, som i 45 § sägs; och blifve tjenstehjon i tjensten till flyttningdag samt miste halfva lönen och gälde skadan. Vill husbonde icke tjenstehjon behålla, återgifve tjenstehjon honom städjepenning samt hvad det kan af lönen hafva uppburit och böte hälften af hvad i lön utsatt var samt fyller skadan.³⁰⁹

Det framgår av dessa paragrafer att husbönderna var i sin fulla rätt att väcka åtal mot statarna på Alby och Elfsta i Botkyrka socken i linje med legostadgan. En skördestrejk var a priori ett brott mot bestämmelserna som reglerade den patriarkala relationen mellan husbönder och tjänstehjon. Arbetsgivarna kunde mycket väl under denna tid i enlighet med stadgan avbryta skördestrejken med våld om de fann det nödvändigt, vilket dock aldrig blev fallet.

Domboken för 1890 års höstting den 16 september i Svartlösa härad informerar att godsägaren A.F. Forsell på Alby herrgård i Botkyrka socken instämt statarna C.J. Hallberg, A.J. Johansson, A. Lindström och C.J. Pettersson för överträdelse av legostadgan. På Elfsta herrgård hade även arrendatorn A. Berg i samma socken låtit inkalla statarna C.J. Andersson, C.E. Blomqvist, E.V. Andersson och E.V. Larsson för brott mot legostadgan. Lyckligtvis för dessa statare blev deras mål avskrivna under hösttinget.³¹⁰ I stämningslistorna för enskilda mål i Svartlösa härad står målen som förlikta, men av vilken anledning är inte känt.³¹¹

³⁰⁷ *Dagens Nyheter* den 5 juli år 1890, *Social-Demokraten* den 5 juli år 1890 och *Arbetet* den 7 juli år 1890.

³⁰⁸ Kongl. Maj:ts förnyade nådiga Lego-Statga för husbönder och tjenstehjon. Köping. År 1889.

³⁰⁹ *Ibid.*

³¹⁰ Svartlösa häradsrätt. Domböcker vid ordinarie ting. Signum/serie: A1a. Volym: 154. År 1890. (SSA).

³¹¹ Svartlösa häradsrätt. Inneliggande handlingar vid ordinarie ting. Signum/serie: F1a. Volym: 58. År 1888-1890. (SSA).

Förmodligen lyckades statarna antingen övertala eller på något sätt komma fram till en överenskommelse med sina arbetsgivare om att bli kvitt stämningarna. Huruvida det var möjligt för statarna att stanna kvar i sina tjänster på herrgårdarna efter åtalerna kan möjligtvis ge en fingervisning om hur arbetsgivarna valde att hantera den efterkommande situationen. På Alby herrgård flyttade samtliga statare som blivit stämnda för sina brott mot legostadgan av godsägaren A.F. Forsell när hösten inföll år 1890. I fallet Elfsta, vilken arrenderades av A. Berg, var det endast C.E. Blomqvist som flyttade från herrgården under hösten.³¹²

Det handlar naturligtvis om ett rimlighetsresonemang ifall arbetsgivarna valde att låta sina statare förbli kvar på herrgårdarna efter strejkerna, eftersom det inte finns några uppgifter om detta. Det enda vi med säkerhet kan konstatera i dessa fall, alltefter mantalsuppgifterna, är att statarna på Alby flyttade, samtidigt som merparten av deras gelikar på Elfsta stannade kvar i sina tjänster. Troligtvis är det ingen slump att samtliga statare på Alby som blivit åtalade för brott mot legostadgan lämnade herrgården. Statarna kanske själva valde att flytta från herrgården när relationen till arbetsgivaren redan var ansträngd efter skördestrejkerna? Eller så kom arbetsgivaren och statarna möjligtvis överens om en kompromiss att de skulle undgå stämningarna ifall alla flyttade under hösten? När det gäller Elfsta kvarstod alla statare, förutom Blomqvist, i sina tjänster på herrgården efter arbetskonflikten och kanske berodde det på att Blomqvist varit den pådrivande aktören bakom strejken under höstkörden?

Ett annat sätt att agera mot sina underlydande uppvisade kammarjunkaren Adlercreutz på Nynäs herrgård i Ösmo socken, som beviljade jordbruksarbetarnas anspråk på tio timmars arbetsdag efter en kortvarig skördestrejk, men bara två dagar senare upphävde denna eftergift i arbetsvillkoren. Motivet bakom denna handling ger *Stockholms läns tidning* ingen information om, men Adlercreutz hade tillkallat länsmannen och i samband härmed hotat jordbruksarbetarna med stämningar såvida de inte återgick till de gamla villkoren.³¹³ Detta exempel ger prov på ett motsägelsefullt sätt att handla mot sina jordbruksarbetare. Det är värt att påpeka att händelsen vid Nynäs verkar vara något av ett unikt fall, där Adlercreutz verkligen gick från att vara medgörlig till omedgörlig som arbetsgivare på herrgården.

Efterspelet av strejken vid Nynäs visar hur en arbetsgivare kunde demonstrera sin makt över jordbruksarbetarna genom att tillkalla länsmannen, vilken i sin tur stod som representant för lag och ordning. Det rådde aldrig någon tvekan om vem det var som skulle underkasta sig på herrgården och Adlercreutz fick i likhet med arbetsgivarna i Botkyrka socken sin vilja igenom. Friherre Åkerhielm på Smedby herrgård i Österåkers socken var från början mer

---

³¹² Länsräkenskaper. Stockholms län. Södertörns fögderi. Mantalsuppgifter, volym: 18. Åren 1890 och 1891. (RA).

³¹³ *Stockholms läns tidning* den 11 och 29 juli år 1890.

resolut i sin hållning till statarnas och torpardrängarnas strejker än Adlercreutz i Ösmo socken. När strejken kom till hans kännedom meddelade han statarna att han ämnade skicka efter länsmanen för att genast låta skilja alla från tjänsten som vägrade att återgå till skördarbetet. Länsmanen behövde aldrig bli anlitad på denna herrgård, eftersom arbetsgivaren i ett tidigt stadium fattat sitt beslut och sedan varskott sina underlydande om konsekvenserna för strejken, som skulle sluta med vräkningar utifall att statarna och torpardrängarna inte på nytt upptog sina arbetsuppgifter.³¹⁴ Ingen blev avhyst från Smedby efter strejken, men Åkerhielm hade markerat att han inte alls var främmande för att göra det.

Att arbetsgivarna inte bara försökte sätta stopp för skördestrejker på herrgårdarna meddelar *Social-Demokraten* i en artikel om den nybildade Hammarby arbetarklubb i Rotebro, där arbetsgivare sökte förhindra statare och andra jordbruksarbetare att delta i socialistiska möten:

Brödpatronerna hade sammangaddat sig och skickat presten som förespråkare till den person, som hade upplåtit plats för mötet och erbjudit honom – 100 kr., om han ville neka platsen, hvilket han dock ej ville göra, då han redan lämnat kvitto på betalningen.³¹⁵

Här hade prästen fått gå i arbetsgivarnas ställe för att försöka övertala en person med mutor så att han inte beviljade socialisterna att få hålla sitt möte på platsen, men personen i fråga gav inte efter för mutorna. Arbetsgivarna i trakten av Rotebro var tydligen så angelägna om att förhindra socialdemokratiska sammankomster att de tog till kontanta medel. Prästen drog sig inte heller för att agera som ombud till arbetsgivarna när det ansågs vara nödvändigt. Det tillstod, som bekant, prästerna att offentligt kungöra bestämmelserna i legostadgan, enligt paragraf 57, från predikstolarna i rikets kyrkor.³¹⁶ I Romagna och Toscana i Italien under slutet av 1800-talet kunde prästerna vara verksamma som jordägarnas agenter eller spioner, vilket lantbefolkningen med tiden blev medveten om.³¹⁷ Misstron mot prästerskapet kom även att bli alltmer utbredd under större delen av 1800-talet på den engelska landsbygden, då statskyrkan många gånger var identifierad med den lantliga eliten.³¹⁸

När socialdemokraterna och ett flertal fackföreningar från Stockholm arrangerat en lustresa till Älvsjö hade egendomsägare i Brännkyrka socken försökt att motverka deras festplaner. Höga herrar som greve Sparre och Dunér hade talat med festplatsens innehavare, arrendator

---

³¹⁴ *Svenska Dagbladet* den 1 augusti år 1890.

³¹⁵ *Social-Demokraten* den 10 juni år 1890.

³¹⁶ *Södertelgetidningen Gripem* den 22 juli år 1890.

³¹⁷ Davis, John Anthony, 1988, *Conflict and control: law and order in nineteenth century Italy*, Basingstoke: Macmillan Education, s. 142-143.

³¹⁸ Howkins, Alun, 1991, *Reshaping rural England 1850-1925: a social history*, London: HarperCollins Academic, s. 234-235.

Hammarström, för att övertala honom om att inte låta ”förskräckliga” socialister ägna sig åt festligheter i deras socken. Innehavaren till marken hade inte lyssnat på dessa herrar, eftersom festen sedermera skulle bli en lyckad tillställning, där åtminstone tvåusen personer deltog.³¹⁹

Den 27 augusti rapporterade *Social-Demokraten* att det förekom förföljelser av klassmedvetna jordbruksarbetare i Eds socken norr om Stockholm. En statare, vid namn C.A. Andersson, skulle blivit uppsagd till avflyttning den 24 oktober från Antuna, trots att han var känd som en av de bästa jordbruksarbetarna på herrgården. I och med hans karaktärsfläck i egenskap av socialist och medlem i Hammarby arbetareklubbs styrelse nära Rotebro var han oduglig som jordbruksarbetare i inspektorns ögon, vilken i sin tur sände befallningsmannen med avskedsbetyget till honom. Sedan skulle en annan statare på herrgården, vid namn Lundgren, blivit avskedad med anledning av att han var socialist. Inspektorn på herrgården tog, enligt artikeln, inte någon hänsyn till att Lundgren, som arbetat på egendomen i hela åtta år, hade en stor familj med hustru och åtta barn.³²⁰ En artikel från tidigare under sommaren i *Social-Demokraten* tyder det på att även Lundgren var medlem i Hammarby arbetarklubbs styrelse i Rotebro.³²¹ Att styrelseledamöterna i Hammarby arbetarklubb fått utstå trakasserier informerar också en annan artikel i samma tidning under sensommaren.³²²

Om vi utsätter denna artikel från socialdemokraternas partiorgan för närmare källkritisk granskning med kompletterande material, som exempelvis mantalsuppgifter, vilket är möjligt då tidningen varit frikostig med personuppgifter och hemorter, framgår det att artikeln innehåller en del uppenbara felaktigheter. Någon uppsägelse av stataren Lundgren tycks aldrig ha förekommit, eftersom han i enlighet med mantalsuppgifterna står kvar på herrgården nästa tjänsteår. Dessutom var Lundgren inte bosatt på Antuna, utan på Älvsunda (Elfsunda), som förvisso ägdes av samma godsägare C.F. Lundström i Eds socken.³²³ När det gäller stataren C.A. Andersson, finns det ingen med det förnamnet på Antuna herrgård år 1890, men det finns en C.G. Andersson och förmodligen avser artikeln denna statare, som också flyttar från egendomen samma tjänsteår.³²⁴ I en artikel från *Social-Demokraten*, som presenterar alla styrelsemedlemmarna i Hammarby arbetarklubb med namn, finns det en C.G. Andersson.³²⁵

Trots att artikeln i *Social-Demokraten* har vissa faktafel motsäger inte det att statarna Andersson och Lundgren i Eds socken verkligen blev förföljda av arbetsgivaren eller inspektorn på herrgårdarna för att de var socialister och medlemmar i Hammarby

---

³¹⁹ *Social-Demokraten* den 28 juli år 1890.

³²⁰ *Ibid*, den 27 augusti år 1890.

³²¹ *Ibid*, den 22 juli år 1890.

³²² *Ibid*, den 16 september år 1890.

³²³ Länsräkenskaper. Stockholms län. Svartsjö fögderi. Mantalsuppgifter, volym: 4. Åren 1890 och 1891. (RA).

³²⁴ *Ibid*.

³²⁵ *Social-Demokraten* den 22 juli år 1890.

arbetarklubb. Med avseende på Lundgren kanske han fick stanna kvar i sin tjänst för att han varit en trotjänare på herrgården i åtta år och att arbetsgivaren därmed bortsåg från hans övertramp som aktiv socialist i arbetarklubben? I fallet med Andersson kan det antingen ha varit så att han flyttade av egen vilja eller blev uppsagd till avflyttning den 24 oktober. I vilket fall som helst finns det uppgifter som antyder att medlemmarna i arbetarklubben blev utsatta för trakasserier på grund av deras politiska åsikter av arbetsgivarna nära Rotebro i Uppland.

Storjordägare kunde ta till olika metoder för att försöka tvinga sina statare och torpardrängar till lydnad under strejker, men de hade även strategier för att hindra socialistisk agitation på landsbygden. En sådan strategi var att i orlovssedlarna (arbetsbetygen) ange om stataren deltagit i någon strejk för att se till att denna fick problem med att söka en ny plats. En godsägare i Östergötland hade infört detta nya moment i orlovssedlarna för att det var varje husbondes plikt att informera en annan husbonde om statarens arbetsduglighet och sätt att uppträda mot arbetsgivaren.³²⁶ Vid Krusenbergs herrgård i Alsike socken nära Uppsala hade en statare fått påtecknat ”socialist” på baksidan av sin orlovssedel. Då det praktiskt taget var omöjligt att söka en annan anställning med denna orlovssedel bland godsägarna i Uppland hade stataren vänt sig till landskansliet för att rådgöra om hur han skulle få ett arbetsbetyg utan nämnda anmärkning. Stataren hade fått till svar: ”Ni har felat, vi kunna intet göra”. Hur det senare gick för denna statare finns det ingen information om i *Social-Demokraten*.³²⁷

En statare som vågade vara öppen med sin politiska övertygelse på herrgården kunde hamna i mycket besvärliga situationer, vilket fallet på Krusenberg visar. Anmärkningen i orlovssedeln kunde möjligtvis vara en hämndaktion från arbetsgivarens sida för att se till att denna fritänkare till statare fick ångra att han en gång utgett sig för att vara socialist. Det fanns heller ingen hjälp att tillgå för en statare som fått beteckningen socialist på sitt arbetsbetyg, vilket i hög grad försvårade möjligheterna att få en ny anställning. Arbetsgivaren på Krusenberg hade ordnat så att nästa eventuella arbetsgivare skulle bli förvarnad om att stataren som flyttade från hans herrgård inte var att lita på, eftersom han var socialist. Denna statare blev mer eller mindre svartlistad på jordbrukets arbetsmarknad i lokalsamhället.

Historikern Lars Olsson har i en artikel om agrar kapitalism uppmärksammat hur godsägare i Skåne svartlistade statare genom att anteckna ”Landtarbetare” på orlovssedlarna i början av 1900-talet. Anledningen till att arbetsgivarna valde att använda denna för tiden ovanliga yrkesbeteckning på orlovssedlarna var att underrätta andra arbetsgivare om att

---

³²⁶ *Aftonbladet* den 8 augusti år 1890.

³²⁷ *Social-Demokraten* den 12 september år 1890. Landskansliet var en avdelning under länsstyrelsen.

statarna var organiserade i det år 1904 bildade Skånska Lantarbetareförbundet.³²⁸ Att arbetsgivarna i Uppland och Östergötland år 1890 var tidiga med att svartlista statare som strejkade eller uppgav sig vara socialister framgår när vi observerar Olssons exempel från Skåne under tidigt 1900-tal. Skillnaden var att statarna i Skåne var fackligt organiserade, medan statarna i Uppland och Östergötland år 1890 bedrev en förfacklig kamp mot godsägarna.

Emellanåt noterade tidningarna i Stockholms län godsägare som visade prov på givmildhet mot sina underlydande statare och torpare. I Överjärna socken på herrgården Bankesta, hade ägaren C. Österberg inbjudit alla statdrängar och torpare, vilkas antal uppgick till över 140 personer, till en skördefest. Under festiviteter hade dessa fått mat och dryck, samtidigt som gårdens ungdomar fick roa sig med dans under kvällen. Patron Österberg, vilken framstår som en omåttligt god husbonde, enligt *Stockholms läns tidnings* notis, passade även på att lova alla sina statdrängar $\frac{1}{4}$ tunna vete. De närvarande statarna hade utropat ett samstämmigt ”lefve herrskapet Österberg” och lämnat festen belåtna, vilken hade fortgått långt in på natten.³²⁹

Sedan avrundade tidningen sitt korta meddelande med att konstatera att inga strejker uppstått på Bankesta, eftersom patron Österberg var en empatisk husbonde som sände sina statare och torpare omtanke. Det var sålunda patron Österbergs vänliga behandling av sina jordbruksarbetare som, om vi utgår från tidningens notis, var orsaken till frånvaron av skördestrejker på Bankesta herrgård.³³⁰ I samma socken hade även grosshandlaren P. Larsson arrangerat en skördefest för statare och torpare på Mora herrgård. Det ”vänliga” husbondefolket hade inbjudit egendomens samtliga jordbruksarbetare med hustrur och barn, vilka tillsammans utgjorde omkring 100 personer. Herrskapet Larsson bjöd på kaffe, smörgåsar och öl, men även en kvällsmåltid, som följdes av att vin serverades medan hr Larsson tackade sina jordbruksarbetare för visad flit under sommarens skördearbete.³³¹

Därefter avslutade *Stockholms läns tidning* sin artikel om den högtidliga stämningen mellan husbonden och de underlydande på herrgården med att rikta uppmärksamheten på följande:

Den splittring och strejklusta, som på åtskilliga andra ställen gjort sig gällande, hade ej hunnit hit, och hoppades hr L. att det goda förhållandet mellan honom och hans arbetare alltjemt skulle fortfara. Talet besvarades med lifliga hurrarop. Först vid midnattstid skildes de församlade åt och hemvände en hvar till sitt, nöjda och belåtna med sin afton.³³²

---

³²⁸ Olsson, Lars, 1992, ”Agrar kapitalism i Skåne 1790-1945” i *Landsbygdens omvandling efter 1800*, Stockholm: Stads- och kommunhistoriska institutet, s. 42-43.

³²⁹ *Stockholms läns tidning* den 12 september år 1890.

³³⁰ Ibid.

³³¹ Ibid, den 7 oktober år 1890.

³³² Ibid.

Här exponerar tidningen det som patron P. Larsson antagligen ville skulle bli tillkännagivet offentligt i pressen, det vill säga, att under hans ledarskap som arbetsgivare och jordägare uppstod inga konflikter eller strejker. I likhet med godsägare Österberg i samma socken hade hans statare och torpare utbringat ett samstämt leverop till hans ära.³³³ I samband med skördefester på sensommaren eller den tidiga hösten kunde godsägarna befästa sina maktambitioner och uppmuntra jordbruksarbetare att vara skötsamma enligt deras bedömningsgrunder, som knappast inrymde några krav på förbättrade arbetsvillkor och allra minst att gå ut i skördestrejker. Statarna på dessa herrgårdar uppfyllde kraven i legostadgan som lydiga tjänare under sin husbonde, åtminstone i samband med skördefesterna, medan godsägarna fullgjorde sina plikter som omsorgsfulla arbetsgivare. Patron Jönsson som ägde Stora Bjurums Herrgård i Västergötland bjöd sina statare och torpare på brännvin och ost vid tillfället för midsommarbalen nära slottet. Lars Nyström tolkar detta högtidsinslag som att föreställningen om ömsesidigheten mellan höghet och underlydande hölls vid liv, vilket även innebar att de ojämna maktförhållandena blev legitimerade.³³⁴ Att liknande högtidsinslag inte var begränsade till herrgårdsjordbruk ger Ulf Magnusson exempel på från Fagersta brukssamhälle. I Fagersta var midsommarfirandet den stora huvudattraktionen i brukets sociala liv, då arbetarna fick vetebröd och öl från bruket, men det var också det enda.³³⁵

Den agrara patriarkalismen blev i viss mån bekräftad på dessa herrgårdar, även om detta inte nödvändigtvis betyder att samtliga jordbruksarbetare på Bankesta och Mora herrgårdar i Överjärna socken alltid var nöjda med sina arbetsvillkor. Det kunde mycket väl förekommit latent spänningar mellan statarna och godsägarna på dessa herrgårdar, men när skörden redan var bärgad var strejken inte längre ett lika effektivt vapen i deras händer. Dessutom kan det tänkas att det inte var ett passande tillfälle att opponera sig mot godsägarna när dessa för en gång skull bjöd på mat och dryck, samtidigt som stämningen var ovanligt festlig på herrgårdarna. Att statarna deltog i de patriarkala festerna och ceremonierna på herrgårdarna får därför inte alltid tas som intäkt för att de de facto accepterade sin underordnade ställning.

I dessa fall av skördefester och välgörenhetsaktiviteter kan vi vända oss till historikern E.P. Thompson, som i 1700-talets England, i relationen mellan adel och plebejer, gör gällande att:

---

³³³ Ibid.

³³⁴ Nyström, Lars, 2003, *Potatisriket: Stora Bjurum 1857-1917: jorden, makten, samhället*, Göteborg: Universitet, s. 159ff.

³³⁵ Magnusson, Ulf, 1996, *Från arbetare till arbetarklass. Klassformering och klassrelationer i Fagersta – ett mellansvenskt brukssamhälle ca 1870-1909*, Uppsala: Universitet, s. 71ff.

Även ”givmildhet” och ”välgörenhet” måste ses som beräknande klasseftergifter i knappa tider, som beräknad utpressning (genom upploppshot) av folkmassan. Det som uppifrån är att giva, är nedifrån att få.³³⁶

Thompson betonar att vi kan se dessa fester och välgörenhetstillställningar som ett aktivt återupplivande av patriarkala ritualer.³³⁷ I samband med att det patriarkala systemet sattes på prov när statarna gick ut i skördestrejker under sommaren år 1890 fick jordägare som inte upplevt strejker på sina herrgårdar bråttom med att upprätthålla den patriarkala ordningen.

Ett ytterligare signifikativt exempel på välgörenhetsåtgärder från en arbetsgivares sida, utgör C.F. Lundström, som ägde herrgårdarna Antuna, Älvsunda (Elsunda) och Rotsunda (Rotunda).³³⁸ Denna storgodsägare som ägde tre herrgårdsegendomar i Eds och Sollentuna socknar norr om Stockholm hade för sina jordbruksarbetare meddelat nedanstående:

Åt hvar och en arbetare å egendomarne, som i 4 år derstädes varit lagstadd tjenare, skall han såsom en uppmuntran i bank insätta 20 kr. och sedermera en gång hvarje år ytterligare å hvarje bok insätta 12 kr., i förhoppning att arbetarne sjelfve årligen insätta 6 kr. i egen bok. De böcker, å hvilka hr Lundström för arbetarnes räkning gör insättningar, skola förvaras på inspektorskontoret.³³⁹

Enligt dagstidningen *Den svenske arbetaren* skulle tjugotre jordbruksarbetare inom kort få ta del av dessa förmåner. Om jordbruksarbetarna på dessa herrgårdar uppförde sig illa eller lämnade sina tjänster på ett felaktigt sätt skulle dessa förlora rätten till bankböckerna, som förvarades på inspektorns kontor. Ifall en jordbruksarbetare inte uppfyllde kraven för att få behålla sin bok skulle penningsumman som återstod däri bli fördelad lika mellan herrgårdens andra jordbruksarbetare. Titeln på denna notis i tidningen var ”För arbetarnes ålderdom” och uppenbarligen var brukspatron Lundströms avsikt med dessa bankböcker att få jordbruksarbetarna på hans herrgårdar att stanna i sina tjänster så länge som möjligt.³⁴⁰

I det här fallet förordade godsägare Lundström ett skötsamhetsideal, som kunde ge statarna särskilda förmåner på herrgårdarna om de uppförde sig ordentligt enligt hans kriterier, där arbetsamhet och lydnad av allt att döma tillhörde grundläggande krav. Dessa bankböcker kan i ett annat avseende tyda på att Lundström upptäckt en effektiv utpressningsmetod, eftersom dessa ekonomiska förmåner som han utlovat till sina jordbruksarbetare lika gärna kunde avskaffas om de inte skötte sina arbetsuppgifter. Ifall jordbruksarbetare på dessa herrgårdar gick ut i strejk skulle de med största sannolikhet gå miste om sina bankböcker. Denna

---

³³⁶ Thompson, E.P., 1983, *Herremakt & folklig kultur*, Författarförlaget, s. 163.

³³⁷ Ibid, s. 165ff.

³³⁸ *Den svenske arbetaren* den 12 juli år 1890.

³³⁹ Ibid. Detta var samma herrgårdar på vilka förföljelser av klassmedvetna jordbruksarbetare förekom.

³⁴⁰ Ibid.

välfärdsåtgärd kunde dessutom inverka splittrande på gemenskapen mellan jordbruksarbetarna, eftersom om exempelvis en statare misskötte sina arbetsuppgifter eller försökte övertala arbetskamraterna att kräva förbättrade arbetsvillkor kunde godsägaren avskeda denna statare och överlåta pengarna i dennes bankbok till de övriga statarnas konton. I och med det kunde herrgårdarnas jordbruksarbetare i själva verket tjäna på att en arbetskamrat blev av med sin bankbok i takt med att dennes förlust hamnade i deras fickor.

Ett sätt för arbetsgivarna att framhålla sin egen välvilja för sina statare och torpare var att inbjuda dessa till skördefester eller anordna olika välgörenhetsarrangemang på herrgårdarna. Det kunde sannolikt vara av rent arbetsgivartaktiska skäl som godsägarna ordnade med olika tillställningar för att försöka undvika framtida strejker eller andra anspråk från sina underlydande jordbruksarbetare. En skördefest kunde vara ett utmärkt tillfälle för godsägaren att höra efter hur tankegångarna gick i statarbostäderna eller under arbetet. Med tanke på 1890 års skördestrejker i Stockholms län var det troligtvis ingen tillfällighet att vissa tidningar insände artiklar som handlade om skördefester på herrgårdar, där den goda patriarkala ordningen fortfarande på ytan kvarstod till skillnad från på andra storjordbruk i närheten.

Om vi nu konkluderar hur arbetsgivare bemötte statarnas skördestrejker år 1890 är alla sammanträden mellan godsägare karakteristiska, där länsmän i regel deltog som bundsförvanter till arbetsgivarna. Under dessa ofta omfattande sammanträden beslutade godsägarna gemensamt hur de skulle hantera sina ”strejklystna” statare och torpardrängar.

Ibland godtog arbetsgivare jordbruksarbetarnas anspråk på tio timmars arbetsdag, men det skedde uteslutande i sällskap och under överläggningar med andra arbetsgivare på deras villkor. När det gäller agitation och politisk mötesverksamhet var arbetsgivare inte sena med att försöka förhindra olika jordbruksarbetare att delta i socialdemokraternas socialistiska rörelse på landsbygden. Enskilda statare, vilka var kända som socialister, kunde dessutom råka illa ut om deras politiska övertygelse kom till godsägarens kännedom. Deltagare i skördestrejker och socialistisk agitation kunde på så vis vänta repressiva åtgärder från arbetsgivare, där i enstaka fall präster och framför allt länsmän fungerade som verktyg i godsägarnas händer för att underkiva statare och andra jordbruksarbetare på herrgårdarna. På herrgårdar som undkommit skördestrejker eller andra krav från jordbruksarbetarnas sida år 1890 anordnade vissa arbetsgivare skördefester för att försäkra sig om sina underlydandes lojalitet och kanske för framtiden avvärja eventuella hot om arbetsnedläggelser.

VI. Avslutande diskussion

För att återanknyta till denna uppsats syfte och frågeställningar ska nu resultaten från undersökningen sammanfattas i korthet. Ambitionen med uppsatsen var att göra en studie på gräsrotsnivå, där det var statarnas målsättningar och agerande bakom den förfackliga kampen i Stockholms län år 1890 som stod i centrum, men också vilken respons de fick från arbetsgivarna på herrgårdarna. Sätillvida handlar det om en historieskrivning som anlägger ett underifrån- och ovanifrånperspektiv för att ge en så nyanserad bild som möjligt av den historiska processen. Detta beror till stor del på att uppsatsen utgår från en historiematerialistisk tolkningsram, där det relationella i klassperspektivet är i centrum.

Med utgångspunkt i jordbruks- och klasstrukturen under 1800-talets sista två årtionden kunde vi dra den slutsatsen att det var fråga om herrgårdsdominerade socknar nära Stockholm. Herrgårdarna i länet var organiserade som agrarkapitalistiska företag, vilka inriktade mjölk- och spannmålsproduktionen på varumarknaden i den närliggande staden. I Brännkyrka, Botkyrka, Huddinge och Värmdö socknar fanns det talrika brukningsdelar över ett hundra hektar. Det var framför allt socknarna söder om Stockholm, det vill säga på Södertörn, som uppvisade omfattande åkerarealer och stora antal kreatur. Norr om Stockholm, i södra Uppland, antog jordbruket inte riktigt samma dimensioner, men hade jämväl en betydande boskapsskötsel och uppodlade åkerarealer. Dessa regionala omständigheter skapade förutsättningar och lade grunden för det kapitalistiska jordbruket i Stockholms län.

För att driva dessa storjordbruk anlätade egendomsägarna helårsanställda statare, vilka skulle arbeta i ladugårdarna och på åkerjordarna. Statarhustrurna på herrgårdarna i Stockholms län blev vanligtvis utsatta för en dubbel underordning, dels som arbetande hustrur, dels som kvinnor under männen, vilket historikern Lars Olsson har framhållit när det gäller sydsvenska förhållanden i slutet av 1800-talet.³⁴¹ Torparna var en annan mångtalig jordbruksarbetargrupp i socknarna, vilket det statistiska sammandraget av hushållningssällskapens berättelser visade på. Det var särskilt i Brännkyrka, Botkyrka, Huddinge och Värmdö socknar som statarna dominerade i den sociala strukturen. Småbrukare och torpare var ett annat framträdande inslag på den agrara arbetsmarknaden i flera socknar nära Stockholm. Att statlönesystemet fick tidig utbredning i socknarna närmast Stockholm exemplifierade Gustaf Utterström i sin avhandling. Det var herrgårdsegendomarna i Södermanlandsdelen av länet, som framför allt hade börjat införa det nya systemet med gifta

---

³⁴¹ Olsson, Lars, 2002, "I sockerkapitalets tjänst – anställningsformer och arbetsförhållanden på Säbyholm 1850-1945" i Olsson, Lars & Eriksson, Jonna (red.), *Säbyholmarna. Om arbetsfolk, arbetsförhållanden och facklig organisering på Säbyholms gård 1850-1945*, s. 38-39.

drängar. I Svartlösa och Sotholms härader, men även i Värmdö skeppslag, var antalet gifta drängar på stat redan betydande kring sekelskiftet 1800.³⁴²

I denna undersökning kunde vi konstatera att ett liknande mönster i klasstrukturen alltjämt var rådande åttio till nittio år senare i Stockholms län. Det var på den här nivån i studien det fanns skäl att tala om en *klass i sig* utifrån marxistiska kriterier. Statarna var så tidigt som kring 1800-talets början en jordbruksarbetarkategori att räkna med på herrgårdsegendomarna i Stockholmstrakten, vilken till huvuddragen utgjorde en sammanhängande social yrkesgrupp och hade en gemensam ställning i jordbrukets produktionsprocess.

I anknytning till dessa strukturella förhållanden är det av intresse att se på vilket sätt socialdemokratin i Stockholm arbetade för att organisera statare och andra jordbruksarbetargrupper i fackföreningar eller politiska klubbar i början av 1890-talet. Under norra och mellersta partidistriktets första kongress i slutet av maj år 1890 framgick det att representanter från partiet i Stockholm var på det klara med att det fanns statare och torpare utanför stadstillarna som inte i tillräckligt hög grad blivit informerade om socialdemokratins idéer. En tongivande aktör i partiet var Axel Rylander som själv växte upp i ett jordbrukarhem i Uppland och från början var pådrivande i frågan hur agitationen skulle bedrivas bland jordbruksarbetarna. I samband med denna kongress, vilken Rylander deltog i, lades grunden för de målsättningar och strategier som socialdemokraterna i Stockholm under den närmaste tiden framöver kom att rätta sig efter i fråga om agitationen bland jordbrukets arbetare.

I praktiken kom detta att utmynna i att Hammarby arbetarklubb bildades i månadsskiftet maj-juni år 1890 nära Rotebro i södra Uppland. Denna arbetarklubb blev en kortlivad sammanslutning av jordbruksarbetare nära Stockholm och upphörde att existera under hösten samma år. En bidragande orsak till att klubben stannade av i sina aktiviteter var sannolikt att styrelseledamöterna fått utstå trakasserier under sensommaren från arbetsgivarnas sida nära Rotebro. Klubbens i särklass viktigaste uppgift var att arbeta för att ge spridning åt socialdemokratins idéer i landsorten. Även om klubbens verksamhet avstannade bara ett par månader efter att den bildats, så hade agitationen från socialdemokraterna fått grogrund på landsbygden. Dessutom förekom det en ökad närvaro av socialdemokrater i Stockholms län sommaren år 1890 under agitationsmöten och lustresor. Norra och mellersta partidistriktet i Stockholm hade utifrån denna tids förutsättningar åstadkommit det som det utfärdat bestämmelser om under distriktets första kongress i Stockholm, vilket var att utöva agitation bland jordbruksarbetare och sprida partiets småskrifter och tidningar på landsbygden.

---

³⁴² Utterström, Gustaf, 1957, *Jordbrukets arbetare: levnadsvillkor och arbetsliv på landsbygden från frihetstiden till mitten av 1800-talet*, Del 1, Stockholm: Stockholms högskola, s. 806-807.

Resultatet från denna undersökning fick mig att hysa tvivel om att socialdemokratin per definition skulle vara en industriarbetarrörelse som inte uppvisade något nämnvärt intresse för jordbrukets arbetargrupper i början av 1890-talet. Att statare och andra jordbruksarbetare i sin tur skulle sakna intresse för agitatorernas verksamhet, vilket Nordström hävdade i sin avhandling³⁴³, är en i många avseenden felaktig uppfattning, eftersom det inte finns något som tyder på att jordbruksarbetare skulle vara mindre mottagliga för socialistiska idéer än andra arbetargrupper, men att föråldrade anställningsvillkor kunde komplicera mötesverksamheten.

När det gäller arbetarrörelsens förhållningssätt till 1890 års förfackliga konflikter inom jordbruket visade detta på såväl ambivalenta som inkonsekventa sidor i den meningen att distriktskongressen fattade beslutet att uppmuntra de sämst ställda arbetarna att strejka för bättre arbetsvillkor, men i statarnas fall, vilka fick lön i stat och lydde under legostadgan, frånråddes varje försök till oorganiserad strejk. I det här sammanhanget motsade partiet sina egna resolutioner från distriktskongressen, som debatterade frågan om ”Strejkers organisation”, eftersom partimedlemmar i *Social-Demokraten* ofta framhöll att statare och torpare på herrgårdar tillhörde de mest undertryckta proletära grupperna i landet, vilket naturligtvis måste betyda att dessa ingick i kategorin av de sämst ställda arbetarna.

I det avseendet kom klasskampen ofta att bli underordnad partiet, där socialdemokratiska ombud från Stockholm intog rollerna som lärare för att skola statarna och andra jordbruksarbetare till ett socialistiskt medvetande, vilket på sikt skulle förbättra deras möjligheter att utmana husböndernas maktprivilegier. Däremot när jordbruksarbetarstrejker var gynnade av någon framgång kunde socialdemokraterna inte ta avstånd från att statare och torpardrängar verkligen var på väg att förbättra sina arbetsvillkor på en del herrgårdar nära Stockholm. Det finns heller inget i källmaterialet som vittnar om att den socialdemokratiska arbetarrörelsen skulle vara närvarande vid herrgårdarna där skördestrejker figurerade eller stödde dessa med ekonomiska resurser. Med hänsyn till att partiet sedan ett år tillbaka var konstituerat är det sannolikt att det inte hade ekonomiska medel till att subventionera allmänt spridda och icke-fackföreningsledda jordbruksarbetarkonflikter. Det var förmodligen av omtanke om statare och andra jordbruksarbetare som socialdemokrater rådde dessa att inte gå ut i oorganiserade strejker i takt med att relationen mellan husbonde och tjänare var patriarkal till karaktären under 1890-talet och att repressalier från arbetsgivarnas sida ofta var att vänta. Socialdemokraternas sätt att förhålla sig till jordbrukets förfackliga kamp var i grunddrag organisering först och kamp mot såväl arbetsgivare som missförhållanden sedan.

---

³⁴³ Nordström, G Hilding, 1937, *Sveriges socialdemokratiska arbetareparti under genombrottsåren 1889-1894: bidrag till det svenska partiväsendets historia*, Stockholm, s. 622.

Att denna strategi inte fick avsett resultat har framgått av flera exempel i denna uppsats, men vad det var som framkallade 1890 års konflikter rådde det delade uppfattningar om mellan olika politiska fraktioner. I denna undersökning kunde vi sluta oss till att det var en konstellation av faktorer som fick 1890 års skördestrejker att inträffa i landet, där sedan länge bestående missförhållanden på herrgårdarna spelade en väsentlig roll, samtidigt som förargelsen med regeringens tullpolitik stegvis ökade och socialistiska idéer blev alltmer spridda på landsbygden. Den protektionistiska politiken fick skulden för att underminera arbetarnas levnadsvillkor, då tullarna höjde de inhemska priserna på olika livsmedel. Trots att statare och torpardrängar inte stod i ett direkt beroende till livsmedelsprisernas fluktuationer liksom arbetare i urbana orter, eftersom deras löner antingen utgick in natura eller mat i husbondens hushåll, så fick de inte heller uppleva några reella lättnader i arbetsvillkoren, fastän varorna som storjordbrukarna producerade blivit tullskyddade av regeringen. Den protektionistiska politiken och dess försäkringar om bättre konjunkturer för arbetarna, när tullarna väl blivit införda, men som aldrig kom till stånd, utföll slutligen i ett missnöje.

Socialister blev föremål för hård kritik från den konservativa dagspressen i huvudstaden, där de mestadels framställdes som uppviglare i landsorten, eller bara måna om vedergällning för misslyckade strejker i Stockholm. Dessa anklagelser kunde vi tillbakavisa som ogrundade av den orsaken att representanterna från arbetarrörelsen som utövade agitation på landsbygden för det mesta frånrådde oorganiserade statare och torpardrängar att strejka. Emellertid kan det vara rimligt att anta att den socialistiska agitationen på landsbygden nära Stockholm inspirerade statare och torpardrängar att lägga ned arbetet för att få igenom nedsatta arbetstider i linje med andra internationalens demonstrationsbeslut för åtta timmars arbetsdag.

Vi öppnade även för en diskussion huruvida det är möjligt att tala om olika typer av förfackliga strejkaktioner bland jordbruksarbetare och i vilken mån dessa var berörda av närheten till större städer med utgångspunkt i Magnus Olofssons studie av skilda upploppskulturer under 1800-talet.³⁴⁴ I denna diskussion kom vi fram till att det inte är oproblemiskt att överföra Olofssons koncept om olika upploppskulturer under 1800-talet på förfackliga strejker i jordbruket i slutet av århundradet, vilka hämtade inspiration från och påverkades av arbetarrörelsens idéer. Ändå fann jag det frestande att liksom Alfred Kämpe försöka framhålla att olika jordbruksarbetare på herrgårdarna nära landets maktcentrum i något högre grad påverkades av de politiska demonstrationerna och konflikterna i Stockholm än jordbruksarbetare som levde på längre avstånd från urbana samhällen.

---

³⁴⁴ Olofsson, Magnus, *Upploppskulturer: Stockholm och landsort i svenska 1800-talsupplopp*, *Arbetarhistoria*. 2014: 1-2 (149-150), s. 13-17.

Det vi kunde konkludera efter en genomgång av ett flertal skördestrejker och andra vidtagna åtgärder från jordbruksarbetares sida i Stockholms län är att det aldrig var tal om någon homogen strejkrörelse, där alla följde samma strategi mot arbetsgivarna. På motsatt sätt var de bakomliggande kraven under strejkerna som regel uniforma, där tio timmars arbetsdag var det vanliga anspråket från statarna och torpardrängarna på herrgårdarna. Därför var det nödvändigt att särskilda de tillfällen då statare och torpardrängar verkligen lade ner arbetet från alla de hot om strejker eller framförda krav på nedsatta arbetstider som förekom i länet. Handlingssätten kunde ta olika uttryck från herrgård till herrgård, vilket vi har sett flera exempel på i denna undersökning. Givetvis går det även att tala om en förhållandevis omfattande spridningseffekt, eftersom statarna och torpardrängarna på flera herrgårdar legitimerade sitt agerande genom att hänvisa till att arbetsgivare i andra regioner av landet gått med på att avkorta arbetsdagarna för sina jordbruksarbetare under skördetiden.

Vid genomgången av skördestrejkerna och andra åtgärder från olika jordbruksarbetares sida kunde vi avvisa att det bara skulle vara fråga om spontana yttringar av missnöje på herrgårdarna i Stockholms län. Såväl statare som torpardrängar agerade inte enbart av impulsiva skäl på ekonomisk nöd eller socialistisk propaganda. Istället var det enligt mig viktigt att understryka att dessa olika jordbruksarbetares sätt att handla var rationellt grundat i det avseendet att huvudparten av strejkerna inföll under slåttern, som pågick mellan juli och augusti månader. Detta var en form av förfacklig klasskamp, där statare och torpardrängar fick utgå från sina egna erfarenheter i jordbruksarbetet, utan några fackföreningar eller andra organisationer till hjälp på herrgårdarna. Det var medvetna handlingar i klassens intresse som inträffade under höbärgningen nära Stockholm och andra godstäta regioner i landet, vilket var den bästa tiden för statarna att utöva påtryckning, då skördarna kunde ta skada. Skördestrejkerna på herrgårdarna var något helt nytt och som tog oanade proportioner. Utfallet av dessa berodde till stor del på den respons jordbruksarbetarna mötte ovanifrån.

Under sommaren och den tidiga hösten år 1890 pågick ett flertal sammanträden mellan godsägare i Stockholms län, där länsmännen kunde delta som verktyg i arbetsgivarnas händer. I och med dessa ofta stora sammanträden beslutade godsägarna gemensamt hur de skulle handskas med sina ”strejklystna” jordbruksarbetare. Emellanåt accepterade arbetsgivare statarnas och torpardrängarnas krav på tio timmars arbetsdag vid tillfällen för olika möten, men det skedde uteslutande på deras villkor under överläggningar med andra arbetsgivare.

Beträffande agitation och politisk mötesverksamhet var arbetsgivare i Stockholms län inte främmande för att hindra olika jordbruksarbetare att delta i socialdemokraternas socialistiska agitationsverksamhet på landsbygden. En händelse i denna uppsats, som fått mycket uppmärksamhet i kapitlet om socialdemokratien och jordbrukets arbetare, är den mellan

agitatorn Axel Rylander, herrgårdsförvaltaren Göthberg och länsmannen Daun vid torpet Tånglöt i Järfälla socken. På inbjudan av stataren Andersson skulle Rylander hålla ett föredrag vid torpstugan, men sedan blivit utsatt för kränkningar och andra olagligheter under sitt anförande av Göthberg och länsmannen Daun, vilket längre fram ledde till domstolsförhandlingar. Rättegången slutade med att Göthberg blev frikänd från sina anklagelser, men länsman Daun fick böta för att han förolämpat Rylander och med detta handlat orätt i tjänsten. Målet ger ett illustrativt exempel på hur en socialdemokratisk agitator kunde bli behandlad av godsägare och polisväsende vid offentliga möten under 1890-talets början. Det ger också prov på hur enkelt en godsägare kunde förbjuda mötesverksamhet och begränsa friheten för sina underlydande statare och torpare med hjälp av ordningsmakten.³⁴⁵

Förutom detta kunde enskilda statare, vilka var omtalade som socialister, hamna i svårigheter om deras politiska uppfattning kom till arbetsgivarnas kännedom. Bland annat kunde godsägarna svartlista statarna genom att anteckna ”socialist” eller informera nästa arbetsgivare om att denna deltagit i en skördestrejk på orlovssedeln. Deltagare i skördestrejker och socialistisk agitation kunde i det närmaste räkna med repressiva metoder från arbetsgivare, där i enstaka fall präster och i första hand länsmän fungerade som redskap i godsägarnas händer för att underkupa statare och andra jordbruksarbetare på herrgårdarna. På lantegendomar som undkommit skördestrejker eller andra krav från jordbruksarbetarnas sida år 1890 anordnade vissa godsägare skördefester för att försäkra sig om sina underlydandes lojalitet och möjligtvis för framtiden förebygga tänkbara hot om arbetskonflikter.

Frånvaron av kvinnor i kapitlen om skördestrejkerna beror i synnerhet på att källmaterialet inte ger några indikationer på att statarhustrur eller andra kvinnliga arbetare skulle ha aktivt deltagit i arbetskonflikterna. Det enda exemplet från Stockholms län var på Djursnäs herrgård i Ösmo socken, där hustrurna till statarna och torparna skulle ha varit närvarande i samtalen om vilka åtgärder som skulle tas till för att få igenom nedsatta arbetstider. Troligtvis hade kvinnor och barn, vilka tidigare anlitats regelbundet vid skörd och slåtter för att räfsa bakom männen med liarna, blivit ersatta av släp- och hjulräfsor som drogs bakefter hästarna på herrgårdarna nära Stockholm. Ändå blev statarhustrurna alltmer indragna i den kommersialiserade mjölkhanteringen när kreaturbesättningarna blev större i slutet av 1800-talet på storjordbruken och den enda kända strejken i början av 1890-talet bland mjölkerskor inträffade på det skånska godset Marsvinsholm i Malmöhus län. Kanske var detta ett resultat

---

³⁴⁵ För information om hur polis och överhet förhindrade socialdemokrater i Stockholm att agitera såväl som agera politiskt se följande titel: Bosdotter, Kjersti (red.), 2012, *-faror för staten av svåraste slag: politiska fångar på Långholmen 1880-1950*. Stockholm: Stockholmia.

av en ökad könsarbetsdelning på herrgårdarna, där männen stod för det mesta av utarbetena, medan kvinnorna i högre grad blev bundna till mjölkningen i ladugårdarna? Eller kan det vara så att tidningarna underlät att rapportera om kvinnliga strejkdeltagare i Stockholmstrakten?

Inledningsvis i forskningsläget kom vi att bli bekanta med att Lars Furuland hävdade att 1890 års förfackliga kamp inom jordbruket inte ska överskattas, men denna förklaring får inget stöd i den här studien.³⁴⁶ Snarare skulle jag vilja anföra att dessa konflikter inte får underskattas utifrån den tidens förutsättningar att bedriva klasskamp på herrgårdarna i Stockholms län och att det många gånger fanns en rationalitet bakom statarnas sätt att agera under skördetiden. Denna förfackliga kamp under höbärgningen fick dessutom en tydlig politisk framtoning i det avseendet att kraven som statarna och andra jordbruksarbetare framförde handlade om tio timmars arbetsdag, vilket i mångt och mycket berodde på att socialdemokraterna drev frågan om åtta timmars arbetsdag i linje med andra internationalens beslut från år 1889 i Paris, som manifesterades under demonstrationer.

Andrew Charlesworth betonade att Swing-upproren under åren 1830-1831 i England fick tydligare politiska implikationer än tidigare agrara protester i början av 1820-talet, med ett större antal agitatorer och radikala personer i byarna på landsbygden, vilka uppmanade jordbruksarbetarna till kamp samtidigt som de agiterade för parlamentsreformer.³⁴⁷ Någon liknande observation kan vi inte göra när det gäller svenska förhållanden, eftersom vi inte har några tidigare jordbruksarbetarkonflikter att falla tillbaka på för jämförelser. Det mesta tyder på att den förfackliga kampen år 1890 var ett nytt fenomen i närheten av Stockholm, som inte hade några direkta motsvarigheter under till exempel 1880-talet. Istället skulle det vara av intresse att se i vilken utsträckning den förfackliga kampen fortsatte under 1900-talets början och vilka eventuella krav statarna och andra jordbruksarbetare då fann viktiga att framföra. En relevant fråga att ställa kan exempelvis vara om strejken under skördetiden alltid var en ändamålsenlig strategi och vilka alternativa handlingsutrymmen som fanns på herrgårdarna.

För att åter ansluta till denna uppsats teoretiska utgångspunkter, där vi framhöll att E.P. Thompson hävdade att klass kan användas på två sätt, dels analytiskt och dels historiskt, kan det avslutningsvis vara lämpligt att relatera till dessa olika användningsområden. Med avseende på den analytiska kategorin av klass har vi observerat i mantalsuppgifterna att statarna var en talrik arbetargrupp i flera socknar nära Stockholm. Genom att studera deras förhållande i produktionsprocessen kunde vi göra den slutledningen att det handlade om en sammanhängande social yrkesgrupp på agrarkapitalistiska storjordbruk, som arbetade i

---

³⁴⁶ Furuland, Lars, 1962, *Statarna i litteraturen. En studie i svensk dikt och samhällsdebatt*, Uppsala: Universitet, s. 264.

³⁴⁷ Charlesworth, Andrew, 1983, "The Captain Swing Protests Of 1830-31", i Charlesworth, Andrew, *An Atlas of Rural Protest in Britain 1548-1900*, London: Croom Helm, s. 151ff.

åkerbruket och med kreatursskötsel. Det var i socknarna på Södertörn och strax norr om Stockholm som vi fann mycket statar- och torpardominerade klasstrukturer, där stora herrgårdar ägde åkerjordarna. På denna nivå fanns det anledning att tala om statarna som en *klass i sig*, eller annorlunda uttryckt en grupp av lönearbetare inom jordbruket.

Mer än så kunde vi strikt taget inte säga om statarna utifrån den analytiska klasskategorin, men när begreppet klass används historiskt är det ofta deras handlingar och yttranden eller organisationssträvanden som står i fokus, vilket vi kunde identifiera och se exempel på i källmaterialet. Det är observationen av ett visst uppträdande under en viss tid som utgör själva kriteriet för den historiska klasskategorin. I denna uppsats var detta uppträdande liktydigt med strejker under skördetiden eller andra åtgärder från jordbruksarbetares sida och deltagande i såväl den unga arbetarrörelsens agitations- som mötesverksamhet. För att fastställa var distinktionen gick mellan olika klasser kunde vi utifrån den historiska klasskategorin studera vad som i praktiken gjordes under 1890 års förfackliga kamp, vilket var att agera kollektivt under höbärgningen på herrgårdarna med målsättningen tio timmars arbetsdag. Det framgick likväl att det var i statar- och torpardominerade socknar som strejker särskilt figurerade och i dessa områden var brukningsdelar över ett hundra hektar ofta flera till antalet.

Vi kunde likaså konstatera att den förfackliga kampen inte var ett planlöst fenomen såtillvida att merparten av konflikterna inträffade under höskörden. Här kan vi utifrån Thompsons resonemang tala om hur specifika livserfarenheter alstrar ett specifikt medvetande, vilket rimligtvis kommer avspeglade sig i människors kollektiva handlingar. Statarna hade genom sina erfarenheter från jordbruket kunskaper om hur de skulle utöva påtryckning på godsägarna, då höet kunde ta skada såvida det inte bärgades under rätt tid.

Thompson visade även att ett målinriktat agerande hos en grupp människor förutsätter ett gemensamt medvetande, vilket i sin tur skapas hos dem i deras dagliga gärningar och varande. Om vi förutsätter att arbetstiden för statarna vid höbärgningen uppgick till mellan tretton och fjorton timmar per dag är det givetvis inte svårt att inse att det var eftertraktat att få arbetstiden nedsatt till tio timmar dagligen under sommarmånaderna. Statarna identifierade motstridiga intressen i förhållande till arbetsgivarna och började kämpa om dessa frågor. I frågan om arbetstiden hämtade de säkerligen inspiration från andra internationalens demonstrationsbeslut för åtta timmars arbetsdag, men för statarna och andra jordbruksarbetare var tio timmar en rimligare målsättning att kämpa för med den tidens förutsättningar. Den empiriskt observerbara klasskampen var inte i varje given situation framgångsrik eller tydlig, vilket även har framgått av undersökningen om statarnas målsättningar och agerande.

En ambition med min uppsats var att belysa hur den analytiska och historiska klassen kom att sammanfalla under jordbruksarbetarstrejkerna år 1890, vilket fick till följd att klasskampen

blev synlig och bland annat tog politiska uttryck. Det vill säga hur en klass i sig blir en klass för sig, eller i varje fall var på väg att formeras till en sådan. Vi kan ta statarna på Alby och Elfsta herrgårdar i Botkyrka socken som exempel, eftersom dessa bara förekom med namn, vistelseort och ålder i mantalsuppgifterna. Dessa var i det närmaste anonyma människor, som vi kan anta arbetade med någon form av jordbruksarbete på herrgårdarna, men när de agerade kollektivt blev de uppmärksammade i tidningarna och häradsrättens stämningsskottor. Genom stämningsskottorna kunde vi till och med få information om vilka som deltagit i strejkerna. Människor som hade en gemensam ställning i produktionsprocessen kom på det sättet att handla kollektivt för att förbättra sina arbetsvillkor på herrgårdarna. Det var utifrån dessa specifika historiska omständigheter som den analytiska och historiska klassen kom att sammanfalla under 1890 års förfackliga kamp i Stockholms län. Vi kunde därmed identifiera statarna som aktiva historiska subjekt genom deras deltagande i strejker och politiska möten.

När vi studerar statarnas levnadsförhållanden och de tidiga strejkaktionerna år 1890 är det av avsevärd betydelse att ta hänsyn till legostadgans rättsliga innehåll. Bortser vi från denna stadga, vilken utmärktes av en agrar patriarkalism, blir det strikt taget inte möjligt att belysa den maktrelation som existerade mellan husbönder, statare och torpardrängar på herrgårdarna. Denna maktrelation, vars idévärld var djupt rotad i husbondeväldet, blev alltmer uppenbar när statarna gick ut i skördestrejker. Liksom E.P. Thompson hävdar jag att materiella faktorer utgör nödvändiga, men inte tillräckliga förklaringsfaktorer, om vi vill förstå varför arbetarna och arbetsgivarna agerade som de gjorde. Det är därför inte nog att konstatera att de materiella förhållandena förändrades i en viss riktning, utan det är också viktigt att ta hänsyn till vilka politiska rättigheter människorna i fråga berövades eller fick ta del av.

Skördestrejkerne år 1890 bör inte endast ses som en kamp för arbetstidsförkortning, utan i lika hög grad en markering från statarnas sida att de inte a priori underkastade sig arbetsgivarnas regler. De konkreta anspråken, vilka strejkdeltagarna gav uttryck åt, bottnade i själva verket i en djupare misstro av den traditionella patriarkala ordningen, vilken godsägare, inspektorer och länsmän ansåg vara lika nödvändig som vedertagen att upprätthålla på herrgårdarna. Det uppstod därmed en förtroendekris mellan statare, torpardrängar och godsägare, vilken samtidigt avslöjade den faktiska klassmotsättningen dem emellan. Den patriarkala legostadgan, som reglerade relationen mellan husbönder och tjänstehjon på jordbrukets arbetsmarknad, började därför bli alltmer ifrågasatt, vad gällde dess legitimitet. En kraftmätning mellan husbönder och tjänstehjon kom således att äga rum på herrgårdarna.

Strejken som stridsmedel på arbetsmarknaden hade, utöver att förbättra arbetarnas rent materiella standard, ett agitatoriskt och socialt värde. I samband med strejker kunde arbetarnas självmedvetande väckas och utvecklas i relation till andra eventuella former av

klasskamp. Oavsett strejkernas längd eller resultat gick arbetarna ur dem med nya erfarenheter och lärdomar kunde göras för framtida konflikter mellan jordbruksarbetare och arbetsgivare. Det kollektiva handlandet och samtalet blir en kunskapsprocess, där arbetarna som slutit sig samman kan utbyta erfarenheter med varandra och tillsammans få respons på sina anspråk från arbetsgivarparten. Kunskapen från den förfackliga kampen var säkert nödvändig för att bättre kunna organisera ett motstånd och på den vägen få en förändring till stånd. Möjligen kunde den förfackliga kampen utgöra en första fas i statarnas klassformeringsprocess.

En framtida forskningsuppgift kan vara att undersöka i vilken mån 1890 års förfackliga kamp inom jordbruket kan tänkas ha varit förebild för lantarbetarstrejker under 1900-talets första hälft. Denna tänkbara ingång för fortsatta studier på problemområdet skulle kunna ha som utgångspunkt att börja vid 1890-talets förfackliga konflikter och se om strejkmönstret förändras nämnvärt fram till första världskriget innan fackföreningar blivit etablerade i östra Mälardalen. I vilken utsträckning det fanns regionala skillnader i fråga om statarnas agerande och målsättningar under skördestrejker är en annan infallsvinkel som är värd att undersöka närmare. Även mjölkstrejker bland kreaturskötare och statarhustrur skulle kunna vara en aspekt att studera mer ingående för att bredda bilden av olika jordbruksarbetarkonflikter, där det kan finnas anledning att anlägga ett genusperspektiv. På det sättet skulle det bli en studie av statarnas klassformeringsprocess under en längre tidsperiod utifrån olika angreppssätt på problemområdet.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Riksarkivet (RA)

Länsräkenskaper. Stockholms län. Mantalsuppgifter, åren 1880-1891.

Husförhörslängd, Järfälla församling, AI:14, 1886-1890.

Stavsundsarkivet. Klinckowströmska släktarkivet, volym 21.

Stockholms Stadsarkiv (SSA)

Svartlösa häradsrätt. Domböcker vid ordinarie ting. Serie: A1a, volym 154, år 1890.

Svartlösa häradsrätt. Inneliggande handlingar vid ordinarie ting. Serie: F1a, volym 58, åren 1888-1890.

Sollentuna häradsrätt. Domböcker vid ordinarie ting. Serie: A1a, volym 93, år 1890.

Länsmannen i Danderyds skeppslags distrikt. Inkomna skrivelser, koncept till protokoll och andra handlingar. Volym 1, åren 1839-1896.

Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek (ARAB)

SAP, norra och mellersta partidistriktet. 1889-1901.

Protokollbok för distriktsstyrelsen. Volym 1, 1889-1892.

Distriktskongressen. Volym 1, år 1890.

Socialdemokratiska föreningen i Stockholm. Års- och mötesprotokoll, år 1890.

Biografica – organisationer (samling). Hammarby arbetareklubb, 1890.

Axel Raphaels klippsamling. Volym 292-293, strejker 1890-1891.

Sollentuna kommunarkiv

Edsbergsarkivet. Avräkningsböcker år 1890.

Webbplatser

<http://sok.riksarkivet.se/svar-digitala-forskarsalen> (2014-05-10).

(SCB:s summariska folkmängdsredogörelser.)

<http://www.arbark.se/dokument/temp/branting-1890-stockholm.pdf> (2014-04-24).

J Axel Rylander, <http://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/6288>, *Svenskt biografiskt lexikon* (art av Peder Alex), hämtad 2014-03-12.

Tryckta källor

Statistiska centralbyrån (SCB)

Bidrag till Sveriges officiella statistik. N, Jordbruk och boskapsskötsel. Hushållningssällskapens berättelser för år 1890 jämte sammandrag. (1867-1912). Stockholm: Norstedt.

Bidrag till Sveriges officiella statistik. Kungl. Maj:ts befallningshafvandes femårsberättelser. Ny följd. 7. Åren 1886-1890. Stockholm.

Kungliga biblioteket (KB)

Aftonbladet. År 1890.

Arbetet. År 1890.

Dagens Nyheter. År 1890.

Den svenske arbetaren. År 1890.

Göteborgs Weckoblad. År 1890.

Lantarbetaren: organ för Mellersta Sveriges lantarbetareförbund. Åren 1929-1930.

Nerikes Allehanda. År 1890.

Nya Dagligt Allehanda. År 1890.

Svenska Dagbladet. År 1890.

Stockholms Dagblad. År 1890.

Stockholms Nyheter. År 1890.

Stockholms-Tidningen. År 1890.

Stockholms läns tidning. År 1890.

Social-Demokraten. Åren 1890-1891.

Södertelgetidningen Gripem. År 1890.

Vårt land. År 1890.

Emigrationsutredningen bilaga V, 1910.

Småskrifter på KB

Kongl. Maj:ts förnyade nådiga Lego-Stadga för husbönder och tjenstehjon. Köping. År 1889.

Rylander, Axel, 1890, Några ord till Sverges jordbruks-arbetare, Stockholm: Socialdemokratiska arbetarepartiets förlag.

Saxon, Johan Lindström, 1891, Det ondas rot: ett allvarsord till våra jordbruksarbetare, Stockholm.

Litteratur

Aronsson, Peter, Ågren, Maria, Johansson, Kenneth, Schüllerqvist, Bengt & Silow, Gunnar (1988). Vem skapar historia?: om struktur och subjekt som historieteoretiskt problem. *Scandia* (Lund) (54) 133-180.

Back, Pär-Erik, 1961, *En klass i uppbrott. Den fackliga lantarbetarrörelsens uppkomst och utveckling*. Malmö: Framtiden.

Bosdotter, Kjersti (red.), 2012, *-faror för staten av svåraste slag: politiska fångar på Långholmen 1880-1950*. Stockholm: Stockholmia.

Charlesworth, Andrew, 1983, "The Captain Swing Protests Of 1830-31", i Charlesworth, Andrew, (ed), *An Atlas of Rural Protest in Britain 1548-1900*, London: Croom Helm.

Cederqvist, Jane, 1980, *Arbetare i strejk. Studier rörande arbetarnas politiska mobilisering under industrialismens genombrott Stockholm 1850-1909*. Liberförlag: Stockholm.

Cohen, G. A, 1986, *Karl Marx' historieteori: ett försvar*, Lund: Arkiv.

Dahlgren, Stellan, Florén, Anders, 1996, *Fråga det förflutna. En introduktion till modern historieforskning*, Lund: Studentlitteratur.

Davis, John Anthony, 1988, *Conflict and control: law and order in nineteenth century Italy*, Basingstoke: Macmillan Education.

Digby, Anne, 1983, The Agricultural Labourers` protests In East Anglia In The 1840s, i Charlesworth, Andrew, *An Atlas of Rural Protest in Britain 1548-1900*, London: Croom Helm.

Ekdahl, Lars, 1986, Makten över produktionen, *Häftet för kritiska studier*, (19:4).

Eklund, Per, 1974, *Rätten i klasskampen: en studie i rättens funktioner*, Stockholm: Tiden.

Enequist, Gerd, 1975, *Mälardalens lantbebyggelse enligt det äldre ekonomiska kartverket*, Stockholm: Almqvist & Wiksell international.

Florén, Anders, 1990, Klasskamp utan fackförening: om förindustriella arbetskonflikter. *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia*, (45).

Furuland, Lars, 1962, *Statarna i litteraturen. En studie i svensk dikt och samhällsdebatt*, Stockholm: Tiden.

Gadd, Carl-Johan, 2000, *Det svenska jordbrukets historia. Bd 3, Den agrara revolutionen: 1700-1870*, Stockholm: Natur och kultur/LT i samarbete med Nordiska museet.

- Gidlund, Gullan, 1989, "Folkrörelsepartiet och den politiska styrelsen: SAP:s organisationsutveckling" i Misgeld, Klaus, Molin, Karl och Åmark, Klas, (red.), *Socialdemokratins samhälle: SAP och Sverige under 100 år*, Stockholm: Tiden.
- Gustafsson, Harald & Ferenius, Jonas, 1999, *Brennekyrkia Sochn, socknen vid staden*, Stockholm: Stockholmia förlag.
- Halperin, Sandra, 2004, *War and social change in modern Europe: the great transformation revisited*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hellström, Hans, 1992, *Struktur, aktör eller kultur? Arbetstidspolitik i det industrialiserade Sverige*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Hellspong, Mats, 2000, En strejks koreografi: några perspektiv på lantarbetarkonflikten i Södra Möre 1929-1931, *Rig*, s. 193-205.
- Hobsbawm, E.J., 1970, "The Village World" i Hobsbawm, E. J. & Rudé, George, *Captain Swing*, London: Readers Union, Lawrence and Wishart.
- Hobsbawm, E.J., 1970, "Aftermath" i Hobsbawm, E. J. & Rudé, George, *Captain Swing*, London: Readers Union, Lawrence and Wishart.
- Hobsbawm, E. J., 1994, *Imperiernas tidsålder*, (Ny utg.) Stockholm: Tiden.
- Howkins, Alun, 1991, *Reshaping rural England 1850-1925: a social history*, London: HarperCollins Academic.
- Johanson, Curt, 1970, *Lantarbetarna i Uppland 1918-1930. En studie i facklig taktik och organisation*, Uppsala: Appelbergs boktryckeri.
- Johansson, Ingemar, 1982, *Strejken som vapen. Fackföreningar och strejker i Norrköping 1870-1910*. Tiden: Stockholm.
- Johansson, Alf, 1988, Förfacklig kamp, kontroll och arbetsprestationer. *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia*, (Nr 39).
- Johansson, Alf, 1988, *Arbetets delning: Stocka sågverk under omvandling 1856-1900*. Lund: Arkiv.
- Johansson, Mats, 2008, *Mörekonflikten: klassformering, agrar kapitalism och klasskonflikt i Södra och Norra Möre härader 1929-1931*, Växjö: Växjö University Press.
- Jonsson, Ulf, 1980, *Jordmagnater, landbönder och torpare i sydöstra Södermanland 1800-1880*, Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Kuuse, Jan, 1970, *Från redskap till maskiner: mekaniseringsspridning och kommersialisering inom svenskt jordbruk 1860-1910*, Göteborg: Universitet.

Kämpe, Alfred, 1918, *Svenska allmogens frihetsstrider från äldsta tider till våra dagar: en krönika*. Fram: Stockholm.

Kämpe, Alfred, 1929, *Lantarbetarfrågan och lantarbetarrörelsen: historik och kritik*. Stockholm: Svenska Lantarbetareförbundet.

Kämpe, Alfred, 1932, *Lantarbetarrörelsen*. Tiden: Stockholm.

Köll, Anu-Mai, 1983, *Tradition och reform i västra Södermanlands jordbruk 1810-1890: agrar teknik i kapitalismens inledningsskede*, Stockholm: Universitet.

Lindbom, Tage, 1938, *Den svenska fackföreningsrörelsens uppkomst och tidigare historia 1872-1900*, Tiden, Stockholm.

Lo-Johansson, Ivar, 1933, *Godnatt, jord: roman*, Stockholm: Bonnier.

Lundsjö, Olle, 1975, *Fattigdomen på den svenska landsbygden under 1800-talet*, Stockholm: Universitet.

Lundh, Christer & Olsson, Mats, 2008, "Statare och statarsystem – en introduktion" i *Statarliv i myt och verklighet*, Hedemora: Gidlund.

Löfgren, Orvar, "Kvinnfolksgöra – om arbetsdelning i bondesamhället" i *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 1982/3.

Magnusson, Ulf, 1996, *Från arbetare till arbetarklass: klassformering och klassrelationer i Fagersta – ett mellansvenskt brukssamhälle ca 1870-1909*. Uppsala: Universitet.

Millbourn, Ingrid, 1994, "Rätt till maklighet". *Om den svenska socialdemokratins lärprocess 1885-1902*. Stockholm: Symposion.

Misgeld, Klaus (red.), 2001, *Socialdemokratins program: 1897 till 1990*, Stockholm: Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek.

Morell, Mats, 2001, *Det svenska jordbrukets historia. Bd 4, Jordbruket i industrisamhället: 1870-1945*, Stockholm: Natur och kultur/LT i samarbete med Nordiska museet och Stift. Lagersberg.

Myrdal, Janken, 2007, Källpluralismen och dess inkluderande metodpaket. *Historisk tidskrift (Stockholm)*, (127):3.

Newby, Howard, 1977, *The deferential worker: a study of farm workers in East Anglia*, London: Lane.

Nilsson, Göran B, 2005, Historia som vetenskap. *Historisk tidskrift (Stockholm)*. (125):2.

- Niskanen, Kirsti, 1995, *Godsägare, småbrukare och jordbrukets modernisering. Södermanlands län 1875-1935*, Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Nordström, G Hilding, 1938, *Sveriges socialdemokratiska arbetareparti under genombrottsåren 1889-1894: bidrag till det svenska partiväsandets historia*, Stockholm.
- Nyberg, Gustav, 2012, "Statarnas fackliga kamp 1922-1930", opublicerad kandidatuppsats vid institutionen för genus, kultur och historia, Södertörns högskola.
- Nyström, Lars, 2003, *Potatisriket. Stora Bjurum 1857-1917, jorden, makten, samhället*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Olofsson, Magnus, Upploppskulturer: Stockholm och landsort i svenska 1800-talsupplopp, *Arbetshistoria*. 2014: 1-2 (149-150), s.13-17.
- Olsson, Lars, 1992, "Agrar kapitalism i Skåne 1790-1945" i *Landsbygdens omvandling efter 1800*, Stockholm: Stads- och kommunhistoriska institutet.
- Olsson, Lars, 1997, "Den vita piskan. Om mjölkningens könsarbetsdelning under den agrara kapitalismen" i Alf O Johansson, Susanna Lundin och Lars Olsson (red.), *Dagsverken. 13 essäer i arbetets historia*, Lund: Historiska media.
- Olsson, Lars, 2002, "I sockerkapitalets tjänst – anställningsformer och arbetsförhållanden på Säbyholm 1850-1945" i Olsson, Lars & Eriksson, Jonna (red.), *Säbyholmarna. Om arbetsfolk, arbetsförhållanden och facklig organisering på Säbyholms gård 1850-1945*, s. 9-42.
- Olsson, Mats, 2008, "Storjordbruk, statare och andra" i *Statarliv i myt och verklighet*, Hedemora: Gidlund.
- Palm, August, 1970, *Ur en agitators liv*, Ny utgåva, Stockholm: Prisma.
- Reay, Barry, 1996, *Microhistories: demography, society and culture in rural England, 1800-1930*, Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Rosenberg, Carl Martin, 1882-1883, *Geografiskt-statistiskt handlexikon öfver Sverige*, Stockholm: A. V. Carlson.
- Simonson, Birger, 1985, *Socialdemokratin och maktövertagandet. SAP:s politiska strategi 1889-1911*. Göteborg: Historiska institutionen.
- Spak, Henrik Fredrik, 1907, *Lantarbetarefrågan: ett försök till utredning, (Första delen)*, Stockholm: Ljus.
- Sundberg, Kerstin, 1993, *Resurser och sociala relationer: studier av ett lokalsamhälle i förändring 1600-1800: Österhaninge och Västerhaninge socknar*, Lund: Universitet.

Sundell, Åke, 1997, *Patriarkalism och föreningsrätt. Om produktion och facklig kamp inom handelsträdgårdsnäringen i Malmö med omnejd fram till 1936*. Lund: Lund Univ. Press.

Sund, Bill, 1987, *Nattens vita slavar. Makt, politik och teknologi inom den svenska bagerinäringen 1896-1955*. Stockholm: Universitet.

Thompson, E. P., 1980, *The making of the English working class*, (New ed.), Harmondsworth: Penguin.

Thompson, E.P., 1983, *Herremakt & folklig kultur*, Stockholm: Författarförlaget.

Thörnqvist, Christer, 1994, *Arbetarna lämnar fabriken: strejkrörelser i Sverige under efterkrigstiden, deras bakgrund, förlopp och följder*, Göteborg: Universitet.

Thörnquist, Annette, 1989, *Lönearbete eller egen jord? Den svenska lantarbetarrörelsen och jordfrågan 1908-1936*, Uppsala: Studia historica Upsaliensia.

Thörnquist, Annette, 1994, *Gammal företagskultur och nya partsrelationer I: Arbetskonflikterna vid Skyllbergs bruk under 1920-talet*, Örebro Studies nr. 9, Örebro: Örebro universitet.

Toll, Magnus, 1994, "Människor och ekonomi under 200 år" i Samuelsson, Göran & Toll, Magnus, *Fällnäs gård: några nedslag i ett Södertörns-gods agrara historia*. Stockholm: Skogs- och lantbruksakademin.

Utterström, Gustaf, 1957, *Jordbrukets arbetare. Levnadsvillkor och arbetsliv på landsbygden från frihetstiden till mitten av 1800-talet*, Del 1, Stockholm: Tiden.